

I N H O U D S O P G A V E

Handelaars in nep FRANS BIJLSMA	2	<i>VEGANISME EN REACTIES</i> Veganisme GERHARD ELFERINK	30
Atheistisch geprägte Länder HENK CAPELLE	5	Consequenties van veganisme PAUL HOPSTER	31
Helen Keller en de woordenwereld FRANS COUWENBERGH	6	Reactie op Hopster en Elferink MENNO HARVELD	32
Islam debet aan falen Ibn Ghadoun PAUL HOPSTER	10	We hoeven niet te betwisten... PAUL HOPSTER	32
Bommen Barack LEON WECKE	11	Religieuze aanleg? ANTON MULLINK	33
Censuur: geen atheïsme in AD Uw Mening PAUL MERCKEN	12	Bijles veganisme FLORIS van den BERG	34
Niets maakt ons heel FONS TEL	13	Veganisme is een geloof JAN van der WERFF	37
Vrijdenken tegenover gebonden denken BEN WARNER	18	Drie reacties JAN WIGGERS	39
Doodgewoon LEON WECKE	22	<i>BOEKEN</i> Christopher Clark, Slaapwandelaars ENNO NUY	40
De splinter en de balk ENNO NUY	23	Floris v/d Berg, Utopische meditatie PAUL MERCKEN	44
Een geschiedenis van de religieuze terreur FRANS van DONGEN	24	Hans Fallada, In mijn vreemde land ENNO NUY	45
Van het bestuur DIK KRUIJTHOF	29	Boekenlijst De Vrije Gedachte	47
22-3: wandelen door vrijdenkend Deventer	29	Leven, het moet! HANS LOUIS KOEKOEK	48

Handelaars in nep

FRANS BIJLSMA (1938) is rustend medisch specialist en oud-redacteur van De Vrijdenker

Zo langzamerhand dringt het door: dat alternatieve geneeswijzen (een betere term is alternatieve behandelingsmethoden) onwerkzaam zijn, hun pretenties niet waarmaken, nergens op berusten en grenzen aan oplichting. Het gaat de goede kant op. Het percentage van de Nederlandse bevolking dat alternatieve genezers raadpleegt neemt voortdurend af, evenals het aantal artsen dat dit soort hobby's naast hun gewone praktijk beoefent (bron: CBS, Gezondheidsenquête). Die laatsten geven vaak de voorkeur aan het woord complementaire geneeskunde in plaats van alternatieve, wat natuurlijk ook maar een eufemisme is.

Toch zijn we er nog lang niet. Vanuit dit struikgewas vindt nog altijd heel wat wildgroei plaats. En wat degenen die hun heil bij de alternativo's zoeken betreft, het is verwonderlijk dat wanneer de CBS-gegevens worden opgesplitst naar opleidingsniveau, de hoger opgeleiden veel sterker vertegenwoordigd zijn dan de mensen met een lagere opleiding.

Eén hardnekkige mythe moet alvast worden bestreden, een mythe die velen ten onrechte nogal mild stemt ten opzichte van “complementaire en alternatieve geneeswijzen” (CAM), namelijk die van “baat het niet, het schaadt ook niet”. Schadelijke effecten, zoals vergiftiging en allergie voor producten in Chinese kruidenmengsels (wie kan die etiketten lezen?) komen regelmatig voor. Maar het grootste gevaar schuilt in het onthouden of afraden van beproefde reguliere gezondheidszorg, bijvoorbeeld

Sylvia Millicam

vaccinaties bij kinderen of noodzakelijke operaties. Wie herinnert zich niet de tragische dood van Sylvia Millicam (2001), het “ingestralde water” van Jomanda en zo meer? En de derde grote factor bestaat uit het financieel lichter maken van de hulpzoekenden, soms wanhopige mensen met ernstige ziekten, soms ook alleen onnozelen met kwalen die vanzelf overgaan.

Op de grens van oplichting, heb ik het hierboven genoemd, maar soms duidelijk daar overheen. Recent heeft Cees Renckens, de onvermoeibare erevoorzitter van de Vereniging tegen de Kwakzalverij, een afschuwelijk netwerkje blootgelegd, opgezet door de Haagse zakenman Roland Pluut en zijn vrouw, de acupuncturiste W.L. Pluut-Lin, met familieleden van beiden op strategische punten. Het is al eerder gesignaleerd in de tv-rubrieken Argos en Radar, maar Renckens heeft het zeer overzichtelijk uitgewerkt (Nederlands Tijdschrift tegen de Kwakzalverij Jrg. 124 nr. 4, 2013, blz. 36-44). Het gaat om zelf opgerichte fondsen die grote, gerenommeerde organisaties als de Nederlandse Hartstichting, het Koningin Wilhelmina Fonds (KWF, Kankerbestrijding) en andere organisaties beconcurreren, soms met dezelfde vestigingsplaats en vergelijkbare namen: Fonds voor het Hart, Nationaal Fonds tegen Kanker, Artrose en Reuma Stichting, Stichting Preventie Diabetes, Stichting Wetenschappelijk Bureau Integratie Geneeskunde (SWBIG) en andere. Twee hiervan zijn inmiddels geliquideerd. Er zijn duidelijke banden met alternatieve behandelwijzen en van de ingezamelde gelden is de besteding deels duister, deels blijft er “veel aan de strijkstok hangen”. Pluut en familie kunnen gebruik maken van zijn bedrijfjes Maxi Delta (gespecialiseerd in “fundraising for charities”), DMF (Direct Mail Fulfilment) en het bevriende Cherridata BV en Methetweb, waarmee duizenden niets vermoedende potentiële gevers benaderd worden. En met succes: bij elkaar zijn er miljoenen euro's ingezameld. Renckens eindigt zijn artikel met: “Als dit circus-Pluut nog niet voldoet aan de definitie van een criminele organisatie in de zin der wet, wat ontbreekt hier dan nog?”

Het lijkt me goed om drie andere kwesties op het gebied van alternatieve geneeswijzen te bespreken waarbij grote aantallen mensen betrokken zijn of waren.

De amalgaamkwestie

In de tandheelkunde wordt sinds 1830 amalgaam als materiaal voor vullingen gebruikt, een mengsel van ongeveer 50% kwik met zilver, tin en koper. Kwikvergiftiging was al eerder bekend, met schadelijke gevolgen voor het centraal zenuwstelsel en de nieren, maar werd ook bij mensen met meerdere amalgaamvullingen nooit gezien. Na 1980 werd met verfijnde meetmethoden aangetoond dat uit die vullingen, met name bij eten (kauwen), poetsen, spoelen en dergelijke regelmatig kleine

hoeveelheden kwik vrijkomen, zo'n 3 tot 7 microgram per vulling per dag. Dit blijft evenwel ook bij meer vullingen onder de norm die de WHO aanhoudt van maximaal 43 microgram per dag. Ook de tandarts wordt uiteraard bij manipuleren van het materiaal aan kleine hoeveelheden kwikdamp blootgesteld. In weerwil van deze bevindingen vatte bij alternatief werkzame artsen en tandartsen de mening post dat amalgaamvullingen een gevaar voor de gezondheid vormen en een heel scala aan ziekten kunnen veroorzaken: kanker, Alzheimer-dementie, multipele sclerose, chronisch vermoeidheidssyndroom (ME) en tal van andere aandoeningen, tot aambeien en acne aan toe. Hiervan is ook in langlopende onderzoeken nooit iets gebleken, maar niettemin raadden de gelovige (tand)artsen duizenden mensen aan hun amalgaamvullingen te vervangen door moderne materialen als composiet, keramiek en goud, die iets tot vele malen duurder zijn. Sommigen meenden door elektro-acupunctuur (EAV) de diagnose chronische kwikvergiftiging te kunnen stellen. De patiënten werden op kosten gejaagd en de enigen die hier wel bij voeren waren de tandartsen. De meeste artsen en tandartsen zijn tegenwoordig van mening dat amalgaamvullingen onschadelijk zijn en de hype is gelukkig afgenomen. Wel is het gebruik van amalgaam in de tandheelkunde sterk teruggelopen, maar daar spelen ook cosmetische overwegingen een rol bij.

Het multivitaminenmisbruik

Wie gezond, gevarieerd eet heeft helemaal geen extra vitaminen nodig. Alleen bij deficiënties, een tekort aan een of meer vitaminen zoals kan voorkomen bij een eenzijdig dieet, ondervoeding, vegetarisme en veganisme, treden ziekteverschijnselen op die dan doelmatig kunnen worden bestreden. Dit is medische basiskennis waar artsen al vroeg in hun opleiding vertrouwd mee raken, maar dat betekent blijkbaar niet dat ze later hun stem verheffen tegen het reclamebombardement waar iedereen tegenwoordig aan bloot staat: sporters, kinderen, ouderen. Er bestaat bij veel mensen een vage notie dat vitaminen gezond zijn en dat je er daarom best wat meer van mag hebben. Dat is zelfs gevaarlijk. Met name vitamine A en D kunnen in extra hoeveelheden vergiftigingsverschijnselen veroorzaken.

Al jaren probeert de farmaceutische industrie ons extra vitaminen door de strot te duwen en apothekers en drogisten blazen hun partijtje mee. Logisch, het betekent extra omzet. Tegenstemmen worden nauwelijks gehoord, maar ze zijn er wel. Men leze bijvoorbeeld de *Editorial* in het nummer van 17 december 2013 van de *Annals of Internal Medicine* door E. Guallar et al. (vol. 159 no. 12), waarin met name de vermeende preventieve werking van vitaminen en mineralen als voedingssupplementen besproken wordt. De titel is veelzeggend: *"Enough is enough. Stop wasting money on vitamin and mineral supplements."* In goed opgezet onderzoek bij meer dan 400.000 gezonde Amerikanen over langere tijd bleek dat er geen enkele preventieve werking van zulke supplementen uitging ten aanzien van hart- en vaatziekten, kanker en achteruitgang van de cognitieve functies (bij mannen). Dat wil zeggen dat bij de supplementenslikkers deze aandoeningen niet minder vaak voorkwamen dan in de controlegroep. Meer dan één-derde van alle Amerikanen gebruikt deze supplementen! Naar schatting gaat het ook in Nederland om honderdduizenden die dit moderne bijgeloof omarmen. De hele kwestie van voedingssupplementen, ook op ander gebied zoals probiotica en cholesterolverlagers, is een uiterst dubieuze zaak. De fabrikanten en leveranciers lachen in hun vuistje. Hele volksstammen slikken het – letterlijk én figuurlijk.

De onzinnige claims in de cosmeticabranche vormen een ander, maar aanverwant probleem ("voedt en verzorgt uw haar", "anti-rimpelcrème", "met nanodeeltjes"), te meer daar cosmetica behoren tot de artikelen met de hoogste winstmarges in de detailhandel.

Productie en verkoop van homeopathische en aanverwante middelen

Er is een breed scala aan middelen die bij alternatieve geneeswijzen worden aanbevolen. Het reikt van tabletten en drankjes tot bioresonantie kastjes, edelstenen en polsbandjes. Ik zal mij hier beperken tot de vervaardigers van homeopathische en aanverwante middelen. Tot de grootste op dit gebied horen VSM in Alkmaar en Biohorma/A.Vogel-producten in Elburg. Het zijn al tientallen jaren gevestigde ondernemingen die al die tijd hun nepartikelen aan de man wisten te brengen. Daarnaast zijn er vele kleinere producenten die maar al te graag een graantje meepikken. Het heeft mij altijd verbaasd dat instanties als het College ter Beoordeling van Geneesmiddelen (CBG), zonder wier goedkeuring geen

Eliseo Guallar

(echt) geneesmiddel op de Nederlandse markt mag verschijnen, en de Voedsel- en Waren Autoriteit (NVWA) nooit ingegrepen hebben, omdat de pretentie waarmee deze producten verkocht worden, niet waar wordt gemaakt. Hoe dan ook, het heeft jaren lang kunnen doorgaan, totdat op 1 juli 2012 de bepaling werd ingevoerd dat op de verpakking en de bijsluiter van deze middelen vermeld moest

Edith Schippers

worden dat de werking van het product niet wetenschappelijk bewezen is. Bovendien wordt sindsdien btw volgens het hoge tarief (21%) geheven, e.e.a. dankzij een actieve minister van VWS, Edith Schippers. Volgens berichten in de media is de verkoop van deze middelen daarna aanzienlijk teruggelopen. Van de verkooppunten zijn apothekers en drogisten de voornaamste. Apothekers beroepen zich nogal eens op hun academische status, ze moeten een flinke studie farmacie volgen om zich als zodanig te mogen vestigen. Des te meer verwondering wekt het dat in vrijwel iedere apotheek deze onwerkzame spullen in overvloed aanwezig zijn. Ach, verwondering? Zaken zijn zaken, nietwaar.

In dit verband is het goed te vermelden dat de ziektekostenverzekeraars het raadplegen van alternatieven en het kopen van hun producten in zekere zin aanmoedigen. Naast het verplichte basispakket voor de gezondheidszorg kan men een aanvullende verzekering afsluiten. Daarin zijn, naast een extra aantal reguliere zaken, vrijwel altijd ook alternatieve geneeswijzen opgenomen en het is bijna niet mogelijk een aanvullende polis te vinden waarin dat niet het geval is. Dus moet men tegen zijn zin een “*package deal*” aangaan en via de premie aan de alternatieve sector meebetalen. Het is aan de verzekeringsmaatschappijen om hier actie in te nemen, het aanvullende pakket in onderdelen te splitsen of de vergoeding voor alternatieve behandelwijzen maar helemaal af te schaffen. We hoeven tenslotte ook niet mee te betalen aan het drankgebruik of de sportbeoefening van anderen. De huidige wetgeving kent veel ruimte toe aan de alternatieven (zie hierna), maar het moet een particuliere zaak blijven, net als religie.

Het is hier niet de bedoeling de reguliere geneeskunde als helemaal wit en de alternatieve geneeswijzen als helemaal zwart af te schilderen. Die tegenstelling behoeft enige nuancering. De reguliere geneeskunde heeft sinds 1900 een reusachtige vooruitgang geboekt en heeft de laatste decennia steeds meer naar *evidence based medicine* gestreefd, d.w.z. naar kennis van ziekten en behandelmethoden die wetenschappelijk bewezen zijn en beproefd in de praktijk. De indrukwekkende resultaten hebben echter hoge verwachtingen gewekt die niet altijd waar gemaakt kunnen worden. Het eeuwige leven kan niet worden gegarandeerd en ook in wonderen wordt niet voorzien – wel, helaas, in complicaties en fouten. Daarbij is nog niet alles zo *evidence based* als we zouden wensen en er is soms enige ruimte voor eigen inzicht en subjectiviteit. Een ander punt is dat de reguliere geneeskunde in veel gevallen slechts een symptomatische behandeling kan toepassen, dus op de verschijnselen gericht zonder de ziekte zelf radicaal te genezen (curatieve therapie).

Aan de alternatieve geneeswijzen is bij de wet van 1994 een grote ruimte toegekend. Bepaalde handelingen zijn voorbehouden aan officieel opgeleide en erkende (zie het BIG-register) medici en paramedici, maar daarbuiten is de jacht vrij. Hiermee zijn de strafbepalingen uit de oude wet van 1865 over “onbevoegde uitoefening van de geneeskunst” vervallen. Homeopaten mogen hun niet-werkzame watertjes aanbevelen, acupuncturisten hun naalden zetten (hopelijk zijn ze steriel!) in niet-bestaande meridianen, enzovoort. In het gunstigste geval heeft zo’n behandeling een placebo-effect, vooral bij degenen die erin geloven en je kunt zeggen: dat is ook een effect. Dat is zeker waar, maar het is dan niet specifiek. De hulpvrager kan er ook mee naar Lourdes gaan, of aan yoga doen. Of zijn toevlucht nemen tot andere alternatieve behandelwijzen: Bach-bloesemtherapie, Reiki, voetzoolreflextherapie, bioresonantie, iriscopie, medische astrologie, reïncarnatietherapie, noem maar op. Ze doen allemaal of ze het buskruit hebben uitgevonden.

De tegenstelling blijft natuurlijk overeind. Het beschamendst vind ik wanneer wetenschappelijk opgeleide artsen (tandartsen, dierenartsen, apothekers, paramedische beroepen) naast hun gewone, reguliere werk zich met alternatieve geneeswijzen bezighouden. Hun aantal is in Nederland de laatste jaren afgenomen, maar altijd nog vrij hoog. Als iemand van de hoed en de rand zou moeten weten zijn zij het. Wel vallen zij bij evidente uitglijders onder het tuchtrecht, wat voor alternatieve niet-medici niet opgaat. Daar kan alleen, wanneer ze het al te bruin hebben gebakken, de strafrechter ingrijpen.

Zou u graag, gezeten in een flinke vrachtauto, over een brug rijden waarvan de onderdelen op advies van de ontwerper met touwtjes aan elkaar verbonden zijn, in plaats van met stevige bouten en moeren?

Atheïstisch geprägte Länder

HENK CAPELLE (1931) schreef regelmatig artikelen in de twee laatste jaargangen (1962/3) van het vroegere weekblad Bevrijdend Denken van De Vrije Gedachte. Het waren grotendeels vertalingen uit Engelse zusterbladen als The Humanist en The Freethinker. Op 21 december 1963 verscheen het laatste exemplaar, 40^e jaargang no. 50.

Ik speelde op kerstavond 2013 mee in het Emmericher Kammerorchester tijdens de ‘Christ Mette’. Dat komt wel eens wat vreemd over op mensen die mij kennen als overtuigde atheïst. Maar ik wil het orkest niet in de steek laten en geloof niet dat ik door mijn hobospel ooit een gelovige tot een atheïst bekeerd heb. Ik schrok op toen ik in een van een serie voorbeden een kwalijke onwaarheid hoorde.

Leest u maar wat ik de pastoor, in het Duits, schreef: *“Ik was op kerstavond als speler in het orkest aanwezig tijdens de ‘Christ Mette’. In de voorbedes werd ook gebeden voor de onderdrukte christenen in ATHEISTISCHE LÄNDER. Daar schrok ik van op. Er zijn eenvoudigweg geen landen waar de regering uit louter atheïsten bestaat; Rusland onder Stalin was een uitzondering.*

Overtuigde atheïsten zijn geen mensen die gelovigen vermoorden of onderdrukken. Het zijn in tegendeel mensen met een andere religie die gelovigen vervolgen en vermoorden. Zie maar wat er nu gebeurt in Soedan, Egypte, Syrië, Indonesië, Irak en nog niet zo lang geleden in Noord-Ierland, en talloze malen in het verleden. Het zou juist zijn als deze valse beschuldiging van atheïsten-als-groep in deze kerk niet herhaald wordt.”

Ik ontving daarop zijn antwoord dat naast de herhaling van het gebed in het geheel niet inging op mijn klacht. Ik citeer: *“So lautete die 3. Fürbitte an Heiligabend, ‘Für unsere Glaubensgeschwister in atheïstisch geprägten Staaten, die wegen ihres Christus-Glaubens benachteiligt und verfolgt werden.’ Ich halte diese Fürbitte für korrekt und betenswert. Alle Interpretationen ihrerseits sind in der Fürbitte nicht formuliert!”*

Daar kon ik het niet bij laten en ik stuurde hem, weer in het Duits, een tweede e-mail, want dit oppervlakkige antwoord deed mijn verontwaardiging alleen maar toenemen.

“Veel dank voor uw snelle antwoord en de exacte weergave van de door mij bekritiseerde voorbede. Helaas neemt door uw antwoord mijn ergernis slechts toe en blijkt mijn boodschap niet bij u aangekomen te zijn. Ik herhaal:

- 1) *Er is geen atheïstisch land.*
- 2) *Atheïsten vervolgen nergens gelovigen.*

*Waarom noemen de samenstellers van deze gebeden niet de talloze islamitische landen, waar duizenden christenen vervolgd worden, of de landen waar verschillende religies met elkaar in gevecht zijn? Er zijn ook christenen die andere gelovigen bestrijden; zie bijvoorbeeld de aanval van de aanhangers van de populaire christelijke evangelist Paul Joseph Mukungubila, bijgenaamd ‘Gideon’ en ‘De Profeet,’ op de Congolese hoofdstad Kinshasa de vorige week. Daarbij verloren 70 mensen het leven. Dat maakt deze voorbede nóg kwalijker. Het Engels heeft een woord dat het beste uitdrukt wat ik vind van deze valse beschuldiging van atheïsten: **slander**, door de COD omschreven als ‘a malicious, false and injurious statement about a person/persons’.*

Het zou de katholieke kerk sieren als deze voorbede vervangen wordt door een eenvoudige formulering, zoals ‘de vervolgte christenen in veel landen’.

Direct ontving ik van hem een bevestiging van ontvangst, waaraan hij toevoegde dat hij ‘*unterwegs*’ was, maar tot op heden is de pastoor niet ingegaan op mijn argumentatie. Hoe dit op te vatten weet ik niet, maar ik hoop dat het hem aan het denken gezet heeft, en hij eens deze valse voorbede uit de serie gebeden zal halen. Het kan toch immers niet zo zijn dat een ontwikkelde pastoor voor de tweede keer willens en wetens de gelovigen een leugen laat bidden?

Helen Keller en de woordenwereld

FRANS COUWENBERGH (1933) portrettekenaar, voormalig leraar Nederlands

We leven in een woordenwereld. U denkt misschien: nou én, wie niet? Misschien krijgt dit zinnetje meer betekenis voor u als u van een ervaringsdeskundige verneemt hoe het is als je zonder namen voor de dingen leeft. Helen Keller beschrijft namelijk haar aanvankelijk woordenloze leven in The world I live in (1904/08).

Ik vond het mateloos intrigerend. Toen ging ik alles googlen over haar leven. Dat leek me interessant genoeg om daar het grootste deel van dit stuk aan te wijden. Maar het belangrijkste is natuurlijk de verhelderende kijk die je krijgt op onze menselijke woordenwereld.

Helen Keller (1880-1968) werd gezond geboren in een welgestelde familie in Tuscumbia, Alabama, VS. Vader Keller was plantage-eigenaar en uitgever van de plaatselijke krant. Helen was als baby bepaald voorlijk (begon al na een half jaar woordjes te brabbelen en ze liep al vóór haar eerste verjaardag), maar kreeg toen ze bijna twee was een zware hersenvliesontsteking. Daarna merkte haar moeder dat ze niet meer reageerde als de bel ging en ook niet als moeder een hand voor haar gezichtje bewoog. Helen was doofblind geworden maar leek daar niet echt onder te lijden. Ze was luidruchtig als altijd maar moest nu alles op de tast doen.

Martha, het zesjarige dochttertje van de kokkin, speelde veel met het doofblinde kindje, en samen ontwikkelden die twee een soort tastgebarentaaltje, waar weldra ook haar ouders gebruik van maakten. Toen Helen zes jaar was, las haar moeder over Laura Bridgman (1829-1889) die eveneens op jonge leeftijd door een ziekte doofblind was geworden en toch, door intensieve begeleiding, had leren communiceren met tastgebarentaal en met braille had leren lezen en schrijven. Bridgman was zelfs wereldwijd beroemd geworden (ik herinner me dat Laura Bridgman voor Darwin het levende bewijs was dat taalvermogen bij mensen een aangeboren verworvenheid moest zijn).

Moeder Keller kwam, zich verder oriënterend, op het spoor van een oogspecialist in Baltimore en vader Keller toog er heen met zijn dochttertje. De dokter onderzocht haar en verwees haar naar Alexander Bell, de beroemde uitvinder van de telefoon, die zich nadien vooral was gaan bezig houden met het uitvinden van apparatuur voor blinden en doven en die in 1872 een school voor doven had gesticht in Boston, Massachusetts. Bell was meteen zeer geïnteresseerd in Helen, maar verwees de Kellers naar de Perkins blindenschool, eveneens in Boston, omdat de beroemde doofblinde Laura Bridgman daaraan verbonden was.

De directeur van die school, Michael Anagnos, haalde vader Keller over om de 20-jarige Anne Sullivan, die haar opleiding daar voltooid had, als Helen's privébegeleider in dienst te nemen. Deze jonge vrouw was op 14-jarige leeftijd blind geworden, was op de door Laura Bridgman inmiddels befaamd geworden blindenschool terechtgekomen en had van de inmiddels 57 jaar oude Laura

tastgebarentaal in combinatie met vingeralfabet geleerd. Anne was er goed in geworden en had al ervaring in het instrueren van jonge doofblinde kinderen. Anne's gezichtsvermogen was na een aantal operaties zover hersteld dat ze weer kon zien en lezen.

Anne werd door de familie Keller in dienst genomen als gouvernante van de nu 7-jarige Helen en arriveerde op 3 maart 1887 in Tuscumbia. Ze maakte (de Burgeroorlog was koud 22 jaar voorbij) al wel meteen stekelige opmerkingen over de ex-slaven die de familie in dienst had. Ze had een pop meegebracht voor Helen en ze spelde het kind de letters d-o-l-l in het handje. Maar daar snapte Helen natuurlijk helemaal niks van en die zette het weldra op een krijsen en stampvoeten. Al met al een ietwat onhandig begin van een relatie die desalniettemin pas een halve eeuw later zou eindigen met Anne's overlijden.

Er volgde een maand van frustrerende pogingen om het tot Helen te laten doordringen dat de in haar handje geschreven symbolen hoorden bij de voorwerpen die ze te betasten kreeg. Helen was sowieso een ongemakkelijk kind. Vanwege haar beperking waren haar nooit manieren geleerd, was ze nooit gesocialiseerd. Als ze boos was schreeuwde en schopte ze. Als ze blij was lachte ze onbeheerst. In een van haar woedebuien was de pop het slachtoffer en die werd grondig vernield. Maar Anne hield vol en

kreeg gedaan dat ze met Helen alleen in een huisje op de plantage mocht verblijven, waar ze meer greep had op Helen's herhaalde driftbuien.

Hoewel Helen inderdaad hanteerbaarder werd en serieus probeerde te doen wat Anne zei, bleef het nog steeds tobben. Ze leerde wel om de in haar hand geschreven tekens correct te herhalen in Anne's hand, maar het drong niet tot haar door dat die iets te maken hadden met de dingen in de werkelijkheid. Ze begreep niet dat dit geschreven *namen* waren voor de tastbare *dingen*. Ze leerde in korte tijd een behoorlijk aantal tekens, zonder dat ze begreep dat het de *namen* van die dingen waren.

Maar op het einde van die voor beiden erg frustrerende eerste maand kwam de doorbraak toen Anne Helen haar linkerhand onder de pomp liet houden, terwijl ze tegelijk in de handpalm van haar rechterhand w-a-t-e-r spelde. Eerst langzaam. Toen sneller ... en na een aantal keren 'viel ineens het kwartje': die vreemde koele substantie die over haar hand vloeiende en het teken dat ze Anne steeds maar in haar hand voelde schrijven, hoorden bij elkaar!

Helen trok haar natte hand terug, raakte daarmee de grond onder haar voeten aan en liet Anne het teken ervoor spellen. Al voor het slapen gaan had ze 30 woorden geleerd. Vanaf die gedenkwaardige dag liet Helen haar instructrice geen moment rust meer: voortdurend wilde ze van alle dingen het bijbehorende teken weten. Het was alsof er een wereld voor haar open ging – en dat was natuurlijk ook zo. Onze menselijke woordenwereld was voor haar open gegaan, ze werd nu pas mens.

Taligheid

Om dit laatste goed uit te leggen, moet ik hier nog even samenvatten hoe taligheid onze soort van dier tot mens heeft gemaakt. Onze Miocene voorouders waren mensapen en vanaf zo'n 7 miljoen jaar geleden aapmensen. Op hun tweebeinige voortbeweging na waren ze toen nog steeds normale dieren. Totdat, zo betoogde ik in Vrijdenker juli/aug. 2011, in één aapmensengroep het terloopse cultuurtje van het met de handen imiteren van *namen voor dingen* plaatsgreep. Voor het eerst in de geschiedenis van het *leven* op Aarde was er een diersoort waarvan individuen het met elkaar konden hebben over iets wat niet in de omgeving waarneembaar was. Iets op een verre plek of zelfs in een ander seizoen. Wat deed het beschikken over deze *namen voor de dingen* met die dieren?

1. Er kwam 'licht' tussen de benoemer en het benoemde ding, tussen *subject* en *object*, ze kwamen meer 'afstandelijk' tegenover de hen omringende natuur te staan waar de overige dieren machteloos deel van bleven uitmaken.
2. Die afstandelijkheid gaf hun een gevoel van macht over de dingen: met een *naam* 'grijp' je het *ding* waar je aan denkt en reikt het over aan je gesprekspartner die het 'vatten' kan en het daarmee ook in zijn/haar hoofd heeft; het feit dat je de gevreesde sabeltandtijger kunt 'vatten' met de *naam* ervoor, maakt dat je er 'vat' op hebt en er dus niet langer redeloos bang voor bent.
3. Het stelde hen in staat om kennis, opgedaan in de ene generatie, over te dragen op de volgende: kennis kon zich bij hen opbouwen.
4. Het stelde hen in staat om individuele vindingrijkheid met de anderen te delen: twee weten meer dan één en met een hele groep kun je *brainstormen* en grote problemen aanpakken (dat is de kracht van democratie, tegenover de zwakte van dictatuur).
5. Het stelde hen in staat om plannen te smeden. Vooral nadat hun gevoel van macht over de dingen (punt 2) hen er toe gebracht had om als enige diersoort het **vuur** te gaan gebruiken werden die talige aapmensen de *hooligans* van de savanne.

Vuur

Vanaf dat die aapmensen het vuur waren gaan gebruiken, konden ze voortaan de nacht op de grond doorbrengen rond een kampvuur en ging hun communicatie met *namen voor de dingen* met sprongen vooruit. Het sterk verbeterde menu door het kunnen koken en roosteren deed deze Vroege Mensen ook qua gestalte groter worden. Steeds meer *namen* voor steeds meer *dingen*: tenslotte bestond heel hun natuurlijke omgeving uit 'benoemde dingen'. Ze waren in een woordenwereld komen te leven, een wereld van benoemde dingen. Ze waren *talige* wezens geworden.

Onze baby's worden nog steeds als diertjes geboren. Maar na miljoenen jaren van *taligheid* is de communicatie met *namen voor de dingen* het diertje al erfelijk voorgeprogrammeerd: het kindje heeft al een hersenprogrammaatje waarmee het al snel *namen voor de dingen* oppikt uit haar talige omgeving. Vandaar dat het vanaf het 'water'-moment zo snel ging met Helen's 'menswording'.

Nu verder met haar interessante biografie. Anne wist de familie te overtuigen dat Helen het meest

gebaat zou zijn met een interne opleiding aan de Preston School in Boston. De achtjarige was intussen aan Anne gehecht geraakt en doorstond het verkassen (1888) naar het Noorden zonder problemen. En inderdaad maakte de hoogbegaafde Helen daar spectaculaire vorderingen. Directeur Michael Anagnos was opgetogen met deze ster, die weldra zijn school nog beroemder maakte dan die al was. Hij liet niets na om de internationale pers op de hoogte te houden van haar prestaties en de nodige fondsen en donaties stroomden toe. Helen was weldra nog beroemder dan Laura Bridgman al was.

In 1890, toen ze net 10 jaar geworden was, wilde Helen leren praten. Bell had haar ervan overtuigd dat je met alleen gebarentaal als een gehandicapte door het leven zou moeten en dat je pas serieus genomen wordt als je kunt praten. Deze opvatting heeft lang geviged in de doveninstituten: de pupillen moesten op hun handen zitten bij de spraaklessen en zelfs op de speelplaats mochten ze het hart niet hebben om met hun handen te communiceren.

Bell werkte nauw samen met de spraaklerares Sarah Fuller, ook in Boston, en dus togen Helen en Anne er heen. Het leren bestond er uit dat Fuller een woord, bijv. 'huis', articuleerde terwijl ze Helen hierbij Fuller's keel en wangen en lippen liet voelen. Ze liet a.h.w. haar spraakorganen in werking voelen: dezelfde soort organen als Helen zelf ook had. Vervolgens moest Helen het proberen na te zeggen, aan haar eigen lippen en keel voelend. En na een keer of tien produceerde Helen, heel gebrekkig nog wel, 'huis'. En zo deden ze elf lessen. Dat was genoeg voor Anne en Helen om het verder in hun eigen tijd verder te kunnen oefenen. Helen heeft later heel wat spreekbeurten gehouden, maar haar spraak is altijd gebrekkig gebleven. Helen kreeg natuurlijk ook lessen in braille, en ze heeft haar leven lang alle brailleboeken verslonden die in haar bereik zijn gekomen.

Mark Twain

Naast Alexander Bell was ook Mark Twain was een bewonderaar van haar geworden. Twain verklaarde eens: "De twee meest interessante mensen van de 19de eeuw zijn Napoleon en Helen Keller". Op haar 11de jaar was Helen al wereldwijd befaamd. Toen criticasters gingen beweren dat ze een 'sprekende pop' was voor een 'buisprekende' Anne Sullivan, kwamen zowel Bell als Twain voor haar op. Na voltooiing van de opleiding in Boston (1894) ging Helen met Anne naar een vervolgopleiding in New York. Twee jaar later keerden ze terug naar Massachusetts want Helen was toegelaten tot de Cambridge School for Young Ladies. Twain was bevriend met oliemagnaat Henri Rogers en z'n vrouw Abbie en kreeg gedaan dat zij geld fourneerden voor haar en Anne's vervolgopleiding najaar

1900 aan het Radcliffe College. Daar haalde Helen vier jaar later als eerste doofblinde haar Bachelor of Arts.

Hiernaast is te zien hoe Anne de boeken las en ze voor Helen vertolkte. Want studieboeken in braille zijn er niet veel. Op de foto zie je ook hoe dat gaat: tastgebarentaal. Je ziet er niet aan dat het in 't echt bliksemsnel gaat, even snel als gewoon praten. En let wel: het zijn de rechterhanden die het doen; de linkerhanden hebben een ondersteunende rol. Hoe dat gaat als één van beiden linkshandig is, weet ik niet.

Helen onderhield toen al een correspondentie met diverse academici. Het stel raakte ondermeer bevriend met John Macy, docent aan Harvard, literair criticus en links politiek activist. Helen was zich als schrijver gaan bekwaamen en had veel aan John's adviezen. En niet minder aan haar brailletypemachine. Nog voor haar afstuderen verscheen haar eerste boek *The Story of My Life* (1903). Het boek werd in vijftig talen vertaald en herdrukken ervan verschijnen nu nog steeds. De opbrengst van deze bestseller en ander schrijfwerk stelde hen in staat om een mooi huis te kopen in Forest Hills, een rijke buurt in Queens, bij New York. John Macy trok bij hen in en in 1905 trouwde hij met Anne. Maar omdat Anne toch het meest op Helen betrokken was werd het huwelijk geen succes. Anne scheidde echter nooit van John en bleef zich voortaan Anne Sullivan Macy noemen.

Meteen na Helen's afstuderen en het verschijnen van haar boek begon een leven van reizen, de hele wereld over. De uitnodigingen voor spreekbeurten stroomden binnen en Helen nam alles aan. Het werd ook een leven van activisme, zowel in feministisch als socialistisch kader. Het laatste had ze van John Macy meegekregen: die had haar een behoorlijk politiek bewustzijn bijgebracht. Haar activisme leverde haar kritiek op van rechtse zijde, als zou ze haar handicap als politiek strijdwapen inzetten. Maar ze zette zich bovenal in voor het lot van blinden en doven wereldwijd en wist overal fondsen los te krijgen. Ze was onvermoeibaar en niet uit het veld te slaan. Alle prominenten ter wereld wilden met

haar op de foto en ze weigerde niemand. En ze grossierde in eredocorten. Ze bereisde 35 landen over vijf continenten en beheerste zeven talen. In 1914 begon Anne te sukkelan met haar gezondheid en ze namen een huishoudster in dienst, de 29-jarige Schotse Polly Thomson. Polly had weliswaar geen enkele ervaring met doofblinden, maar gaandeweg ontpopte ze zich als een goede secretaresse, leerde de tastgearentaal vloeiend en toen het reizen en optreden Anne te zwaar begon te vallen, nam Polly haar plaats als vaste begeleidster over.

Op de foto hiernaast Helen, Anne en (staande) Polly.

In 1918 maakten ze in Hollywood met Charlie Chaplin de film *Deliverance*, een film (nog zonder geluid) over het leven van Helen waarin Helen en Anne ook zelf figureerden. Voor Chaplin waren ze de ‘Drie Muskietiers’. Toch beschouwde ze zichzelf vooral als schrijfster. Ik tel zo al dertien boeken, met de meest uiteenlopende onderwerpen. Het aantal andere publicaties in kranten en tijdschriften is nauwelijks te tellen. En dat allemaal vóór de uitvinding van de elektronica. Helen hield haar vele spreekbeurten mondeling maar het bleef, als gezegd, gebrekkig. Dus Polly bracht van de meeste zinnen een goed verstaanbare herhaling in de juiste emotionele toonzetting. Ik zag er ettelijke filmpjes van.

Ze was nooit ziek en ze zag er altijd stralend uit. Maar het was een zwaar leven voor de dames. Anne was in 1935 geheel blind geworden en het jaar erop overleed ze. Een zware slag. Maar het reizen en optreden ging door. Evenals het studeren en publiceren. Na het overlijden van Anne had Helen een fraai huis op Arcan Ridge in Easton, Connecticut, gekocht en daar woonden Helen en Polly tussen alle reizen door. In 1955 (ze was toen 75) maakte Helen met Polly een slopende rondreis van 5 maanden door Azië, overvol bezoeken en spreekbeurten, werkelijk miljoenen mensen inspirerend en bemoeïdigend. Hierna gingen ze het toch wat rustiger aan doen; Polly begon te sukkelan. En in 1960, kort na haar 80ste verjaardag, was het helemaal gedaan met het reizen: Polly overleed. Kort daarna werd Helen zelf getroffen door een beroerte. Ze krabbelde echter op en het jaar erop verscheen ze nog op een fameuze meeting van de International Lions Club waar ze de Lions Humanitarian Award ontving en o.a. met president Kennedy sprak. Een paar weken voor haar 88ste verjaardag overleed ze in haar slaap. Haar urn werd bijgezet naast die van Anne en Polly in de kathedraal van Washington DC. Senator Hill van Alabama roemde haar als ‘*the woman who showed the world there are no boundaries to courage and faith.*’

Nu wordt het de hoogste tijd dat ik de citaten uit haar *The world I live in* (1904/08), die voor mij de aanleiding waren om het over haar te hebben, voor u weergeef.

Before my teacher [Anne] came to me, I did not know that I am. I lived in a world that was a no-world. I cannot hope to describe adequately that un-conscious – yet – conscious time of nothingness. I did not know that I knew aught, or that I lived or acted or desired. I had neither will nor intellect. I was carried alone to objects and acts by a certain blind natural impetus ... I can remember all this, not because I knew that it was so, but because I have tactual memory. It enables me to remember that I never contracted my forehead in the act of thinking. I never viewed anything beforehand or chose it. I also recall tactually the fact that never in a start of the body or a heart-beat did I feel that I loved or cared for anything. My inner life, then, was a blank without past, present or future, without hope or anticipation ... (pp. 113-114)

Natuurlijk had ze wel wil en intellect – daar hadden haar ouders genoeg mee te stellen – maar ze miste inderdaad het besef ervan. En denken? Inderdaad is ‘denken’ het je vormen van scenario’s van mogelijke gebeurtenissen of handelingen die je ‘voor de geest’ haalt. Dieren ‘denken’ ook. Maar die mogelijke gebeurtenissen of handelingen ‘voor de geest’ hebben de vorm van beelden. Visuele beelden. Dieren kunnen ‘denken’ doordat ze kunnen zien. Maar Helen kon niet zien. Tja, hoe moet je dan denken?

Dan lezen we op p. 117: *When I learned the meaning of ‘I’ and ‘me’ and found out that I was something, I began to think.* Ho, wacht even. Ze kon toch nog steeds niets zien? Nee, maar ze kon wel voelen, de dingen aftasten. Ze kon zich een tastbeeld (als alternatief voor een visueel beeld) ‘voor de geest halen’ en zich het tastbeeld van de dingen herinneren. En inderdaad zegt ze dat ze een *tactual memory* voor alles van die voortijd had. Dus ze dacht wel degelijk, net als de dieren denken. Maar... niet bewust. Ze had geen *namen* voor de dingen, net zo min als een dier die heeft. Dus ze had geen

beseft van wat ze met die tastbeelden in haar geest deed. Ze was niet *talig*. Ons menselijke bewustzijn is een *talig* bewustzijn. En dan vervolgt ze: *Then consciousness first existed for me. Thus it was not the sense of touch that brought me knowledge. It was the awakening of my soul that first rendered my senses their value, their cognizance of objects, names, qualities, and properties. Thought made me conscious of love, joy, and all the emotions.*

Hogere dieren als olifanten, walvissen en mensapen hebben zelfbewustzijn. Dus dat moet Helen ook gehad hebben in de voortijd. Anders had ze nooit woedend kunnen worden over iets. En emoties had ze ook, nou en of, ze huilde en schreeuwde vaak het hele huis bij elkaar. Maar ze had er geen beseft van, ze reageerde inderdaad als een dier: *by a certain blind natural impetus*. Doordat ze de beschikking kreeg over *namen voor de dingen* bestond het bewustzijn pas voor haar en werd ze mens.

Conclusie

We leven in een woordenwereld. Dat zei u, vermoed ik, tot nu toe weinig: het laatste dat een vis zal ontdekken, is water. Hopelijk zegt het u nu wél wat en krijgt u daarmee net als ik een nieuwe kijk op de worsteling van Kant met het onderscheid tussen *das Ding an sich* en *das Ding für sich*. En op Hegel's *Phänomenologie des Geistes*. Ik noem maar wat.

Islam debet aan falen Ibn Ghadoun – een reactie

PAUL HOPSTER (1940), gepensioneerd psycholoog, bestuurslid van DVG van 1974 tot 1989 en redacteur van “De Vrije Gedachte”, later geheten: “De Vrijdenker” sinds 1999

In de NRC van 31 januari 2014 verscheen een stukje in de rubriek *Opinie* van Eerdmans en Buijt: *Islam debet aan falen Ibn Ghadoun*. Het gaat over de examenfraude op de Ibn Ghadoun school, waarbij het volgende speelde: inbraak in schoolgebouw, forceren van de kluis, diefstal van examenopgaven, heling van gestolen examenopgaven en daarnaast ook: bedreigen en treiteren van leerkrachten die zich aan de regels hielden, het oppeppen van resultaten van leerlingen, onderlinge afspraken van leerlingen en schoolleiding. Eerdmans en Buijt stellen: de Ibn Ghadoun praktiseert een schoolcultuur die ver af staat van de cultuur van het openbaar onderwijs. De school houdt zich niet aan de regels van de wet. Maar is dat wel zo erg? Grondwetartikel 23 garandeert toch vrijheid van onderwijs?

De schoolleiding mag zich echter niet plaatsen boven de wet en heeft opdrachten waaraan de school zich dient te houden: het ontwikkelen van kennis en praktische vaardigheden, het ontwikkelen van sociale vaardigheden, leren met elkaar om te gaan, leren onderscheiden en het toepassen van regels van goed en kwaad.

Eerdmans en Buijt concluderen dat we op scholen af moeten van een islamitische zuil en in plaats daarvan onderdak moeten bieden aan christelijke of katholieke scholen. Helaas doen zij zelf precies hetzelfde als wat zij willen bestrijden. We moeten niet alleen af van een islamitische zuil, maar evengoed van een christelijke en een katholieke en een joodse zuil. Die zuilen beperken de ontwikkeling die op school moet worden nagestreefd. Anders krijg je het fenomeen dat in het zwaar christelijke Amerika antiwetenschappelijk les gegeven wordt omdat het nu eenmaal in de bijbel staat. Op diverse plaatsen mag er geen evolutieleer worden gedoceerd en moet die leer vervangen worden door creationisme en *intelligent design*. In diverse staten is abortus en euthanasie verboden en wordt het bestaan van een liefhebbende god bewezen geacht ondanks alle natuurrampen en massaslachtingen. Leve de vooruitgang, leve de ontwikkeling, leve de christelijke zuil op christelijke scholen.

Het mag duidelijk zijn waardoor de christelijke en islamitische en joodse zuilen moeten worden vervangen: door openbaar onderwijs, d.w.z. seculier, neutraal onderwijs. Op school dienen de leerlingen niet onderwezen te worden hoe te geloven en hoe te bidden volgens hun bijbel of koran of thora, maar hoe wetenschappelijk te onderzoeken. Daartoe hoort ook onderzoek van heilig verklaarde geschriften. Indien een leerling wenst te bidden op school is dat niet verboden, als hij het maar in stilte doet en alleen voor zichzelf.

Bommen Barack

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor conflictanalyse en -management (CICAM) van de Radbouduniversiteit Nijmegen

Grote vreugde toen Groningen er in het Rampjaar 1672 in slaagde het beleg van de stad te doorstaan. De belegeraar, Bernhard von Galen, bisschop van Munster, vertrok onverrichter zake. Die bisschop had een bijnaam: 'Bommen Berend' die hij dankte aan zijn voorliefde voor de toenmalige zware artillerie: het geschut dat met succes bommen op en in de belegerde vesten kon schieten. De geur van kruitdamp stond hem nader dan die van wierook. Bommen wonnen het van de bijbel, zoals overigens wel vaker gebeurt.

Loopt onze Nobelprijswinnaar voor de Vrede, Barack Obama, niet het gevaar straks als 'Bommen Barack' het geschiedenisboek in te gaan? Was hij het niet die bij zijn aantreden luide verkondigde dat de kernwapens de wereld uit moesten? Maar was hij al niet op dat moment gedoemd als president van dat grote oerconservatieve land met een machtig militair-industrieel-bureaucratisch en klerikaal complex zulks wel te zeggen, maar zeker niet te doen?

Drones

Was ook hij ook niet degene die in de wereld het voortouw nam m.b.t. het uitvoeren van buitenrechtelijke executies door middel van drones, de nieuwe wijze van oorlogvoeren? En was het niet vanzelfsprekend dat hij de modernisering van kernwapens daadkrachtig ter hand zou nemen? Sommige volksleiders, maar ook volksmisleiders, slagen erin door middel van het bewust, dan wel onbewust, verbinden van niet bij elkaar horende zaken, de goegemeente een rad voor ogen te draaien. Het is een politiek die past in het werkschema van de huidige Bommen Berenden. Indertijd kon de regering Bush het volk met succes wijs maken dat er een degelijke verbinding bestond tussen Bin Laden en Saddam Hoessein waar het de aanslagen van 9/11 betrof. De helft van de Amerikaanse burgers was daarvan overtuigd, waarmee een basis was gelegd in de Amerikaanse onderbuik voor het instemmen met de oorlog tegen Irak. Overigens was geen enkele van de verdachten/daders afkomstig uit Irak. Van de 19 kapers kwamen er 15 uit Saoedi-Arabië, twee kwamen uit de Verenigde Arabische Emiraten, een uit Egypte en een uit Libanon.

President Obama nam in 2010 het initiatief tot een tweejaarlijkse wereldtop om het gevaar van atoomwapens in handen van terroristen te bezweren, daarmee nog eens het verband benadrukkend tussen atoomwapens en terroristen. Maar als er iets onwaarschijnlijk is, dan is het wel de terrorist met de atoombom in zijn bagage die doende is de metro in Rotterdam op te blazen. Een bruikbaar nucleair wapen is niet zo maar te maken, te kopen dan wel te leasen. Iedere staat die daaraan meewerkt loopt het risico door de grote nucleaire mogelijkheden te worden afgestraft zo niet vernietigd. Hooguit behoort een vuile bom, een conventioneel explosief verrijkt met nucleair afval, tot de mogelijkheden. Het zou in verhouding tot Hiroshima en Nagasaki weinig vernietiging tot gevolg hebben, maar wel grote psychologische ontwrichting.

De werkelijke dreiging

Op 14 april 2010 noemde Obama het bij het bijeenroepen van de nucleaire top in Washington 'een wrede ironie van de geschiedenis' dat na het einde van de Koude Oorlog het gevaar van een kernaanval was toegenomen – nu niet van de kant van een vijandig land, maar door terroristen. En nog steeds wordt de verbinding terroristen en een exploderend atoomwapen gelegd. Indertijd wilde premier Jan Peter Balkenende graag ook een Nucleair Strafhof, en uiteraard in Den Haag.

Wat terroristen graag willen is niet zozeer veel onschuldige slachtoffers maken, maar aandacht en angst, waardoor de dagelijkse gang van het maatschappelijk gebeuren ontwricht wordt. Als er ergens een bijdrage tot die taakstelling wordt geleverd is dat wel door middel van het organiseren van wereldwijde bijeenkomsten tegen nucleair terrorisme. Niet de atoombom in handen van de terrorist is een gevaar maar de maatregelen die al dan niet ter goeder trouw tegen een dergelijk verondersteld terrorisme getroffen worden. Het sprookje van 'de terrorist met zijn atoombom binnen handbereik' lijkt al even hardnekkig als dat van Roodkapje waardoor de sociale wolf tot op heden voor velen een immer te vrezen ondiep blijft. Ouderen hebben nog de BB-campagne (Bescherming Bevolking)

meegemaakt, waarin opgeroepen werd om na het zien van de verblindende lichtflits dekking te zoeken onder tafels, stoelen en grootmoeders canapé. De schrik voor kernwapens is degelijk verankerd in 's werelds publieke opinies.

Natuurlijk, kernwapens hebben ook goede kanten. Het is vooral dankzij die dingen dat de Koude Oorlog geen hete is geworden. Afschrikking werkt. Ook nu leeft de gedachte dat alleen een staat die een atoombom bezit een veiligheidsgarantie is tegen ongewenste interventies. En vooralsnog is een onder de vleugels van een bij slecht weer haperende JSF aangebracht gemoderniseerd atoomwapen heel wat gevaarlijker dan die hoogst onwaarschijnlijke terrorist met de atoombom in zijn ransel.

Censuur: geen atheïsme in AD Uw Mening

PAUL MERCKEN (1934, Bunnik) is doctor in de wijsbegeerte, historicus van de filosofie en mediëvist

Op 17 januari stuurde ik de volgende brief in aan brieven@ad.nl :

Godsdienst een hobby!

De kerken roeren zich in Zeist, lees ik in het AD. Een miniem percentage van de bevolking wil zijn levenswijze opleggen aan anderen: ze willen dat de winkels 's zondags gesloten blijven; en ze willen gratis parkeren om 's zondag hun hobby te beoefenen, zoals samen bidden, bedelen en andersdenkenden verketteren. Daar hoeven ze toch niet met de auto naar toe? Parkeerplaatsen kosten geld, ook 's zondags. En niemand wordt verplicht 's zondags te kopen. In een democratisch land kunnen twee leefstijlen naast elkaar bestaan. Wat het personeel en de parkeerwachters betreft, die situatie speelt ook bij het openbaar vervoer en andere dienstverleningen zoals politie, veiligheidsdiensten en dergelijke. Wat daar kan, moet hier ook kunnen.

Paul Mercken, Bunnik

Daarop kreeg ik prompt dit antwoord:

Beste lezer,

Bedankt voor uw reactie. Wij stellen het op prijs dat lezers hun mening of foto's via AD Uw Mening willen delen. Toch zou het kunnen zijn dat uw reactie de krant niet haalt, omdat het aanbod erg groot is. Wij selecteren onder meer op: – volledigheid van gegevens: naam en achternaam, woonplaats. (Uw adres wordt niet vermeld). – bijdragen aan de actualiteit. – een fatsoenlijke bejegening van het onderwerp. – een lengte van maximaal 250 woorden. Dit is overigens een geautomatiseerd antwoord, bedoeld om u te laten weten dat wij uw brief of foto hebben ontvangen.

Vriendelijke groet, AD Redactie Uw Mening

Daarna werd het oorverdovend stil.

Ik kan niet anders dan concluderen dat het AD een interne censuur toepast. Geen van de criteria hierboven genoemd treft dit stilzwijgen. Actualiteit, fatsoen, lengte, voldoen m.i. ruimschoots, tenzij iemand mijn oordeel over kerkbezoek als hobby onfatsoenlijk vindt, maar misschien vindt iemand de bewering dat er geen kabouters bestaan ook wel aanstootgevend. Het is me duidelijk dat de schoen elders wringt. Het gaat niet om fatsoen of om het waarheidsgehalte van mijn bijdrage maar om het behouden van advertenties. Feiten wil het AD wel drukken, maar meningen die adverteerders onbehaaglijk zouden kunnen zijn krijgen geen kans.

Want mensen hebben lange tenen. Kinderen wie verteld wordt dat sinterklaas niet bestaat zijn meestal verontwaardigd – niet tegenover diegene die hen uit de droom helpt, maar over diegenen die hen belogen hebben. Maar als je mensen uit respect voor hun vermogen tot denken van de illusie van het geloof af wil helpen, krijg je de kous op de kop.

Dat mijn mening eenvoudigweg ondergesneeuwd werd door het te grote aanbod wordt tegengesproken door de kwaliteit en inhoud van de gepubliceerde brieven. Het biedt wel een gemakkelijk excuus voor een redacteur om mijn brief te versnipperen.

Niets maakt ons heel

FONS TEL (1941, Haarlem) Autodidactisch vrijdenker

Deel I Het postmoderne gemis aan een metapositie

‘Wie het kwaad in zichzelf denkt weg te kunnen zuiveren, is niet van deze wereld.’

In hun boek God bewijzen. Argumenten voor en tegen geloven schrijven Stefan Paas en Rik Peels: ‘Welk recht heeft iemand eigenlijk om van mensen te verlangen dat ze een natuurlijke, gezonde en (sociaal) nuttige gewoonte opgeven? Welk recht heeft iemand eigenlijk om gelovigen te wantrouwen als zij hun kinderen religieus opvoeden? (...) Het zou keihard moeten worden aangetoond dat er geen God of goden zijn, dat religie inhoudsloos en zinloos is, ongeacht hoe natuurlijk, gezond en nuttig het is.’ (A.w. p. 58-59)

Hebben wij atheïsten genoeg steekhoudende argumenten om hun vragen vanuit onze levensbeschouwing bevestigend te kunnen beantwoorden? Wie het boek van Paas en Peels onbevooroordeeld tracht te lezen, moet toegeven dat religie voor mensen een ‘natuurlijke’ zaak is, dat ze de gezondheid en het geluk van mensen bevordert en dat religieuze mensen doorgaans sociaal hulpvaardiger zijn dan niet-religieuze mensen. Daar is uitgebreid onderzoek naar gedaan en het is statistisch onderbouwd waar de schrijvers naar verwijzen. Het theïstische vertoog heeft een metapositie, die het atheïsme niet ‘van nature’ heeft.

Onderstaand wil ik eerst nader ingaan op de argumenten van Paas en Peels waarom religie voor de mens natuurlijk, gezond en gelukkigmakend is en voor de maatschappij veelal nuttig. Daarna wil ik hun vraag of het niet bestaan van God keihard aangetoond kan worden aan de orde stellen. Als deze vraag ontkennend beantwoord moet worden, hebben wij atheïsten dan wel het recht van gelovigen te verlangen hun geloof op te geven? Daaraan gekoppeld de vraag of het atheïsme een antwoord heeft op het verwijt van gelovigen dat atheïsme onafwendbaar leidt tot een of andere vorm van moreel relativisme of zelfs nihilisme.

1 Basale overtuiging

Volgens Paas en Peels hebben wij basale en niet-basale overtuigingen. ‘Sommige overtuigingen zijn perfect rationeel als ze basaal zijn en dus niet op argumenten gebaseerd. [...] Overtuigingen op basis van herinnering, zintuiglijke waarneming, moraal, introspectie (pijnervaring of hongergevoel, etc.), basale logica (uitsluiting van derde) zijn alle basaal.’ (p. 79-81)

Het geloof in God behoort volgens hen tot een basale overtuiging die perfect rationeel is en dus niet op argumenten is gebaseerd. ‘Argumenten,’ stellen zij, ‘komen meestal pas achteraf in beeld, om standpunten te versterken waar we ons al eerder toe aangetrokken voelden. Argumenten zijn als virussen: ze doen je alleen wat als je afweer verzwakt is.’ (p. 16)

Waarom is het godsgeloof volgens hen een basale overtuiging? Omdat het religieus besef van een natuurlijke orde is, zoals ook de zintuiglijke waarneming en het morele besef dat zijn. ‘Wat onze natuurlijke religiositeit betreft, onderzoekers hebben vastgesteld dat wij “van nature” geneigd zijn patronen van betekenis te zien, te geloven in onzichtbare vriendjes, in onfeilbare autoriteiten.’ (p. 42) Deze ‘patronen van betekenis’ worden al bij jonge kinderen geconstateerd. Zij komen niet als een onbeschreven blad ter wereld, maar zijn als het ware voorbereid om te geloven – niet alleen in hogere machten, maar zelfs in een leven na de dood. ‘De Amerikaanse ontwikkelingspsycholoog Jesse Bering meent dat God een manier van denken is “die permanent is gemaakt door natuurlijke selectie” en dat de meerderheid van de mensen dus altijd religieus zal zijn.’ (p. 29) Ofwel: de mens is het naar reden of zekerheid zoekende dier – *the pattern-seeking animal*.

De vraag is dan: waaruit blijkt dat de basale overtuiging van het geloof rationeel is? Volgens de schrijvers blijkt dat wanneer we stellen dat als er geen God is, daar alles wezenlijk door verandert. ‘God wordt namelijk genoemd als antwoord op de vraag waarom het universum bestaat, dat wil zeggen: waarom er iets is en niet niets, waarom de kosmos voor ons begrijpelijk is, waarom het universum geregeerd wordt door wetten, en waarom juist door deze wetten, en nog op vele vragen meer.’ (p. 87)

De gelovige heeft met andere woorden een metapositie (namelijk een geestelijke) op grond waarvan hij een metataal heeft waarmee hij rationele vragen kan stellen zonder te verdwalen in de oneindigheid van het begin.¹⁾ Dat is een atheïst niet gegeven, ook als hij probeert een metapositie te claimen in de natuur of de materie. Want natuur noch materie kan de rede funderen, omdat iedere vraag naar het begin ervan tot in het oneindige regresseert. En waar de oneindigheid in de redenering kruipt, wordt deze irrationeel.²⁾ Voor de gelovige is het daarom redelijk dat er iets is en niet niets, dat de kosmos voor ons in principe begrijpelijk is en het universum geregeerd wordt door wetten waaraan ook de mens onderworpen is. Maar waar baseert de atheïst zijn overtuigingen op wanneer hij aan het begin van alles niets kan stellen, behalve de vage notie dat er altijd wel iets aan het begin van alles staat? Dit 'iets' is dan een basale overtuiging, die momenteel ook wel ietsisme heet en alles weg heeft van een religieus geloof, maar irrationeel want zonder begin.

Dat gelovigen gelukkiger en gezonder zijn en maatschappelijk meer betrokken dan ongelovigen, is dan ook niet alleen een statistisch feit dat volgens Paas en Peels door veel onderzoek gestaafd wordt, maar vloeit ook redelijkerwijs voort uit het voorgaande. Immers, het gelovig zijn is gestoeld op een basale overtuiging die zelf weer voortkomt uit een gevoel van verbondenheid met je omgeving en jezelf. Religie betekent ook verbondenheid: God dicht de kloof tussen jezelf en de omgeving, waardoor je vertrouwen hebt dat het goed komt, ook al is het leven in veel opzichten lijden. Het is dan ook niet vreemd dat gelovigen gelukkiger en gezonder zijn dan atheïsten, want geluk betekent vooral je verbonden voelen met je omgeving. En wie zich verbonden voelt met en vertrouwen heeft in zijn medemens, zal ook eerder bereid zijn anderen te helpen als deze het moeilijk hebben. Dat het godsgeloof leidt tot nuttige effecten voor de samenleving is dan ook iets wat inherent is aan dat geloof. Kortom, de volgende uitspraak van Paas en Peels moet ik als atheïst wel beamen: 'Geloven in God is natuurlijk, het maakt mensen gelukkig, het houdt hen gezond en het heeft vaak nuttige effecten in de samenleving. Ook puur intellectueel is er niets mis met geloven zonder bewijs. De argumenten tegen God's bestaan zijn niet zo sterk, wat atheïsme tot een intellectueel slecht onderbouwde positie maakt. Alternatieven voor geloof in God lijden aan serieuze defecten. Dit alles maakt het volkomen redelijk en normaal om te geloven in het bestaan van God en dit geloof te cultiveren in een religieuze traditie.' (p. 277-278)

Een dergelijke visie op religie zou iedere aanhanger van het utilitarisme tot een gelovige moeten maken!

2 Bewustzijn

Maar hoe zit het nu: wij atheïsten hebben ons toch vanouds erop voor kunnen laten staan dat we in intellectueel opzicht veruit superieur zijn aan het naïeve geloof van religieuze mensen? Geloven in een macht die ver boven ons staat en die ons onze vrijheid beneemt, omdat hij alles van tevoren heeft voorzien: dat is toch mensonwaardig? En zelfs al zou het zo zijn dat gelovigen door de bank genomen gelukkiger, gezonder en nuttiger voor de gemeenschap zijn, dan nog blijft dit geloof iets minderwaardigs houden. Mensen een eeuwige beloning beloven als ze zich hierdoor goed gedragen, terwijl moreel verantwoord gedrag nu juist uit vrijheid moet voortkomen en hier zijn gelding moet hebben, dat is toch immoreel? Kortom, het geluk van de gelovige is toch voor de domme? Of zoals Paas en Peels dat formuleren: 'Atheïsten suggereren dat iedereen die de deur naar geloven openzet, zijn redelijkheid en volwassenheid opgeeft.' (p. 270)

Maar gelovige mensen hoeven helemaal niet dom te zijn, dat tonen Paas en Peels wel aan. Zij draaien de bewering van atheïsten zelfs om en stellen: 'Atheïsme kan als existentiële positie integer zijn, maar het is als intellectuele positie onhoudbaar.' (p. 221)

De onhoudbaarheid van de intellectuele positie van het atheïsme spitst zich uiteindelijk toe op de metapositie ervan. Terwijl gelovigen hun argumentatie kunnen stoelen op de metapositie van het geestelijk bestaan van God, hebben atheïsten geen andere metapositie dan een vaag ietsisme: er is iets aan het begin van alles. Dit iets kan niet materieel zijn, want dan roept het meteen de vraag op wat aan dit iets voorafging. Maar het kan ook niet immaterieel zijn, want dan valt het buiten de orde van de rede, waarvan de eerste regel luidt: niets is zonder reden of oorzaak. Vandaar dat alle naturalistische redeneringen met betrekking tot het begin steeds uitmonden in een oneindige regressie, ofwel een cirkelredenering.

Vooraf met betrekking tot het fenomeen bewustzijn blijkt hoe zwak de naturalistische metataal van deze argumentatie is. Ondanks alle verwoede pogingen van filosofische en wetenschappelijke aard om bewustzijn vanuit materiële processen te verklaren, is dit tot op heden jammerlijk mislukt. Ook al zijn wij ons brein (Dick Swaab), ik val er niet mee samen, alleen al vanwege het feit dat ik dit bewust kan constateren en daar inhoud aan kan geven. Paas en Peels schrijven: ‘De atheïst kan zeggen dat door de evolutie uit materie iets immaterieels is ontstaan, namelijk onze subjectieve ervaring en de inhoud van onze overtuigingen. Deze opvatting wordt wel “emergentie-dualisme” genoemd. Dit is een nogal mysterieuze claim dat uit materie zoiets immaterieels ontstaat als bewustzijn en inhoud.’ (p. 291-292) Zolang er geen naturalistische metataal is om het fenomeen bewustzijn of geest te verklaren, moeten wij om ons rationele denken te kunnen funderen uitgaan van een dualisme tussen geest en materie. En ook al wijst de wetenschap dit dualisme principieel af, deze afwijzing is gespeend van iedere rationele argumentatie, juist omdat er geen naturalistische verklaring is te geven voor het fenomeen bewustzijn. Wanneer gelovigen stellen dat er een immateriële of geestelijke macht bestaat die garant staat voor de immateriële werkelijkheid van het bewustzijn, dan geldt ook hier het ‘scheermes van Ockham’: die verklaring die het minst veronderstelt krijgt de voorkeur. Natuurlijk kunnen we redetwisten over de vraag of God een verklaringsgrond is voor de werkelijkheid van een geestelijk bestaan, maar de opvatting van het ‘emergentie-dualisme’ staat in rationeel opzicht verder af van een verklaring dan die van de gelovigen. In dit verband merken Paas en Peels terecht op dat de panpsychistische verklaring van A.N. Whitehead ook geen soelaas biedt om dit probleem op naturalistische wijze op te lossen. ‘Panpsychisme is problematisch, omdat we geen enkele reden hebben om te denken dat atomen en elektronen bewustzijn hebben. En hoe is het mogelijk dat bewustzijn alleen ontstaat bij bepaalde configuraties van elementaire deeltjes, zoals in het menselijke brein, en niet bij andere? Hoe kan het dat materie zoiets niet-fysisch oplevert als bewustzijn?’ (p. 295)

3 Godsbewijs

Hier wil ik de vraag van Paas en Peels herhalen: kunnen wij atheïsten het niet-bestaan van God keihard bewijzen, en zo nee, waar halen wij dan de arrogantie vandaan om gelovigen naïef, infantiel en zelfs dom te noemen? In dit verband is het misschien aardig het zogenaamde nieuwe godsbewijs van Emanuel Rutten aan te halen. (Zie Wikipedia, lemma E. Rutten.) Rutten schijnt met dit bewijs zelfs *The New York Times* gehaald te hebben en het luidt als volgt: ‘Het is fundamenteel onmogelijk om zeker te weten dat God niet bestaat. Als de waarheid van een uitspraak noodzakelijk onkenbaar is, moet die uitspraak onwaar zijn. Dus is het noodzakelijk waar dat God bestaat.’ Een dijk van een sluitrede, zou ik zeggen, en zoals alle sluitredenen nietszeggend. Want het omgekeerde zou dan ook moeten gelden: ‘Het is fundamenteel onmogelijk om zeker te weten dat God bestaat. Als de waarheid van een uitspraak noodzakelijk onkenbaar is, moet die uitspraak onwaar zijn. Dus is het noodzakelijk waar dat God *niet* bestaat.’

Volgens Rutten is alleen datgene waar wat gekend kan worden. God kennen wij echter principieel niet, omdat hij van een fundamenteel andere orde is, dus zou God onwaar moeten zijn. Dat de claim van wat waar is samenvalt met wat we kennen, is natuurlijk onzin. Wat bewustzijn, de donkere materie, de quanten, het leven, etc. zijn, weten wij niet, maar dat ze bestaan weten we wel; hun bestaan is waar. Zij behoren tot onze basale overtuigingen, die geen bewijs nodig hebben om toch rationeel en waar te zijn.

Interessanter is het zogeheten ontologische godsbewijs van Angelus: als wij ons God als een volmaakt wezen kunnen voorstellen, dat wil zeggen als iemand of iets waarboven niets groter gedacht kan worden, dan moet hij in werkelijkheid ook bestaan, want anders zou hij niet volmaakt, dat wil zeggen de of het grootste, zijn. Want iets wat slechts denkbeeldig is, is minder groot dan wat werkelijk bestaat. Er zijn veel tegenwerpingen gemaakt tegen dit godsbewijs en Paas en Peels laten ze de revue passeren en ontkrachten ze in de termen van hun religieuze metataal. Maar wat dit godsbewijs bijzonder maakt is niet zijn bewijskracht, want die is er niet, maar welk beeld het geeft van God. God is namelijk volmaakt in het goede of het positieve, het kwaad of het negatieve behoort hem niet toe. Hij is volmaakt goed, almachtig, alwetend, alom aanwezig, etc. en het kwaad is hem vreemd. Maar dat is nu juist wat wij ons niet kunnen voorstellen: een bestaan dat alleen positief is. Voor ons bestaan de dingen en wezens alleen als ze onvolmaakt, behoeftig en eindig zijn. Het bestaan is voor ons alleen denkbaar wanneer het positieve met het negatieve samengaat en een twee-eenheid vormt.

En daar ligt precies de crux van het verschil tussen gelovigen en atheïsten. Religieuze mensen geloven in het reële bestaan van het goede, los van het kwaad, terwijl atheïsten het goede altijd relateren aan het kwaad en beide nooit los van elkaar kunnen zien. Ofwel, religieuze mensen geloven in het absoluut gescheiden zijn van goed en kwaad, van positief en negatief, etc.; zij geloven in een absoluut dualisme. Dit absolute dualisme vormt hun metapositie, op grond waarvan zij een metataal hebben ontwikkeld die zich uitdrukt in religieuze boeken en moralistische teksten. God is voor hen daarbij de garantie dat het goede op zichzelf bestaat en dat wanneer zij dit goede of volmaakte nastreven, beloond zullen worden, hier en/of in het hiernamaals.

Seculiere mensen daarentegen die hun metapositie in de natuur of de materie denken te hebben liggen, kunnen hun metataal niet baseren op dit absolute dualisme. Zij ervaren iedere dag opnieuw dat wat bestaat ook vergaat en tot niets verdwijnt. Wat blijft is iets van soortelijke, genetische, culturele, etc. aard, maar ook dat is uiteindelijk vergankelijk en leidt tot niets. Het niets of het negatieve is inherent aan het bestaan, dat als zodanig positief of goed wordt ervaren. Het enige wat zij daarbij niet kunnen rijmen is het fenomeen bewustzijn of geest, waardoor ze toch een relatief dualisme tussen materie en geest moeten aannemen. Dit bewustzijn dwingt hen ook van iets uit te gaan, omdat de rede zegt dat niets zonder oorzaak of reden is. Zolang zij het fenomeen bewustzijn niet vanuit een naturalistische metapositie kunnen verklaren, blijven hun redeneringen in rondjes draaien en zijn ze het slachtoffer van het oneindige of het ongerijmde.³

4 Het morele conflict

De (pseudo)metapositie van het relatief dualisme die de atheïst op rationele gronden moet innemen, is voor een wetenschappelijke wereldbeschouwing niet onvruchtbaar. Op basis hiervan kan hij als wetenschapper alles in twijfel trekken en zolang zijn redeneringen concreet gestoeld zijn op waarnemingen en experimenten, kan hij het dilemma van de oneindigheid buiten beschouwing laten. Het enige wat hij moet doen om zijn wetenschappelijke houding overeind te houden is zijn eigen subjectiviteit negeren en doen alsof het waargenomen object losstaat van de waarneming. Het relatief dualisme van bewustzijn en materie draagt hij over op dat van subject en object. Dat hij daarbij impliciet uitgaat van de religieuze metapositie van het dualisme tussen geest en stof en dat zijn taal dus sterk geïnspireerd wordt door de metataal van de gelovigen, is iets waarover de aartsvader van het wetenschappelijke denken, René Descartes, al in zijn *Vertoog over de methode* schreef. Volgens Descartes kunnen wij de natuur slechts objectiveren als wij vanuit een goddelijke hoogte erop kunnen neerzien. God was voor hem dan ook de absolute *conditio sine qua non* om de natuur te leren kennen en te beheersen. Omdat de mens volgens Descartes een onsterfelijke, dus goddelijke ziel heeft, kan hij zich boven het natuurlijke verheffen en vanuit deze goddelijke metapositie de materiële dingen tot bepaling laten komen. Later zal Kant deze positie definiëren als de transcendentale methode van onze rationele kennis.

Kunnen wij op het technisch-wetenschappelijke vlak deze schijnbaar goddelijke metapositie van de objectiviteit denkbeeldig innemen, dit lukt ons echter niet op het morele vlak, waar wij met onze medemens en andere levende wezens van doen hebben. Binnen de morele cirkel van het menselijke handelen kunnen wij de anderen niet als objecten behandelen, maar zullen we ons interactief met hen moeten opstellen.⁴ De metapositie van het relatief dualisme wordt dan echter een probleem, want waar baseren we dan het onderscheid op tussen wat goed en wat slecht is. In *Over de redelijkheid van theïsme* schrijft Emanuel Rutten: ‘Het probleem waar een atheïst tegenaan loopt, is dat hij wel een moreel besef heeft, maar dat zijn naturalistische wereldbeschouwing geen enkele basis biedt om zijn besef in te funderen.’

Die basis heeft de atheïst niet, omdat hij, zoals we gezien hebben, het bewustzijn niet in de materie of de natuur kan funderen zonder in cirkelredeneringen te vervallen. Het relatief dualisme van de atheïst levert geen houvast in de beoordeling van wat goed en wat slecht is. Paas en Peels schrijven: ‘Wij ervaren onszelf als morele wezens in een wereld van objectief en universeel geldend goed en kwaad, zonder dat we een idee hebben hoe dit kan. Wie ontkent dat er een God is, kan geen recht doen aan dit gegeven. Hij of zij leeft als een morele realist, maar kan niet goed uitleggen waarom dat gerechtvaardigd is.’ (p. 233)

Voor de gelovige bestaat het goede los van wat wij ervan vinden, en is het gefundeerd in de natuur van God zelf, omdat God nu eenmaal het meest volmaakte is. Moreel goed staat voor hem gelijk aan het streven naar volmaaktheid of het positieve door het kwaad of het negatieve op te heffen of af te weren.

Het goede is van geestelijke aard, omdat de geest (of de ziel, het bewustzijn) onsterfelijk, en dus het positieve of volmaakte is. Het kwaad ligt voornamelijk op het materiële of sterfelijke vlak waarin de geest gevangen zit, maar bevrijd wordt naarmate de mens meer het goede doet. Moreel goed doen betekent voor de gelovige in wezen steeds iets doen voor je naaste, waardoor je zelf beter wordt, d.w.z. je zuiveren van het kwaad in jezelf, je verlossen van de schuld van het materiële bestaan om daarmee volmaakter te worden, meer geest en dus meer onsterfelijk.

Voor de atheïst geldt dat er een serieus conflict bestaat tussen wat hij goed vindt of wat als goed aanvoelt, en wat als goed gerechtvaardigd is zodat ook anderen dat kunnen aanvaarden. Hij vervalt al snel in enige vorm van moreel (cultuur)relativisme dat nergens anders op gebaseerd is dan op bestaande tradities en conventies. Doorgaans vloeien deze tradities en conventies voort uit religieuze bronnen (in het Westen o.a. de joods-christelijke bronnen) en deelt de atheïst op het morele vlak dezelfde waarden en normen als de gelovige. Paas en Peels zeggen hierover: ‘Zo’n positie is existentieel leefbaar (we zijn immers zelden consequent), maar intellectueel is dit onhoudbaar.’ (p. 234) Kortom, de atheïst heeft geen grond waarop het goede gebaseerd is, maar slechts vage noties van wat moreel goed is – noties die veelal voortvloeien uit religieus geïnspireerde bronnen. Voor hem geldt niet dat het goede gelijkstaat aan het volmaakte van de onsterfelijke geest. Hij zal het goede moeten vinden in de sociale interacties zonder het perspectief om jezelf te kunnen zuiveren van het kwaad dat in het materiële ligt. Er is niets wat hem heel, volmaakt of goed maakt. Dit niets vormt de grondslag van zijn moreel nihilisme, waar Rutten op doelt als hij schrijft: ‘De naturalist heeft niets om zijn morele besef in te funderen.’

5 Conclusies

- Geloven is de basale overtuiging dat alles wat is, goed is en dus een grond of reden heeft. Voor de gelovige staat God daarvoor garant, want hij is volmaakt en *geeft aan alles een reden of een grond*. (De koran)
- Wie niet in God gelooft heeft doorgaans toch de basale overtuiging dat er aan het begin van alles iets is. Ook voor hem geldt dat niets zonder reden of grond is, zodat hij in zijn denken niet vervalt in de oneindige regressie van de cirkelredenering.
- Het fenomeen bewustzijn dwingt het rationele denken tot een dualistische metapositie, waarbij geest en stof gescheiden gebieden zijn. Zolang deze gebieden gescheiden zijn, moet ook de atheïst geloven ‘dat er meer is tussen hemel en aarde’.
- Op het morele vlak heeft de atheïst geen objectieve en universele normen van goed en kwaad, maar ontleent hij zijn morele intuïtie aan de tradities en conventies die grotendeels vanuit een sociaal-religieuze achtergrond gevormd zijn. Zijn moraal is dan ook principieel cultuurrelativistisch, dat wil zeggen dat zijn waarden en normen slechts gelden voor de cultuur waarin hij leeft.

Met andere woorden: het onderscheid tussen de gelovige en de rationele atheïst is niet wezenlijk, maar slechts bijzaak. Beiden hebben de basale overtuiging dat aan alle begin iets voorafgaat en delen de dualistische metapositie – waarbij de gelovige in een absoluut en de atheïst in een relatief dualisme gelooft. Het wel of niet bestaan van God is daarbij slechts een formeel verschil binnen de termen van hun metataal. De gelovige noemt het ‘iets’ wat aan alles voorafgaat God, de atheïst benoemt dit iets niet, maar gaat er impliciet van uit dat er iets is. In hun basale overtuigingen voelen beiden zich symbiotisch verbonden met hun natuurlijke en sociale omgeving en heeft hun morele gedrag een exclusieve inhoud. Waar ze met elkaar over strijden ligt niet op het existentiële, maar slechts op het intellectuele vlak. En dat maakt de positie van de atheïst per definitie zwak, omdat het discursief rationele denken dat hij hanteert als eerste regel heeft: niets is zonder reden of grond.

De vraag of het atheïsme een antwoord heeft op het morele nihilisme, moet dan ook in het verlengde van deze conclusie liggen. In de dagelijkse praktijk wel, maar intellectueel niet, omdat de metapositie van de atheïst op iets gebaseerd is wat in intellectueel opzicht niets is. Wanneer deze intellectuele stellingname consequent doorgevoerd wordt, leidt dit “niets” in moreel opzicht tot scepticisme en in het uiterste geval tot nihilisme. Zou dit het laatste woord hierover zijn, dan hebben Paas en Peels gelijk wanneer zij stellen: ‘Moreel nihilisme voedt onze twijfel aan de verbindende kracht (het “gezag”) van moraal in het algemeen.’ (p. 243)

(Wordt vervolgd)

De noten bij dit artikel van Fons Tel zijn te bevragen via: redactie@devrijgedachte.nl. De redactie.

Vrijdenken tegenover gebonden denken

BEN WARNER (Eelde, 1946) communicator, schrijver

In De Vrijdenker nr. 1-2014 levert Jeroen Hopster kritiek op het boek God Bewijzen van Paas en Peels, resp. hoogleraar theologie en postdoc Filosofie. Hij schrijft: “God Bewijzen is een gewiekt boek, toegankelijk geschreven en bomvol argumenten voor godsgeloof. Helaas heeft geen daarvan mij kunnen overtuigen – helaas, want het onafgebroken met de auteurs oneens te zijn, maakt de lezing enigszins tot een verzuchting.” Mij overkwam hetzelfde. Alleen al op de eerste 40 pagina’s kwam ik marges tekort om alle kanttekeningen te plaatsen. Sta mij toe Jeroen Hopster met mijn reactie bij te vallen. Per slot van rekening zijn Paas en Peels ook met hun tweeën.

Laat ik vooropstellen, dat de schrijvers zich zeer open en tot discussie bereid betonen. Zij komen op mij vooralsnog over als zeer wellevende personen, niet agressief, niet fanatiek, niet indoctrinerend, intellectueel hoogstaand en vredelievend. Wel resulteert hun betoog in een vorm van onverzettelijkheid; ze vertonen geen spoor van twijfel. Voor wetenschappers acht ik dit een twijfelachtige geesteshouding.

Bewijs. Ik raak wat vermoeid van de discussie over wie wat moet bewijzen; een weerkerend thema in dit boek. Hopster valt de opstelling van de auteurs terecht aan. De atheïsten zouden de bewijslast over het bestaan van God bij de theïsten leggen. Onterecht menen de schrijvers. In de inleiding (pag. 21) schrijven zij: “Wie heeft wat aan te tonen? Moeten gelovigen bewijzen dat God bestaat om redelijk te kunnen geloven? Of moeten atheïsten maar aantonen dat er geen God is? In dit hoofdstuk (hoofdstuk 1) geven we allerlei argumenten voor de stelling dat gelovigen in principe niet hoeven te bewijzen dat het geloof in God waar is; het is aan de atheïst om te laten zien dat het niet waar is.” Het is een schitterend voorbeeld van die eerder genoemde gewiektheid.

Allereerst mijn mening. Als gelovigen niet hoeven te bewijzen dat God of een god bestaat, waarom zouden atheïsten dan wel moeten bewijzen dat hij/zij niet bestaat. Beste schrijvers Paas en Peels, het is toch inmiddels uitentreuren betoogd, dat nooit kan worden bewezen dat iets Niet bestaat, eenvoudigweg omdat de act van het bewijzen berust op feiten, waarneembaarheden en verifieerbare gegevens en uitkomsten. Bewijzen en het niet-bestaande sluiten elkaar uit. Er kan ook nooit zoiets bestaan als een niet-bestaand bewijs.

Maar nu hun tekst: “...dat gelovigen in principe niet hoeven te bewijzen dat het geloof in God waar is;...” Welaan, die stelling onderschrijf ik. Het geloof in God bestaat immers. Er is geen atheïst die dit zal ontkennen of kan ontkennen zonder zich belachelijk te maken. Met wie of wat discussieert hij anders? Het gaat echter niet om de waarheid van het bestaan van een geloof in God of welke hogere macht dan ook. De essentie van de discussie betreft het reële bestaan van dat waarin wordt geloofd: het bestaan van een scheppende en geboden verspreidende Almacht. Dat is het speerpunt in de kritische houding van seculieren. Als gelovigen dan riposteren met de opmerking dat een dergelijke geloofsvorm nu net de kern is van wat het woord en de daad van het geloven inhoudt, dan kan ik hen ook nog volgen, maar dan stellen we samen vast dat geloven kan betekenen dat je je leven inricht en vormt geeft aan de hand van iets dat niet hoeft te bestaan, als zij dat bestaan niet onomstotelijk aantonen.

Verder begrijp ik in die zinsnede de woorden ‘in principe’ niet. In principe hoeft niemand iets, tenzij er sprake is van een zelfgekozen uitgangspunt dat bij weldenkende mensen vraagtekens oproept. Wie vindt dat altijd de waarheid moet worden gesproken, zal zich in principe zelf daaraan ook moeten houden. Anders is elke stellingname zinloos. Wie vindt dat hij niet mag doden – o ja, dat is een moreel Godsgebod – moet dat dan in principe ook niet doen. En zeker niet uit principe.

Als tot slot de auteurs concluderen dat het “aan de atheïst is om te laten zien dat de hoofdpersoon niet bestaat” (in welke hoedanigheid dan ook, anders dan als het voorstellingsproduct van gelovigen, voeg ik eraan toe), dan hoeft die atheïst dat ook niet te doen, want dat het waar is dat er geloof in God/goden bestaat, erkent hij. Maar nogmaals, daar gaat het dus niet om. Het bestaan van geloof is een feit, de voorstelling van zaken is ook een feit, maar de inhoud is fictie. Er is een auteur (de gelovige), er is een boek en er is de inhoud (het verhaal), maar de hoofdpersoon en grote delen van het verhaal zijn verzonnen. Dat mag. Iemand kan besluiten te leven naar de regels van een fictief persoon,

maar in dit geval is die persoon bedacht en ingevuld door mensen en in die hoedanigheid mag het worden betwist als het consequenties heeft die onacceptabel zijn en helemaal als het leidt tot dwang naar derden of eliminatie. Ik bestrijd niet dat mensen geloven; ik bestrijd wat zij onder het mom van dit concept doen en uit naam van een wezen dat zij niet hoeven aan te tonen.

Het onbeschrijflijke beschrijven. Vrijwel in het hele boek ontlopen de auteurs de enige en meest reële vraag: bestaat God of bestaat er een god of zoiets als een wezen of een hogere macht? Opvallend is, dat zij het standpunt innemen dat gelovigen het bestaan van God niet hoeven te bewijzen. Op pag. 175 noteren zij: "...de gelovige hoeft geen theorie te hebben over de precieze werking van het geloof en Gods rol daarin. En dus ook geen theorie die in strijd is met een seculiere theorie. De twee gaan prima samen, zolang de seculiere theorie niet veronderstelt dat God niet bestaat. Doet de seculiere theorie dat wel, dan veronderstelt zij wat zij moet aantonen."

Er valt op deze redenering wel wat af te dingen, maar daar gaat het mij nu niet eens om. Ik wijs op *hoeven* in de ene zin en *moeten* in de andere. Gelovigen hoeven niets te bewijzen, de seculieren moeten bewijzen. Dat is onsportief. Als ik als seculier iets moet in de discussie (bijvoorbeeld eerlijk, waarheidsgetrouw en logisch blijven), dan geldt dit *moeten* ook voor de gelovigen.

Ik wil best bewijzen dat God niet bestaat. Edoch, wat niet is heeft geen kenmerken of feitelijk waarneembare eigenschappen van aanwezigheid per definitie. Als we het daar niet over eens kunnen worden, houdt voor mij elke discussie op, maar ik wil toch niet gelijk afhaken. Als ik als seculier dan beleefd vraag aan de gelovigen die het bestaan van God als kern hebben in hun geloof en in hun aardse handelen, naar welke verifieerbare feiten aangaande zijn bestaan ik zou moeten omzien, dan is hun antwoord: dat doen we niet en dat *hoeven* we niet. Is het dan zo vreemd dat ik vervolgens reageer met de vraag: zijn die waarneembare feiten er dan wel? Hun antwoord hierop is: voor mij als gelovige wel, voor jou als ongelovige blijkbaar niet. Einde discussie ten tweede male.

Zeer jammer en gaandeweg veelbetekenend. Maar goed, ik houd dan nog één plek over waar ik wel antwoorden cq. kenmerken of aanwijzingen denk te kunnen vinden om het bewijs dat zij eisen (immers ik *moet* van hen) te kunnen gaan leveren van God's non-existentie. Ik ga hun geschriften lezen, als zij zelf het gesprek afbreken. Het wordt dan helemaal hemeltergend erg, als ik vervolgens moet lezen dat de kenmerken van die God zijn: de Onvoorstelbare, de Onbevattelijke, Hij die alle denken te boven gaat (in het Evangelie der Waarheid, Nag Hammadi-geschriften), Hij is de vorm van het vormloze, het lichaam van het lichaamloze, het gezicht van het onzichtbare, het woord van het onuitspreekbare, Hij is altijd anders, nu eens op deze dan weer op een andere manier, Toch verandert hij niet... (uit de Drievoudige verhandeling), Niemand heerst over Hem, aangezien Hij geen naam heeft; want ieder die een naam heeft is de schepping van een Ander! (uit Wijsheid van Jezus Christus). Ik als seculier moet bewijzen dat het wezen niet bestaat, dat zij zelf in hun geschriften benoemd en beschreven weten als iets wat loos is en iets wat in alle opzichten onzin is. Sorry hoor, maar dat vind ik niet sportief en verre van wetenschappelijk. Als Paas en Peels zouden reageren met de opmerking dat wetenschappelijkheid op Godsgeloof en -concept niet van toepassing zijn, heb ik ook geen behoefte aan hun vakbeschrijving op de achterzijde van het boek.

In diezelfde Wijsheid staat ook nog dat God onmeetbaar is, onnaspeurlijk is en dat Hij niet wordt gekend. En wij, seculieren, moeten bewijzen dat hij die onnaspeurlijk is niet bestaat en dat hij die niet tot de werkelijkheid behoort en zich buiten (waar dit buiten dan ook is) het door Hemzelf geschapen heelal bevindt niet bestaat, noch **gekend** kan worden. Als dit de kwalificaties zijn die gelovigen zelf Hem toekennen, laat dan al die boeken achterwege. Wie niet gekend wordt en die onnoembaar en onnaspeurlijk is, en bovendien ondoorgrondelijk is, kan niet worden beschreven noch gekwalificeerd. Ook niet in jullie boek, Paas en Peels. Dat komt neer op een veel korter boekje met als inhoudelijke tekst: "Dit boek gaat nergens over. Veel leesplezier." Einde verhaal, einde discussie van mij uit gezien. Als het bestaan niet kan worden bewezen door seculieren en als gelovigen het vertikken hun gelijk en hun bewijzen te overleggen, ben ik het niet die de dialoog verbreekt of onmogelijk maakt. Het zij helaas zo, maar dan moeten we over en weer accepteren dat er een vrij definitieve tweedeling ontstaat. Als het louter ging om verhalen, mythes en oudheidkundige visies kan ik daar heel goed mee leven. Zeus mag elke begeerlijke vrouw op aarde verleiden en als stier of zwaan optreden, maar hij moet mij via zijn geloofssecondanten of aanhangers niet gaan vertellen dat ik dan kuis en trouw door het leven moet gaan en hem moet aanbidden.

Wie echter geloven en prediken dat vrouwen geen onderwijs zouden moeten krijgen (Taliban), dat vrouwen op de tweede plaats komen en mannen op de eerste (islam en christendom), dat officiële kerkfuncties niet voor vrouwen zijn weggelegd (Rooms-katholieke Kerk), dat andersgelovenden of zelfs andersdenkenden geen bestaansrecht hebben (geloofsfanatici uit alle rangen en standen), dat mensen met een hoge moraal maar atheïst zijnde toch in de hel belanden (zo ongeveer alle geloven) en dit baseren op hun godsgeloof en de openbaringen of geboden van zijn god, die hebben, beste Paas en Peels, toch wel wat uit te leggen en het lijkt mij heel redelijk dat die andersdenkenden vragen ‘toon mij eerst eens aan wie dit zo bedacht heeft en voorschrijft en laat hem eens met mij contact opnemen, want volgens mijn geloof en denkwereld bestaat hij niet en u kunt toch mijn recht op dat geloof niet ontzeggen. Temeer daar ik de bovenstaande vijf voorbeelden, die samen nog maar één zin vormen, kan uitbreiden met een hoeveelheid tekst ter dikte van het Oude Testament.

Van nature. Jeroen Hopster bekritiseert ook de stelling in het boek *God bewijzen*, dat religiositeit meer een kwestie is van *nature* dan van *nurture*. Religiositeit zou tot de natuurlijke aanleg van mensen behoren en dus, zo redeneren Paas en Peels, is een onreligieuze opvoeding een daad van onderdrukking en verdruk-king. Ik ben meer geneigd rationaliteit als een natuurlijke aanleg te beschouwen en de ontwikkeling van kennis gegeven onze hersenvermogens, die op zich een product zijn van evolutionaire aanpassing. Het is voor mij opvallend dat in een aantal geloven juist die rationaliteit wordt weggedrukt!

Ik kan mij verenigen met de aanname dat de mens een aanleg heeft om zich met de natuur verbonden te voelen of met zijn hele omgeving inclusief het mysterieuze heelal, maar dat impliceert nog niet dat die verbindingsaandring tot een godsbeeld moet leiden. De schrijvers doen dit wel. Dat dit geleid heeft tot een vrij massale, gelijkkluidende vorm van godsinvulling – in het boek spreken zij van 80 procent van de mensheid die gelovig is – acht ik nu net een kenmerk van *nurture*. Alles wat voor de primitieve mens cognitief nog onbereikbaar of onverklaarbaar bleek, zeker als het om verschijnselen ging waarin van meer macht en vermogen sprake was dan de mens zelf aankon, kreeg het stempel van een hogere macht. Zeker als dit hen van bovenaf door hun voorgangers, leiders of fysiek sterkere generatiegenoten werd voorgehouden. Voor mij is dit geen bewijs van religiositeit, maar van een vrij logische en rationele gedachtegang: wat sterker is dan ik moet wel veroorzaakt worden door een wezen dat meer macht heeft dan ik. Als mijn sterkere leiders dat zelf al zeggen en denken, wie ben ik dan om dit te weerspreken? In eerste aanleg betrof dit voor de mensen in die prehistorische tijden een op henzelf gelijkend wezen met extra bijzonderheden, want ook de Neanderthalers en hun tijdgenoten hadden al door dat levenloze dingen in de natuur niet onmiddellijk waarneembaar acteerden en er moesten dus wel bijzondere krachten of wezens achter de bovenmenselijke verschijnselen en krachten weggelaten. Naarmate het menselijke hersenvermogen toenam werd die gedachtegang sterker en werd het voorstellingsvermogen met scherpere ‘verbeeldingen’ ingevuld. Animisme is mensen misschien ook wel aangeboren na een paar miljoen jaar reflecteren en ervaren, maar de invulling daarvan is een cultureel en temporeel gegeven ofwel *nurture*. Binnen ons actuele denkraam en de feitenrealiteit is die hogere macht bijvoorbeeld de zwaartekracht en bestaat deze in bredere zin in alle natuurwetten.

Op pagina 28 citeren Paas en Peels om hun bewering dat religiositeit een natuurlijk verschijnsel is, te onderbouwen, de emeritus hoogleraar psychiatrie Van Praag. Het citaat luidt als volgt:

“*Religieuze* ontvankelijkheid acht ik een normaal bestanddeel van de menselijke conditie. Dit standpunt berust op het frequente voorkomen van deze hoedanigheid en op haar ‘functionaliteit.’ Een kenmerk van de meerderheid van de mensen kan moeilijk als abnormaal of pathologisch worden aangemerkt. Met ‘functionaliteit’ bedoel ik dat *religiositeit* in het leven van de *religieus ontvankelijke* mens belangrijke functies vervult.” Let wel, de cursivering is van mij, evenals in een tweede versie van dit citaat met enkele andere woorden: “*Wetenschappelijke* ontvankelijkheid acht ik (aw) een normaal bestanddeel van de menselijke conditie. Dit standpunt berust op het frequente voorkomen van deze hoedanigheid en op haar ‘functionaliteit’. Een kenmerk van de meerderheid van de mensen kan moeilijk als abnormaal of pathologisch worden aangemerkt. Met ‘functionaliteit’ bedoel ik dat *wetenschappelijkheid* in het leven van de *voor kennis ontvankelijke* mens belangrijke functies vervult.”

Als Van Praag, Paas en Peels dit laatste, gemodificeerde citaat ook in zijn zeggingsbetekenis onderschrijven, blijft over dat in de moderne wereld de invulling van religiositeit met het godsbegrip nu juist door die andere functionaliteit van de wetenschappelijkheid, die overigens voor 100 procent

van de mensheid geldt (theïsten en atheïsten), aan vraagtekens wordt onderworpen.

Tot mijn schrik. Op pag. 27 schrijven de auteurs: “Religie is een van de normaalste dingen in de wereld. Pakweg 80 procent van de mensheid is religieus.” Zo gelezen is hier niets op aan te merken. Een lichte kriebel veroorzaakte bij mij het adjectief normaalste. Als Paas en Peels het woord neutraal gebruiken door te stellen dat iets dat door een overgrote meerderheid wordt aangehangen als normaal moet worden beschouwd, zal dit, naar ik veronderstel, bij weinigen tot ontkenning leiden. Dit geldt ook voor de volgende zin van mijn hand: “Liegen is een van de normaalste dingen in de wereld. Pakweg 100 procent van de mensheid is bij tijd en wijle leugenachtig.”

Toch vinden we doorgaans liegen niet normaal, omdat we eigenlijk vinden dat mensen niet zouden moeten liegen (moraal!) Maar ja, we kennen onszelf en alle andere pappenheimers. Beschaamd moeten we constateren dat, ondanks ons normbesef en onze voorkeur voor de waarheid, liegen aan de orde van de dag is en dat het in de populaire zin van het woord de normaalste zaak van de wereld is. Iets kan dus de normaalste zaak van de wereld zijn, maar toch ongewenst en eigenlijk ongewild. Het geldt in gelijke mate voor alle andere negatieve gedragingen van mensen.

Laten we aannemen dat 20 procent van de mensen niet gelovig is, dan is dit rekenkundig een minderheid, maar cultureel-sociaal gezien nog steeds een groep van circa 1,5 miljard mensen. Zo’n verhouding zet aan het denken, toegegeven, maar het is geen grond voor rechtvaardiging van de leefwijze van de ene groep ten opzichte van de andere. Het is al helemaal geen argument voor gelijk hebben of het bij het rechte eind hebben.

Als Paas en Peels die normaliteit van religie ten gunste van hun betooglijn hanteren, kan de discussie worden teruggebracht tot de vraag: is religie een gunstige, normale zaak of een ongunstige/negatieve? In dat geval verschaffen de geschiedenis en de bijbel zelf veel inzicht. Wat niemand kan ontkennen, is dat uit naam van God of Allah en aanverwante hogere machten of zelfs op basis van godgegeven voorschriften en geboden de meest verschrikkelijke wandaden zijn begaan. Paas en Peels geven dat met zoveel woorden ook toe. Letterlijk schrijven zij: “Laten we gewoon aannemen dat er erg foute religies zijn en dat sommige mensen – hoeveel precies weten we niet – hun medemensen kwaad aandoen onder invloed van religieuze doctrines.” Onherroepelijk doet zich dan toch de vraag voor bij kritisch denkenden: wordt het geen tijd die doctrines en die mensen een halt toe te roepen? Of tenminste aan een niets ontziende moraliteitstest?

Ik noem mijnerzijds twee voorchristelijke voorbeelden en twee actuele. Als Mozes van God opdracht krijgt de Midianieten te straffen (boek Numeri) wordt deze kwaad als zijn soldaten alleen de mannen hebben gedood en de vrouwen en alle (ook de mannelijke) kinderen in leven hebben gelaten. Hij beveelt ze dan deze alsnog te doden, behalve de maagden. Dat is dus de man die het ‘gij zult niet doden’ als gebod meekreeg, gebeiteld in stenen tafelen. En die ik als gelovige moet zien als een groot man en profeet. Alleen al het gegeven dat de maagden behouden mogen blijven doet mij gruwen. Zou een boek met dergelijke teksten nu verschijnen, dan mag ik toch hopen dat het verboden wordt. Doodt alle Bosniërs maar spaar de maagd-meisjes. Ook Deuteronomium staat vol van moord en doodslag en het boek Jozua is bijkans één groot genocide-verhaal. Moet ik die gruweldaden als symbolisch beschouwen? Het staat overigens nergens in de bijbel dat ik ze zo dien op te vatten.

In het heden kunnen we in Syrië en Centraal-Afrika zien hoe geloofsgroepen elkaar bestrijden als twee voorbeelden uit vele. De vraag kan helaas met nagenoeg ontelbare andere van dergelijke voorbeelden worden teruggebracht tot: hoeveel wandaden moeten er door gelovigen met een beroep op het geloof of juist daartoe genormeerd en aangezet, worden bedreven voordat een neutraal denkend mens concludeert dat religie in veel gevallen tot negatieve uitkomsten aanleiding is of hiervan zelfs de bewuste oorzaak? Om deze vraag lopen Paas en Peels het hele boek door met een straal van hier tot de hemel heen. Voor hen blijft het geloof een positief gegeven in weerwil van de vele gelovigen die in meer dan één opzicht onmiskenbaar uit de boot vallen en God’s geboden negeren. Wat moet ik met mensen die zeggen het recht te respecteren en ervoor knielen om zich er vervolgens met geen woord of daad iets aan gelegen te laten liggen.

In hun boek geven Paas en Peels wat zij noemen ook ‘goede argumenten voor het bestaan van God.’ Zij beschrijven er zes; het kosmologisch argument, argumenten op basis van bewustzijn, van godservaringen, van *finetuning*, van wonderen en ten leste het ontologisch argument. Ik hoop dat de redactie mij toestaat hierop voor de lezers terug te komen in een tweede artikel.

Doodgewoon

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor conflict-analyse en -management (CICAM) van de Radbouduniversiteit Nijmegen

Over de dood wordt nog steeds door hele volksstammen met ontzag gesproken. Het onontkoombaar einde van het leven blijft een bron van eerbiedige schroom. Ik ervoer dat nog zeer recentelijk. Ik was met spoed in het ziekenhuis beland met zeer hoge koorts en een niet eerder waargenomen zeer lage bloeddruk. Rond mijn bed had zich een aantal witgejaste zorgverleners opgesteld alsmede mijn echtgenote. Ik hoorde, nog in half wakende toestand, het gesprek van de kennelijk leidinggevende geneeskundige met mijn geliefde aan. Zij herhaalde nog eens: "Dus in geen geval reanimatie." Mijn vrouw hoorde ik ook mompelen: "Dat hadden we toch al afgesproken?" Ik vroeg mij af of mijn mening er nog toe deed. En juist toen ik dat punt alsnog op de agenda wilde zetten vroeg een andere vriendelijke witjas mij of ik kinderen had. Een welkome afwisseling, dacht ik nog, deze betrokkenheid bij mijn gezinsleven. Mijn antwoord was: "Ja, van elke soort eentje." "Dan moet u ze meteen laten komen" was het niet verwachte antwoord, "het is de vraag of u het nog haalt." Er volgde een doodse stilte. Was het zo erg? "Het bed voor uw vrouw is gereed en de kinderen kunnen ook blijven." Ik protesteerde: "Niet nodig, mij kan echt niets overkomen. Ooit heb ik een hartstilstand gehad en ik kan het iedereen aanbevelen, je bent van alles, alle narigheid, pijn en ellende, verlost. Een beetje vervelend voor de poezen en mijn geliefde die over blijven." Het bleek een ongepaste opmerking te zijn van een gedoodverfde hoofdpersoon in een wellicht doodnormale ziekenhuisscène.

Met de dood valt niet te spotten, ik had het moeten weten. Doodgaan en doodmaken zijn bezigheden waar je, als het even kan, liever over zwijgt. Behalve uiteraard in de uitvaartbranche, of als het over onze dierlijke medewezens in het slachthuis gaat of als het de heldhaftige soldaat betreft die zijn leven voor het vaderland offert dan wel de zelfmoordterrorist die er in het hiernamaals 72 maagden mee verdient. Welk laatste eerder een straf dan een beloning is, tenzij je die 72 tegen de eeuwigheid afmeet, dan zijn het peanuts.

Mensenrecht

We leven in een wereld waarin voor de een meer en voor de ander minder de Mensenrechten gelden of beter geldend geacht worden. We zijn in veel landen althans vrij dat te denken en zelfs te zeggen. Vrij om te doen wat in ons belang is, wat bijdraagt tot de verwezenlijking van ons menszijn. Helaas zijn wij niet vrij in de keuze van locatie of tijdstip van ons aardse bestaan. En ook daarbinnen zijn de situaties en omstandigheden niet naar keuze. De levensvoorwaarden voor de bonusgraiende bestuurder van een zorginstelling zijn heel wat gunstiger dan die van de uitgeprocedeerde asielzoeker in Ter Apel. Religies en andere ideologieën brainwashen het individu welhaast voordat het geboren is: het leven is heilig. Euthanasie, alleen het woord al, is vloeken in de tempel, de synagoge, de kerk en de moskee. Recht op een menswaardig leven is weliswaar wereldwijd verankerd in diverse goedbedoelde verklaringen inzake Mensenrechten, maar het recht op een menswaardig sterven, recht op euthanasie als zodanig, is niet te vinden. Slechts in enkele landen, zoals in Nederland, is dat dankzij de onverzettelijkheid van sommige wetenschappers en politici euthanasie in een althans aanvaardbare wet en regel omgezet. Het onvervreemdbaar Mensenrecht op een verantwoorde milde dood ontbreekt veelal in 's werelds wetgeving. En natuurlijk zijn sommige criteria wat moeilijk, zoals 'uitzichtloos lijden'. Zouden niet, gezien de effecten van economische en politieke systemen, miljoenen, zo niet miljarden, in aanmerking komen voor euthanasie? De slachtoffers van armoede, honger, ziekten, milieuvervuiling in de wereld bevinden zich toch veelal evenzeer in een toestand van uitzichtloos lijden?

Euthanasie zal vooralsnog bij de redelijk denkende, maar gehersenspoelde mens, op veel verzet stuiten en niet alleen vanwege de associatie met nazipraktijken in ons nabije duistere verleden. Euthanasie zou een onnatuurlijk einde aan het leven maken. Maar als iets onnatuurlijk is voor de mens als *animal rationalis*, is het de natuur zijn gang laten gaan. Juist via het verstand kan pas een natuurlijke weg geplaveid worden en die leidt niet naar creperen of zelfs naar de levensmoede mens, maar naar het eigen besluit, vanwege de ervaren diskwaliteit van het leven, ermee te stoppen. Er is nog een lange weg te gaan. En misschien is het een beetje beschamend te moeten vaststellen dat onze zuiderburen, de

Belgen dus, ons, waar het euthanasie betreft, links hebben ingehaald met hun wet betreffende uitbreiding van euthanasie naar wilsbekwame minderjarigen. Dat heeft hen echter wel woede en onbegrip van grote delen van de wereldbevolking opgeleverd. Laat ik mij beperken tot enkele Amerikaanse reacties zoals op internet te vinden onder de kop "Belgen zijn kindermoordenaars". Vermeld wordt dat vele nieuwsmedia in het oerconservatieve, christelijke Amerika verwijzen naar euthanasie voor kinderen als "het vermoorden van kinderen". Een artikel op de website van Newsweek kopte zelfs met "The child killers" (de kindermoordenaars) en concludeert dat België een "kille nieuwe wereld" ingaat. Amerikaanse media als CBN en Fox verwijzen naar de euthanasiekwestie in België als een "cultuur van de dood" die in opmars is, een beschrijving die oorspronkelijk komt van paus Johannes Paulus II.

Ieder mens zou het recht moeten hebben op een menswaardig einde. Euthanasie zou in deze wereld doodgewoon moeten zijn. Hoe droevig is het te constateren dat een onzer bestuurders die zich het meest voor de milde dood in Nederland heeft ingezet, zelf op gewelddadige wijze haar einde moest vinden.

De SPLINTER en de **BALK**; het hek en de dam

ENNO NUY (1950, Aerd) is ondernemer en oud-hoofdredacteur De Vrije Gedachte

Er was een tijd dat ik er trots op was een Nederlander te zijn, ook al heb ik doorgaans weinig last van al te veel "nationalistische" sentimenten. Nu denk ik met weemoed terug aan die trots, want ze is niet meer. Steeds vaker lezen we over uitingen van geweld (variërend van dreigementen tot en met daadwerkelijk verbaal of fysiek geweld) jegens hulpverleners, politie, raadsleden, wethouders en burgemeesters. Dit geweld is zodanig structureel geworden dat je het niet meer af kunt doen met de kwalificatie 'incident'.

Wat ging er fout? Sommigen zullen de babyboomers de schuld geven, anderen de generatie '68, weer anderen zullen het wijten aan links en er zullen er ongetwijfeld ook zijn die dit nare fenomeen rechts in de schoenen willen schuiven. Duidelijk is in ieder geval dat met het individualisme uit het iktijdperk in combinatie met de sociale media het hek van de dam is. Daar ligt dus niet de schuld of oorzaak, er werden slechts belemmeringen weggenomen. Collectieve diarree op facebook en twitter.

Wij zagen onszelf op een kleinere schaal zoals de Amerikanen zichzelf op het wereldtoneel zien. Wij waren het gidsland en we zouden anderen wel eens onze morele spiegel voorhouden. Maar ondertussen is ons ontgaan in welk moreel verval wijzelf zijn geraakt. De splinter en de balk.

Omdat wij zo van de vrijheid van meningsuiting houden en sommigen zelfs durven te spreken van het recht op beledigen, hebben we iedere vorm van zelfkritiek uit het oog verloren. O jee, als we ons daarmee gaan bezighouden, zullen onze criticiasters in rijen van tien klaar staan om ons te beschuldigen van politieke correctheid of van zelfcensuur. Een grotere afstraffing is nauwelijks denkbaar in dit 'postmoderne' Nederland.

Ik zeg u: Nederland is een naar land geworden. Dé Nederlander bestaat niet maar wat is het een etterbak. Iedere vorm van trots zou volstrekt misplaatst zijn. En dan heb ik het nog niet eens over een jonge Nederlandse ondernemster van Marokkaanse afkomst die een wijnbar in Rotterdam opent om vervolgens door mensen uit eigen kring bedreigd te worden. Ik zag zo'n bebaarde jongeman op teevee eisen dat deze ondernemster haar zaak zou sluiten. En dan sluit zich de vrijheid van godsdienst aan bij de vrijheid van meningsuiting en het recht op beledigen. Wat goed is, keert zich plotseling tegen ons.

Mensen begrijpen niet meer hoe groot het goed is dat ze in de handen houden: vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst. Mensen begrijpen al helemaal niet meer dat vrijheid bevochten moet worden en geen instant-recht is. Ook vrijheid heeft zijn prijs, een luttele prijs slechts, maar voor heel veel mensen toch niet op te brengen: een klein beetje beschaving.

Een geschiedenis van de religiante terreur

FRANS VAN DONGEN voorheen bestuurslid van De Vrije Gedachte, oprichter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

In deze serie geven we een historisch overzicht waarin de terreur van katholieken, fascisten, hindoes, joden, socialisten en moslims de revue passeert. Deze keer bespreken we de islam.

Islam

De islam heeft ruim 1 miljard aanhangers en is ontstaan in de 7e eeuw in het huidige Saoedi-Arabië. Vandaar verspreidde het zich over Noord- en Midden-Afrika, over de Balkan, Zuid-Rusland en naar het oosten tot in Indonesië.

Inhoudelijk is deze relatief nieuwe godsdienst een flauwe kopie van het jodendom en het christendom. Het grootste deel van de koran is overgenomen van de bijbel en er staat weinig origineels in. Christenen en joden worden “mensen van het boek” genoemd. In het Arabisch is dat “ahl al kitab”, hetgeen “volgelingen van een eerdere openbaring” betekent. Het woord Islam betekent *overgave* of *onderwerping*. Het is dus net als andere godsdiensten een machtssysteem. Net als de andere religies is het in de eerste plaats een psychologisch machtssysteem met als doel een politiek machtssysteem. De mythologie is ook schimmig. De profeet Mohammed zou stemmen gehoord hebben van goddelijke oorsprong, die hem instrueerden een nieuwe godsdienst te stichten. Deze nieuwe religie was niet een kerk, zoals de katholieke kerk met een hiërarchie en een paus aan het hoofd. Iedere voorganger in iedere moskee kon (en kan) zijn eigen interpretatie van de islam geven. Ongeveer zoals bij de protestanten.

De islam kent dezelfde tegenstrijdigheden en de daarop gebaseerde gewelddadigheden jegens niet-gelovigen

Salman Rushdie

en anders-gelovigen als de andere godsdiensten. Er wordt verdraagzaamheid gepredikt tegenover atheïsten. Maar in de praktijk worden degenen die niet mee willen doen, net zo hard vervolgd, gemarteld en gedood als bij de andere religies. Een goed voorbeeld van islamitische onverdraagzaamheid is wat de dichter Salman Rushdie overkwam. Hij schreef *De Duivelsverzen*, een roman die niet strookte met de heersende islamitische gevoelens en hij werd ter dood veroordeeld. De veroordeling (een zogenaamde ‘fatwa’) werd uitgesproken door een ayatollah uit naam van een god. Rushdie dook onder en leeft nog. Evenals bij de andere religies is het de bedoeling dat iedereen zich tenslotte bekeert. Zo niet goedschiks, dan kwaadschiks.

Ook uit de Hadiths, de tradities, spreekt de nodige agressie. De volgende citaten uit deze Hadiths worden geacht een stichtende werking te hebben. De laatste drie regels doen denken aan de aanhef van de Bhagavad Gita.

“Jihad is uw plicht onder iedere heerser, of hij godvruchtig is of goddeloos.

Een dag en een nacht strijd aan de grens is beter dan een maand vasten en bidden.

Hij die sterft zonder deelgenomen te hebben aan de strijd, sterft zeker in ongelof.

Leer schieten want de ruimte tussen het doel en de boogschutter is een van de tuinen van het paradijs.

Het paradijs ligt in de schaduw van het zwaard.”

Deze uitgesproken agressie en verheerlijking van de strijd is ook terug te vinden in hoe de eerste mohammedanen handelden. Vergelijkbaar met de kapersvloeden van de watergeuzen, die eind zestiende eeuw voor Willem van Oranje roofden, overvielen Mohammed en zijn allereerste volgelingen karavanen. Zo’n expeditie heette een *razzia* en kon afhankelijk van de lading van de karavaan weinig of veel opbrengen. Mohammed was dermate succesvol dat hij op den duur kon beschikken over een leger van 300 man, dat hem hielp met plunderen van de transporten. Men bedreef een soort combinatie van religie, roof en politieke rebellie. De niet-islamitische regering stuurde een strafexpeditie, maar Mohammed wist ze te verslaan. In 630 nam hij met zijn moslimleger Mekka, de hoofdstad, in. Nog tijdens Mohammeds leiderschap werd het gehele Arabische Schiereiland onderworpen en tot een politiek militaire eenheid gebracht. Op zijn sterfbed schijnt hij gezegd te hebben dat alle atheïsten van het Arabisch Schiereiland verwijderd moesten worden.

Na zijn dood ontbrandde er een opvolgingsstrijd, die in feite tot op de dag van vandaag voortduurt. Het dispuut was of een vriend van Mohammed op de troon moest komen, of zijn neef (en schoonzoon). Er werd oorlog gevoerd en de twee hoofdstromen van de islam ontstonden: het soennisme en het sjisme. (zie verderop)

Kaliefen

De zevende eeuw was vooral de periode van de kaliefen. Bagdad, dat in de achtste eeuw werd gesticht, werd de hoofdstad. In Noord-Afrika van Marokko tot en met Egypte, via het oorspronkelijke Arabische Schiereiland, tot en met Irak en Iran.

Ongeveer in de tiende eeuw zette het verval in. Weliswaar wist het moslimrijk Mallorca en delen van Sicilië te veroveren, maar Iran verklaarde zich zelfstandig van het kalifaat van Bagdad; en in Noord-Afrika werd een “tegenkalifaat” gesticht. In 1055 werd Bagdad veroverd door Turkse Seltsjoeken, afkomstig uit Centraal-Azië. Dit waren een soort voorlopers van de Mongolen, die onder leiding van Djenghis Khan vanaf 1218 stukken van het Noord-Oosten van het kalifaat veroverden.

De oostelijke Middellandse Zeekust werd bedreigd door de katholieke expansie, de kruistochten. Maar deze stelde weinig voor vergeleken met die van de Mongolen en waren in militair opzicht nauwelijks een bedreiging.

In de vijftiende eeuw werd Constantinopel veroverd en vanaf de zestiende eeuw regeerde de Ottomaanse dynastie, die de macht kon grijpen omdat ze als eerste over vuurwapens beschikte. Op Europa wist ze daardoor de Balkan te veroveren en te islamiseren. Nog altijd is de islam een belangrijke religie in dit gebied. Een van deze Ottomanen was Suleyman I. Hij bood in 1568 aan, de protestantse beeldenstorm in de Hollandse Republiek tegen het katholicisme te financieren en militair bij te staan. De watergeuzen, de protestante kapersvloot van Willem van Oranje, lieten zelfs een eremunt slaan voor Suleyman.

Suleyman I

In de zeventiende eeuw deden de moslims de wereld voornamelijk opschrikken met zeeroverij vanuit het huidige Marokko. Zoals het moslimvolk in de zevende eeuw karavanen in de woestijn overvielen, legden de Marokkaanse mohammedanen zich toe op het overvallen van koopvaardijsschepen en het plunderen van kustdorpen in Spanje, Frankrijk, Italië, eilanden in de Middellandse Zee, Ierland, Engeland en zelfs in de Hollandse Republiek. De bevolking werd meestal in slavernij afgevoerd. De zeerovers gingen steeds verder. IJsland werd bezocht en zelfs de Europese kolonies in Amerika bleven niet bespaard voor de behoefte aan liefst katholieke slaven. Een paleis met versterkte muren van een Marokkaanse sultan schijnt vrijwel geheel gebouwd te zijn door katholieke slaven. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog stonden de zeerovers aan de kant van de opstandige Hollandse protestanten, om op die manier het Spaans katholieke imperialisme zoveel mogelijk te bestrijden. Ongetwijfeld herkenden ze in de watergeuzen hun gelijken. Een van de bekendste moslimzeerovers is “Roodbaard”; hoewel in Nederland Piet Hein waarschijnlijk bekender is. De plundertochten van de laatste worden letterlijk nog steeds bezongen; waarschijnlijk omdat ze zoveel oprichtten.

Wahabisme

In de achttiende eeuw ontstond het *wahabisme*. Het wahabisme ontkent scheiding van kerk en staat. Wetten moeten religiant zijn, rechters moeten religiant zijn, bestuurders en ambtenaren eveneens. In feite is het een totalitair systeem. De aanhangers van dit systeem beroepen zich op het begrip *Tawheed*. Dit betekent letterlijk “eenheid” en er wordt mee aangeduid, dat religie en staat één horen te zijn. In Saoedi-Arabië is dit wahabisme thans de staatsgodsdienst. Het *pan-islamisme*, dat in de negentiende eeuw opkwam, is min of meer uit het wahabisme voortgekomen. Het pan-islamisme stelt dat alle moslims zich moeten verenigen tegen de westerse christenen en atheïsten. Deze geloofsleer was vooral in Egypte populair. En het is waarschijnlijk daarom, dat in 1928 in datzelfde land de *moslimbroederschap* werd opgericht. Deze moslimbroederschap pleegde in de Tweede Wereldoorlog zoveel aanslagen dat ze na de oorlog verboden werd. De huidige uiterst gewelddadige Palestijnse Hamasbeweging wordt door de broederschap financieel gesteund.

In de loop van de twintigste eeuw is er vooral sprake van geweld tegen (en van) de joodse staat Israël. Van 1948 tot aan vandaag zijn er niet minder dan 12 oorlogen gevoerd tussen moslims en joden. Vaak wordt opgemerkt dat deze conflicten terug gaan tot 1948. In werkelijkheid gaan deze conflicten veel langer en veel dieper terug. In het Oude Testament zijn er al religiantes geschillen tussen Palestijnen en Joden. Hun conflicten gaan waarschijnlijk terug tot in de prehistorie. Ook nu nog is duidelijk waar te nemen dat de wederzijdse haat gevoed wordt door religie. Het lijkt erop dat alleen een flinke dosis secularisatie de partijen kan verzoenen, zoals dat met het Ierse conflict het geval lijkt. Onder de Palestijnen heerst ook grote verdeeldheid. Hamas en El Fatah voeren regelmatig oorlog tegen elkaar, als er niet tegen de joden gevochten wordt. Het is vergelijkbaar met de rekkelijken en de preciezen in de zeventiende-eeuwse Hollandse Republiek, die tijdens een bestand met Spanje een burgeroorlog tegen elkaar voerden over het geloof.

Het zijn echter niet alleen joden die het moeten ontgelden. Eigenlijk is iedereen die niet islamitisch is, 'fout' in de ogen van de vrome moslims en verdient te sterven. Dit doodvonnis wordt dan ook veelvuldig toegepast door talrijke vrijwillige moslim moordenaars, die er zelfs niet voor terugdeinzen hun eigen leven te geven voor de wraak van hun bloeddorstige god. Een god, die in moordzucht en behoefte aan bloedvergieten, in niets onderdoet voor de andere goden. Zo werd er in 1995 een moordaanslag gepleegd op de paus, die echter mislukte.

Je kunt je afvragen, of dit gods werk was of allahs werk.

In 1997 werden er 62 toeristen vermoord in het Egyptische Luxor op het moment dat ze uit hun touringcar stapten om de tempel van Hatsjepsot te bezichtigen. Later bleek het een aan *Al-Qaida* gelieerde organisatie te zijn die het bloedbad had georganiseerd. Ook de toeristen moesten sterven voor het islamitische geloof.

Al-Qaida en Osama bin Laden zijn voorbeelden van de overeenkomsten tussen de diverse religies. Zoals de katholieke kerk haar Inquisitie had en haar Bernard van Clairvaux, zo hebben de moslims hun Al-Qaida en hun Osama. Zoals er uit naam van alle religies altijd bloed, veel bloed, is vergoten werden er in 2001 drieduizend mensen in het World Trade Center te New York om het leven gebracht uit naam van allah. Al-Qaida eiste de verantwoordelijkheid op. In 2004 vielen er in Madrid niet minder dan 191 doden bij een aantal gelijktijdige bomaanslagen op een station. Weer eiste Al-Qaida de verantwoordelijkheid op.

Moord op Van Gogh

Theo van Gogh was een bekende televisiepersoonlijkheid die geen blad voor de mond nam als het om kritiek op de moslims in Nederland ging. Hij noemde ze *geitenneukers*. Waarschijnlijk was hij van mening dat je beter in een staat kunt leven waar je beledigd kunt worden, dan in een staat waar je je mond moet houden. Ook vond hij dat je de term geitenneukers kon gebruiken zonder daarom vermoord te worden. Mohammed Bouyeri, die zijn islamitische geloof zeer serieus nam, dacht daar anders over. Hij wachtte

Theo van Gogh

Theo op toen hij op 2 november 2004 door de Linnaesstraat in Amsterdam fietste. Mohammed had een groot gekromd mes bij zich, een wat kleiner fileermes en een geladen pistool. Eerst schoot Mohammed acht kogels in het lichaam van Theo, vervolgens sneed hij hem de hals door en stak het gekromde mes tot aan de ruggegraat in zijn lichaam. Met het kleine fileermes stak hij een brief voor Ayaan Hirsi Ali in de borst van Theo.

Hirsi Ali is een politica en schrijfster, die evenals Theo van Gogh de islam bekritiseert. In de brief in Theo's borst werd Hirsi Ali met de dood bedreigd. Er stond ondermeer in dat de moord op Theo bedoeld was om haar duidelijk te maken

dat dit een poging was om *haar kwaad voor eens en voor altijd het zwijgen op te leggen*.

Veelzeggend is wat de moordenaar zelf allemaal te zeggen had: direct na het plegen van zijn daad meldde Mohammed aan omstanders dat hij dit *kon maken*, omdat Theo *het ernaar gemaakt had*. Ook stelde hij dat *iedereen nu wist wat hem te wachten stond*. Tijdens zijn proces verklaarde Mohammed dat democratie *in strijd met de wetten van god* was en dat Theo moest sterven omdat hij de *vijand van de islam* was. Mohammed beschreef zichzelf als *instrument van god*. Interessant is wat hij zei over zijn motief:

"Ik kan hem (Van Gogh) niet verdenken van enige hypocrisie, want hij was niet hypocriet. Dat was hij niet en ik weet dat hij uit overtuiging dingen zei. (...) Dus het hele verhaal van dat ik mij beledigd zou voelen als Marokkaan of omdat hij mij geitenneuker zou hebben genoemd, dat is allemaal niet waar. Ik heb gehandeld uit geloof. En ik heb zelfs aangegeven dat als het mijn vader was geweest of broertje, ik precies hetzelfde had gedaan."

Men vraagt zich vaak af waarom Mohammed Theo doodde, terwijl de moordenaar zelf zo duidelijk is: vanwege z'n religie!

Mohammed kreeg levenslang conform de eis. Er was ook intrekking van zijn stemrecht geëist. Maar om onnavolgbare redenen vond de rechter dat Mohammed zijn stemrecht kon behouden!

Halal

De meeste godsdiensten offerden wel eens dieren. Maar het moslimgeloof stelt dat ieder dier ritueel geslacht moet worden. Ook bij gewone slachtingen. Dit houdt in dat iedere islamitische slager verplicht is, alle dieren die hij slacht, te martelen. Iedere dag opnieuw moeten over de hele wereld miljoenen kippen, geiten, schapen en runderen vreselijk lijden, voordat ze de geest mogen geven. Bij de weerloze dieren wordt dan de hals expres niet helemaal doorgesneden en daarna moet het dier nog een minuut spartelen aan

de haak door zijn lichaam waaraan hij hangt. Dit moet per se een minuut duren, want dat schrijft de profeet voor.

Fitna

Wilders is een bekend politicus, die zich evenals Theo van Gogh en Ayaan Hirsi Ali kritisch uitlaat over de islam (maar niet over de overige godsdiensten?). Hij wil een stop op de moslimimmigratie, de islamitische scholen moeten afgeschaft worden, maar joodse en christelijke scholen wil hij handhaven. De koran zou verboden moeten worden, maar de bijbel niet.

Wilders maakte een kritische film over de islam, genaamd *Fitna*. Deze film moest het fascistische karakter van de koran aantonen. Aan het begin van *Fitna* wordt de profeet Mohammed afgebeeld met een tulband en een bom. In de eerste helft van de film worden voorbeelden gegeven van moslimterrorisme: de aanslagen van 11 september 2001 op Manhattan, de aanslagen in Madrid in 2004, de moord op Theo van Gogh en fragmenten van de Iraanse president, waarin deze stelt dat de joodse staat *van de kaart geveegd moet worden*. De tweede helft van de film handelt over de islam in Nederland, waarmee Wilders niet alleen de politieke islam bedoelt maar de gehele islam. Aan het eind komt de koran in beeld, verdwijnt vervolgens weer langzaam en het geluid van scheurend papier klinkt.

Nog voordat *Fitna* uitkwam en dus nog niemand de film had gezien, ontstond er flinke commotie in de moslimwereld: Iran liet weten dat er flinke consequenties zouden volgen als de film zou worden uitgezonden. In Pakistan moesten Nederlandse diplomaten beveiligd worden tegen woedende moslims. De Taliban in Afghanistan dreigde de aanvallen op het Nederlandse leger op te voeren. In Jordanië werd opgeroepen Hollandse producten te boycotten. En in Egypte zond men uit protest tegen de nog niet bestaande film de Nederlandse kinderfilm "Waar is het Paard van Sinterklaas" niet uit (!).

Ook bij de Nederlandse regering brak regelrechte paniek uit: de minister van Justitie, de minister van Binnenlandse Zaken en de minister van Buitenlandse Zaken wezen Wilders op de gevolgen van *Fitna* en drongen erop aan, de film niet uit te zenden. De Nationale Coördinator Terrorismebestrijding wist te melden dat de moslims nu voortaan Nederland als doelwit voor hun terreur zouden kiezen. Omdat de gebruikelijke tv-zenders, in Nederland nota bene staatsomroep, het niet aandurften de film uit te zenden, wendde Wilders zich tot de internetprovider Liveleak.com. Deze zond hem uit, maar moest na ernstige bedreigingen vanuit de moslimwereld de film weer uit de lucht halen.

Ook in Engeland bleef het niet stil. Wilders was door een lid van het Britse Hogerhuis, vergelijkbaar met onze Eerste Kamer, uitgenodigd om de première van zijn film bij te wonen. Van de Britse ambassade kreeg de parlementariër echter te horen dat hij 'Ongewenst Persoon' was en het land niet in mocht. De bedreigingen aan het adres van Wilders waren intussen zo talrijk geworden dat hij permanent bewaakt moest worden. In de eerste weken voordat zijn film uitkwam, moest Wilders voor zijn veiligheid zelfs meerdere malen per dag verplaatst worden. Uiteindelijk kreeg hij een vaste verblijfplaats in een gevangenis (!) in kamp Zeist.

Wilders weet echter van geen wijken en blijft vanuit de Tweede Kamer de islam bekritisieren. Een van zijn uitspraken luidt: *als je alles wat fatsoenlijk is uit de koran scheurt, hou je een boekje over, zo dun als de Donald Duck*. Wilders vergeet dat dat ook voor de bijbel geldt. Ook vergeet hij dat de scheiding van kerk en staat ver te zoeken is in Nederland. En in zekere zin is hij daar zelf ook slachtoffer van. Justitie schijnt namelijk, net als de moslims en een groot aantal christenen, onder invloed te staan van het waanidee dat religie zwaarderwichtiger is dan vrije meningsuiting: in 2009 besliste het hof dat Geert Wilders vanwege zijn kritiek op de islam diende te worden vervolgd!

Moslims tegen moslims

Er is ook veel terreur tussen moslims onderling. De verdeeldheid in de Arabische wereld is haast spreekwoordelijk. Moslims voeren onder elkaar ongeveer net zoveel oorlog als tegen niet-moslims.

Er zijn grote tegenstellingen tussen islamitische staten die olie hebben, en staten die daar niet over beschikken.

Verder zijn er politieke geschillen over het Israelisch-Palestijnse conflict.

Palestijnen die oorlog voeren tegen elkaar tijdens een van de zeldzame momenten waarop er niet tegen de joden gevochten wordt.

De ongelooflijk bloedige oorlog tussen het sjiietische Iran en het soennitische regime van Saddam Hoessein. Hierbij werden duizenden Iraanse kinderen door mijnevelden gestuurd met een plastic sleuteltje om hun nek, waarmee ze in het paradijs bij Allah zouden komen. De sjiieten en soennieten in Irak vergieten thans meer bloed van elkaar dan van de Amerikanen die hun land bezet hielden. In Bagdad worden soennitische kinderen die in de handen van fanatieke sjiieten vallen, met een touw aan een auto vast-

gemaakt. Zodanig dat ze er een meter of vijf achter hangen. Vervolgens worden ze dan achter de auto over het asfalt gesleept tot ze dood zijn.

In 2005 werd een jonge vrouw doodgeschoten omdat ze met haar verloofde in een auto zat zonder begeleidster. Volgens de lokale Hamasleider, wiens taak het was de islamitische waarden hoog te houden, had ze daarom de doodstraf verdiend. Ze vertoonde onislamitisch gedrag. Haar verloofde kwam er met een pak slaag vanaf.

In 2008 had in Somalië een vrouw buitenechtelijke seks gehad. Zij moest verschijnen voor een islamitische rechtbank, die haar berechtte en veroordeelde volgens de zogenaamde *sharia*, de wetten op grond van de koran. De vrouw werd ter dood veroordeeld door steniging. Dit betekende dat ze werd ingegraven, zodat alleen haar hoofd en nek boven de grond uitstaken. Er moesten, volgens de sharia, minimaal 50 vrijwilligers gevonden worden om de straf ten uitvoer te brengen. Ze werden gevonden! De stenen, die hiervoor werden gebruikt, moeten overigens aan een bepaald in de koran voorgeschreven formaat voldoen. Ze zijn relatief klein, opdat het lijden niet te kort duurt. Steniging volgens de islamitische sharia wordt buiten Somalië toegepast in Saoedi-Arabië, de Verenigde Arabische Emiraten, Soedan, Afghanistan en Pakistan.

In 2003 stond volgens dezelfde islamitische sharia nog de doodstraf op homosexualiteit in Saoedi-Arabië, de Verenigde Arabische Emiraten, Iran, Soedan, Nigeria, Jemen en Mauretanië.

De grootste interne tegenstelling in de islam betreft het soennisme en het sjiïsme. Het grootste deel van de Arabische wereld is soennitisch. Sjiïtisch zijn: Iran, delen van Irak, Koeweit, Jemen, Syrië, delen van het Palestijnse volk, sommige golfstaten, Azerbeidzjan, Afghanistan en Pakistan.

Het schisma tussen de beide stromingen gaat terug tot in de zevende eeuw. Toen Mohammed, de profeet, overleden was, brak er onenigheid uit over wie hem moest opvolgen. Sjiïeten gingen er vanuit dat zijn schoonzoon en tevens neef Ali hem moest opvolgen. Soennieten gingen ervan uit dat Mohammed geen opvolger had aangewezen en ook niet hoe die bepaald zou moeten worden. Er is toen oorlog gevoerd tussen beide groeperingen, waardoor een schisma ontstond dat duurt tot op de dag van vandaag.

Sjiïeten gaan uit van eenheid van religie en staat. In Iran, dat strikt sjiïtisch is, is de hoogste geestelijke leider tevens het hoogste gezag in de staat. Soennieten zijn meestal wat meer voor scheiding van religie en staat. Een verschil tussen beide stromingen is ook de houding ten opzichte van het Israëliisch-Palestijnse conflict. De sjiïtische staten staan voor een harde lijn tegenover Israël (Iran: "*van de kaart vegen*"), terwijl de soennitische landen geneigd zijn, Israël te erkennen.

Tawheed

De sjiïtische voorkeur voor vermenging van religie en staat berust op het begrip *tawheed* (eenheid). Volgens deze tawheed verwerpen sjiïeten het wereldlijk gezag. Zelfs de rechtspraak wordt door deze islamitische stroming niet als onafhankelijk gezien, maar als onderdeel van de religie. De wetten van de koran gaan boven de burgerlijke wetten. In het sjiïtische Iran is de hoogste gezagsdrager een ayatollah met vetorecht op iedere wet die uitgevaardigd wordt, zelfs al zouden de gekozen president en het parlement ervoor zijn. Het land kent ook de *raad der hoeders*. Deze raad der hoeders, bestaat uit alleen maar islamitische geestelijken en kan iemand verbieden aan verkiezingen mee te doen als hij niet islamitisch genoeg is. Een ander uitvloeisel van dit Iraans sjiïtische tawheed-idee is de religieuze politie. Deze speciale politie-eenheid controleert of vrouwen zich aan de religieuze kledingvoorschriften houden. Zo kreeg een tiener in Teheran, die iets te veel van haar haar liet zien, stokslagen van de plaatselijke wijkagent. Iran is een theocratie sinds de revolutie van 1979. De sjah werd toen verdreven door de ayatollah Khomeiny, die als een heilige werd en wordt vereerd.

De voornaamste kenmerken van dit tawheed-idee en die grotendeels ook in Iran spelen zijn:

Invoering van de sharia in plaats van de burgerlijke, democratisch vastgestelde, wetten.

Een kalief, die tegelijkertijd geestelijk leider en wereldlijk leider is.

Want "*Islam is de oplossing voor alles*".

Andere landen moeten ook bekeerd worden.

Geweld tegen andersdenkenden buiten de islam wordt vaak verzwegen of goedgepraat.

De Universele Rechten van de Mens worden afgewezen. Met name op het punt van godsdienstvrijheid en gelijkberechtiging van vrouwen en homo's.

Iemand die de islam wil verlaten, krijgt de doodstraf.

De confrontatie en de strijd met de ongelovigen moet zeker aangegaan worden.

Een voorbeeld van dit tawheed-denken gaf Mohammed Bouyeri toen hij terecht stond voor de moord op Theo van Gogh. Hij verklaarde dat hij de Nederlandse rechtsstaat niet erkende, omdat hij alleen allah's wetten accepteerde.

Van het bestuur

Het bestuur is druk bezig met de voorbereiding van de jaarvergadering en andere bijeenkomsten. De uitnodiging met de agenda voor de jaarvergadering vindt u als losse bijlage in deze Vrijdenker. Jaarverslagen kunt u aanvragen bij de secretaris via info@devrijgedachte.nl. Uiteraard zijn de volledige stukken ook op de jaarvergadering beschikbaar. Voorafgaande aan de jaarvergadering is er een bespreking met debat van het boek God Bewijzen dat de afgelopen maanden in de media al veel aandacht heeft gekregen. Voor dit gedeelte hebben we Jeroen Hopster bereid gevonden zijn visie op het boek te geven.

Uit het jaarverslag nog aandacht voor de terugloop van het aantal leden en abonnees. In onderstaande tabel ziet u het verloop van de afgelopen jaren:

Aantal leden van De Vrije Gedachte en Abonnees van De Vrijdenker per 31 december

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
leden	383	424	468	486	502	467	451
abonnees	450	473	501	508	505	464	419

Sinds de top in 2011 loopt het dus iets terug. Daar moeten we met zijn allen iets aan doen!

Dik Kruithof, secretaris DVG

22 maart: wandelen door vrijdenkend Deventer

Deventer was als Hanzestad al vroeg onderdeel van een internationaal netwerk. Het heeft een lange geschiedenis als centrum van vrijzinnigheid en radicaliteit. Zo zorgde in de late middeleeuwen Geert Groote met zijn Moderne Devotie voor een meer op de wereld gerichte houding van christenen. Vanaf 1500 was de stad het belangrijkste drukkerscentrum van humanistische boeken in Noord-Europa. In de patriottentijd werd er in 1783 een vrijkorps gevormd, Vanaf 1785 heeft de stad een Vrijmetselaarsloge. Vrijdenker en stadsdichter Dick Metselaar zal ons op 22 maart door deze stad rondleiden, De wandeling eindigt in een plaatselijk etablissement waar Anton van Hooff, voorzitter van De Vrije Gedachte, een discussie zal aanzwengelen over de vraag 'Wat betekent respect voor religie?'

Aanmelden door storting van € 5 op bankrekening NL15 INGB 0000 2745 51 van De Vrije Gedachte te Soest, met vermelding Vrijdenkerswandeling Deventer. Voor dit luttele bedrag krijgen de deelnemers ook een boekje.

Verzamelen op 22 maart om 13 uur aan de buitenzijde van de hoofdingang van het station.

Geert Grote en zijn leerlingen
(oude schoolplaat)

Adrianus Jacobus Nieuwenhuis,
(roepnaam: Adriaan) saint-simonist en vrijdenker
16 november 1820 te Deventer;
gestorven: 11 maart 1880, te Utrecht

Dick Metselaar
Vrijdenker in leven te Deventer

VEGANISME EN REACTIES

Veganisme

GERHARD ELFERINK (1943, Twente) voormalig farmaceut, thans o.a. bestuurslid

De Vrije Gedachte

Je zou het een ‘blinde vlek’ kunnen noemen of, zoals veganisten het zelf betitelen: ‘morele schizofrenie’, maar zou het niet veel logischer zijn als veganisten hun aandacht niet enkel en alleen zouden richten op de uitbuiting van nutsdieren, maar ook de uitbuiting van hun medemensen erbij zouden betrekken? Op die manier krijg je een veel grotere ‘morele kring’.

Zijn de ‘confectiestallen’ in Bangladesh en elders voor veganisten van minder belang dan biologisch verantwoorde modelstallen in Nederland? Ja maar, zullen zij tegenwerpen: aan het eind van die ‘confectiestallen’ staat geen slachthuis, wat óók bij modelstallen wél het geval is. Hebben veganisten gelijk aan. Al zijn meerdere van die ‘confectiestallen’ even dodelijk als slachthuizen gebleken.

Moeten wij dan al onze oude melkkoeien, na ‘gedane arbeid’, een welverdiende oude dag gunnen in een ‘verzorgingsstal’, met lichamelijke aftakeling tot gevolg en een ellendige natuurlijke dood als einde? Euthanasie plegen op terminale melkkoeien mag vast niet van veganisten.

Als je geen melkkoeien houdt, krijg je ook geen oude melkkoeien, zullen veganisten stellen. Hebben zij ook weer gelijk aan. Wat niet wegneemt dat voor onze totale voedselvoorziening melkkoeien en andere nutsdieren nog steeds nodig zijn. Het handjevol veganisten kan met enige moeite nog wel aan voldoende volwaardig plantaardig voedsel komen, maar dat is een volstrekte onmogelijkheid als de totale wereldbevolking dat op korte termijn al zou moeten. Tussen droom en daad staan praktische bezwaren. Kortom, veganisme is een utopie die in de verre toekomst best wel eens gemeengoed zou kunnen worden. Met de nadruk op ‘verre toekomst’.

Wat veganisten in hun drang naar plantaardig voedsel uit het oog schijnen te verliezen is dat grote delen van de wereld, waaronder in Nederland, absoluut ongeschikt zijn om er landbouw op te bedrijven. Het enige dat er nog wil groeien is gras of karig struikgewas. Maar daar hebben wij mensen niets aan. Mensen kunnen geen gras of struikgewas verteren. Via onze plantenetende nutsdieren zijn wij er al duizenden jaren in geslaagd die gronden toch bij de voedselproductie te betrekken. Het zou een diep spoor in de voedselproductie trekken als wij die gronden op basis van veganistische ideeën ongebruikt zouden laten liggen.

Ook vandaag de dag leven nog talrijke volkeren in dergelijke gebieden, waardoor zij in hun bestaan nagenoeg geheel afhankelijk zijn van veeteelt. Wat als deze mensen geen nutsdieren meer mogen houden? Moeten we deze volkeren dan maar opdoeken? Brengt dat dan geen ‘onnoemlijk leed’, met zich mee?

Dieren, inclusief mensen, gaan nu eenmaal een keer dood. Niet óf men doodgaat, maar hóe is hierbij van belang. Als dit doodgaan snel en pijnloos verloopt is dat boven alle andere vormen van sterven te prefereren. Anders dan wij mensen hebben nutsdieren geen notie van de dood. Dat zij eens doodgaan, weten zij niet. De dood maakt geen onderdeel uit van hun leven. Nutsdieren kennen ook geen toekomst. Anders dan wij mensen leven zij uitsluitend in het nu. Ze hebben geen toekomstverwachtingen en ook geen toekomstige verplichtingen, zoals velen van ons. Ook laten zij geen nabestaanden na.

Doodgaan is dus niet hét punt. In alle gevallen gaat het om het leven vóór de dood. En daar valt in het leven van nutsdieren nog héél veel te verbeteren. Wat niet wegneemt dat het leven van huidige nutsdieren op een biologische, verantwoorde, modelboerderij heel wat aangenamer kan uitvallen dan menselijke arbeidsslaven in voornoemde ‘confectiestallen’ het ervaren.

Een ander groot bezwaar is dat veganisten voortdurend nutsdieren menselijke eigenschappen toedichten, die ze doodeenvoudig niet hebben. Dieren met menselijke eigenschappen kom je alleen in fabels en sprookjes tegen. Het lijkt wel of veganisten daar nog in geloven.

Consequenties van veganisme

PAUL HOPSTER (1940) is gepensioneerd psycholoog; was van 1974-'89 bestuurslid van DVG en hoofdredacteur van "De Vrije Gedachte" later geheten "De Vrijdenker"; van 1999-2009 hoofdredacteur en vanaf 2009 redacteur van "De Vrijdenker"

In Filosofie Magazine van februari 2014 staat een interview met Floris van den Berg getiteld: Wie nadenkt wordt veganist. Ik kan blijkbaar niet goed nadenken want ik ben geen veganist en wil het ook niet worden.

Wat zijn mijn en wat zijn zijn argumenten?

1. vdB: *Een echte filosoof is vanzelfsprekend veganist.*

Maar: een echte filosoof is zeker niet vanzelfsprekend veganist, hij heeft er juist over na moeten denken en na afwegen van de pro's en contra's een besluit moeten nemen.

2. vdB: *slachtdieren en huisdieren worden uitgebuit.*

Maar: slachtdieren en huisdieren worden tevens beschermd: tegen ziekten en tegen roofdieren. En: zijn dieren uniek als uitgebuite wezens? Laten we eerst er voor zorgen dat er geen mensen worden uitgebuit: vroeger waren dat de handarbeiders, nu zijn het vaak vrouwen en kinderen die voor een minimumloon in slechte condities lange dagen moeten werken. Of hun lichaam moeten verkopen om tenminste nog iets te verdienen. Vroeger werden slaven uitgebuit, nu bestaan er zogenaamd geen slaven meer, maar in de praktijk van diverse landen bestaat er nog steeds slavernij. En mannen die onder de wapenen worden geroepen om oorlog te voeren? Is dat vrijwillig? Mag je mensen doodschieten omdat zij een vijandige mogendheid vertegenwoordigen? Kortom: laten we eerst kijken naar uitbuiting onder de mensen en daarna pas onder de (andere) dieren. De slachtpartij van oorlogen en burgeroorlogen is kwalijker dan de slachtpartij in het abattoir.

3. vdB: *De veganist is tegen het eten van vlees.*

Of moet het zijn: tegen het eten van vlees van geslachte dieren? Waarom zou je geen vlees mogen eten afkomstig van spontaan of door ziekte of ouderdom gestorven dieren? Wat is er principieel verkeerd aan vlees dat beschikbaar is geworden zonder doden of slachten? Moet dat vlees dan maar worden weggegooid?

4. vdB: *De kinderen van veganistische ouders zullen hoogstwaarschijnlijk leven van het veganistisch dieet van hun ouders.*

Maar: die kinderen hebben geen keus voor carnivoor of omnivoor eten. Het staat in vele gevallen de kinderen niet vrij om te kiezen om de eenvoudige reden dat die ouders alleen veganistisch koken. Misschien zijn er wel uitzonderingen op deze praktijk, maar die ouders zullen nooit hun kinderen met plezier een malse biefstuk voorschotelen. Het kind is beperkt in de vrijheid van voedselkeuze.

5. vdB: *De veganist zal zorgvuldiger moeten zoeken naar geschikt voedsel dan de omnivoor.*

De veganist zal goed moeten kijken op de etiketten van ingepakt voedsel. Voortdurend zal hij bewust (moeten) zijn van voedselsamenstelling en voedselkeuze. Mag dit wel en dat niet? Eten en eten koken zal meer tijd en meer energie en meer zorg kosten. Vaker zal een diëtist gepolst (moeten) worden en vaker zal een arts gevraagd (moeten) worden naar extra vitamines en voedingssupplementen. Het eten en het leven van de veganist zal minder natuurlijk zijn.

6. vdB: *Allerlei activiteiten van en met dieren zullen moeten worden afgeschaft omdat daarbij dieren worden gebruikt/misbruikt. Afgeschaft moeten worden: huisdieren, misschien ook wel geleidehonden (?), paardensport, hengelsport, veeteelt, dierentuin, gebruik van dierlijke producten voor medische toepassingen, afschaffen van cafés en restaurants waar vlees wordt geserveerd.*

De niet-veganist is niet tegen het gebruik van dieren voor allerlei toepassingen als die dieren daarbij geenodeloze pijn wordt gedaan. Afschaffen van alle dierlijke inbreng in het dagelijkse leven zou een enorme culturele verarming betekenen. Dieren zijn van groot belang voor mensen, maar niet om te knuffelen, pijnigen, af te matten.

7. vdB: *De volgende regels worden in het interview met Van den Berg genoemd.*

Vlees eten is een kwaad.

Eten tezamen met vleeseters moet je zoveel mogelijk vermijden.

Je moet geen vriendschap sluiten met iemand die bewust dode dieren eet.

Vleeseters kun je beschouwen als immorele monsters (sic).

Je kunt je niet thuis voelen in de huidige wereld.

De huidige samenleving kun je beschouwen als immoreel.

Wat moeten we nu hieruit concluderen? Willen omnivoren nog wel vriendschap sluiten met iemand die zich zo dogmatisch opstelt? De regels die vdB noemt houden in: een verarming van het sociale leven. Willen we dat? Wat mij betreft niet. Maar dan moet het vrij staan te kiezen voor dierlijk voedsel, mits dat voedsel verkregen is van dieren waarmee respectvol is omgegaan.

Reactie op Hopster en Elferink – De Vrijdenker februari 2014

MENNO HARSEVELD (1951, Amsterdam) Psycholoog in ruste

Ten aanzien van het niet nuttigen en benutten van dode dieren, blijken nog altijd de nodige misverstanden te bestaan.

Hopster stelt het voor als een keuze die je kunt maken, net als een bepaald dieet, op basis van bijv. gezondheidsoverwegingen. Het betreft echter een moreel standpunt. Het onnodig leed aandoen en/of doden van voelende dieren, om een niet-noodzakelijke reden is immoreel. Wanneer het gaat om iets als dierenmishandeling is iedereen het hiermee eens en de verontwaardiging is dan groot. Tegelijkertijd ziet men niet dat ook de bevrediging van onze smaakpapillen zo'n niet noodzakelijke reden is. In tegenstelling tot wat Hopster beweert, is tegenwoordig vriend en vijand het er over eens dat een volledig plantaardige voeding geen enkel gevaar voor de gezondheid oplevert. Deze kan ook uitermate gevarieerd zijn, maar wellicht heeft Hopster de drie-eenheid aardappelen, groenten en stukje vlees voor ogen, zonder het stukje vlees. Als men zich er een beetje in verdiept, gaat er een hele wereld van smaak- en ingrediëntenvariatie open.

Elferink ziet wel het morele punt en maakt ook de noodzakelijke eerste stap: dieren moeten niet worden gezien als gebruiksvoorwerpen. Gek genoeg trekt hij hieruit niet de uiterste consequentie en noemt hij het veganisme een brug te ver. De bekende verwijzing naar hoe het er in de natuur aan toegaat, snijdt geen hout. Dieren kunnen voor hun overleving afhankelijk zijn van vlees en hebben geen moreel besef. Wij wel. Wij kunnen er voor kiezen wat wij eten en als we ervan uitgaan dat dieren niet als (economisch) ding behandeld mogen worden, is er maar één conclusie mogelijk: Go vegan!

We hoeven niet te betwisten dat god bestaat.

Immers god bestaat...

in de verbeelding.

Een veganist en een atheïst doen allebei afstand van iets.

Een veganist doet afstand van vlees en zuivel,

Een atheïst doet afstand van god en duivel.

Paul Hopster

Religieuze aanleg?

ANTON MULLINK (1938, Vorden) was ooit franciscaan, missionaris en kapelaan, wil nu uitdragen hoe wijs het perspectief is van het seculiere denken. Is onder andere werkzaam geweest in de verslavingszorg.

Frans Couwenbergh stelt in de Vrijdenker van februari 2014, dat Floris van den Berg en Richard Dawkins te weinig oog hebben voor de religieuze aanleg van de mens. Beiden hebben gemeen dat zij beargumenteerd inzien dat er geen god bestaat. Dawkins betoogt dit vanuit wetenschappelijk perspectief als evolutionair bioloog en Van den Berg toont dit aan vanuit filosofische redeneringen. Hun conclusie deel ik. Daarover zal binnen kringen van vrijdenkers geen onenigheid zijn.

Belangrijk vind ik het deze visie van de teloorgang van het geloof in god in een wijder perspectief te plaatsen. Betekent deze ontwikkeling geen stap voorwaarts in de evolutie van de mensheid? Zonder godsdienst van welke signatuur dan ook worden de kansen op een vreedzame wereld rooskleuriger. Terecht stelt Dawkins in verschillende documentaires op Youtube, dat geloof in god de bron van veel ellende is.

Couwenbergh suggereert eigenlijk dat zowel Van den Berg als Dawkins te radicaal zijn en voorbij gaan aan de religieuze behoefte van de mens. Deze religieuze behoefte bestaat bij Couwenbergh vooral uit verwondering over de natuur en de behoefte aan verklaringen. In oude tijden heeft dat geleid tot prachtige mythische verhalen over oorsprong van de mens en over verklaring van natuurverschijnselen. Zo werden bijv. Donar, de god van de donder, en Ra, de god van de zon, geboren. In doorgaande lijn zijn alle godsdiensten zo ontstaan. Couwenbergh schuurt dicht tegen deze primitieve en gemakkelijke verklaringen aan. Daarnaast zou de religieuze behoefte een antwoord zoeken op vragen over de zin van het leven. Zowel bij Van den Berg als Dawkins lees ik dat het leven natuurlijk gewoon geen andere zin heeft dan het leven zelf. Ook daar ben ik het van harte mee eens. Zoeken naar zingeving, die vruchteloze hobby van sommige humanisten, lijkt veel op het zoeken naar 'god' of 'iets'. Het feit dat deze zogenaamde religieuze behoefte tot vele godsdiensten geleid heeft die onderling lekker gaan vechten over interpretaties van hun verzonnen leer, geeft te denken. Ik vind dat verwondering over en openstaan voor de schoonheid en complexiteit van de wereld een ander antwoord verdienen dan de religieuze. Dawkins heeft een aantrekkelijke tweeledige reactie op die verwondering over de natuur. Hij beschrijft dit in zijn 'Betoverende werkelijkheid'.

Enerzijds nodigt die verwondering uit tot nieuw wetenschappelijk onderzoek om de verschijnselen nog beter te begrijpen. Het aannemen van een schepper of wezen dat van buitenaf alles in de gaten zou houden, leidt alleen maar tot nieuwe vragen. Die schepper, waar de heer Couwenbergh eigenlijk behoefte aan heeft, verklaart niets. Hij is alleen maar nog complexer dan de wereld en de natuur zelf.

Anderzijds kan de adembenemende verwondering over de schoonheid en complexiteit der dingen het beste verbeeld, verklankt en verwoord worden door kunstenaars. Dichters bezingen het kleurenpalet van de regenboog, de schoonheid van liefde en de ontroerende menselijke natuur, diepe emoties, de lach, de traan.

Van den Berg gaat verder dan het ontkennen van het bestaan van god of goden. Hij stelt dat het vermogen van dieren te lijden tot vegetarisme en veganisme zou moeten leiden. Ik ben het eens met de stelling dat zoveel mogelijk lijden voorkomen dient te worden. Ritueel slachten is dan ook immoreel net als besnijdenis van jongetjes. Dit laatste is gewoon kindermishandeling die bestraft moet worden. In beide situaties wordt vrijheid van geloof gesteld boven rechten van dieren en kinderen. Ongelofelijk dat daar van overheidswege niets tegen ondernomen wordt. Maar dat Van den Berg elk mens die nog vlees eet veroordeelt vind ik van de zotte. De hele natuur hangt aan elkaar van eten en gegeten worden. Daarover kan hij bij Midas Dekkers te rade. Ik blijf stampot met rookworst eten. Ik zou pas overwegen vegetariër te worden als Van den Berg mij kennis laat maken met de eerste vegetarische tijger. Zijn opstelling komt bedenkelijk dicht in de buurt van jihadistisch fanatisme. Dit soort monomaan fanatisme bij Van den Berg komt elders in de Vrijdenker ook naar voren, wanneer hij zonder meer stelt dat elke gelovige gek is. Zelf ben ik meer dan dertig jaar gelovig geweest, maar ik was en

ben niet gek. Bijna mijn hele familie is katholiek, zij zijn echter allesbehalve gek. Ongenuanceerde fanaten als Van den Berg horen mijn inziens niet thuis in kringen van vrijdenkers. Hij bewijst door zijn rigide en veroordelende opstelling de verbreiding van het seculiere denken geen dienst.

Dan herken ik zoveel meer in die briljante, welbespraakte en humoristische Richard Dawkins. Hij blijft respectvol naar mensen. Hij wijst godsdiensten af, maar is een consequente vrijdenker in die zin dat hij vrijheid van godsdienst respecteert en niet om zich heen meppend iedereen die gelooft voor gek verklaart. Ofschoon ik al zo'n veertig jaar atheïst was, is hij een van de mensen die mij inspireerde een boek te schrijven over mijn leven, dat leidde van een katholieke jeugd via het priesterschap naar seculier denken. In mijn hoofdstuk over de humanistische kerk maak ik duidelijk waarom ik met de gedachten als die van de heer Couwenbergh helemaal geen affiniteit heb.

De titel van mijn boek luidt: 'Ongelofelijk' en de ondertitel: 'Van priester naar atheïst'. Dit boek verschijnt begin maart 2014 bij Boekscout. Het is te bestellen via elke boekwinkel of via de webwinkel van Boekscout.nl. Anton van Hooff schreef een sympathiek Voorwoord voor mijn boek. Hij deelt in elk geval enige reserve t.a.v. de gelovigen van de humanistische kerk en humanosofen.

Bijles veganisme (ook voor vegetariërs)

Waarom carnisme niet goed te praten is

FLORIS VAN DEN BERG is filosoof, vrijdenker en dus veganist.* Hij streeft naar een wereld met minder leed en meer geluk en daarom naar een plantaardige levensstijl.

Niet iedereen begrijpt alles in één keer. Sommigen hebben wat meer moeite met het tot zich nemen van feiten en argumentaties. Bij mij duurde het twintig jaar voor ik van vegetariër veganist werd. Maar jullie treffen het: door o.a. mijn boek hoeven jullie het wiel niet zelf uit te vinden! De punten die door tegenstribbelaars naar voren worden gebracht heb ik uitgebreid behandeld in mijn boek *De vrolijke veganist*, in lezingen en in tal van o.a. in *De Vrijdenker* gepubliceerde artikelen. Gelukkig ben ik een geduldige (wereld)leraar met als motto 'leave no child behind', in ieder geval niet als het om veganisme gaat. Veel vrijdenkers van De Vrije Gedachte zijn of traag van begrip of hardleers. In beide gevallen kan het geen kwaad het nog maar eens uit te leggen. Ik blijf geduldig uitleggen totdat iedereen het begrepen heeft – inclusief de vrijdenkers – en dus veganist is. Veganisme is niet vrijblijvend; er staan levens op het spel. Nadenken leidt noodzakelijk tot veganisme, maar, zoals gezegd ik leg het nog eens uit. Ik waardeer het zeer dat vrijdenkers over dierethiek nadenken en dat er ruim aandacht aan wordt besteed in *De Vrijdenker*.

Ethiek of gezondheid

Paul Hopster worstelt met veganisme. Hij blijft in artikelen terugkomen op de gezondheidsvraag: is veganisme gezond? Of in ieder geval net zo gezond als een omnivoor dieet? Hierop zijn twee soorten antwoorden te geven. Ten eerste, het is moreel irrelevant of een veganistisch dieet net zo gezond is als een dieet met dierenleed. Stel, dat wij mensen 150 jaar oud zouden kunnen worden en dan subiet doodgaan, zonder lange aftakeling en lijdensweg. Ook hebben we een geweldig libido. Het enige dat we hoeven te doen om dat te verwezenlijken is het eten van mensenbaby's. We zouden daartoe weesbaby's kunnen importeren, goed voor hen zorgen en hen pijnloos slachten. Zou Hopster bereid zijn om dit te doen? Natuurlijk, het is een hypothetische gedachtegang. Het punt is dat ethiek prioriteit heeft boven gezondheidseffecten. De vraag of iets ethisch is dient eerst beantwoord te worden voordat we ons bezig kunnen houden met andere aspecten, zoals gezondheid. Ten tweede, je gaat niet acuut dood als je overstapt op een veganistisch dieet. Sterker nog, steeds meer topsporters stappen over op een puur plantaardig dieet vanwege de voordelen voor hun prestaties, van duursporters tot krachtsporters. De grootste studie over 'welk soort dieet' dat ooit uitgevoerd is, *The China Study*, wijst bovendien uit dat een plantaardig dieet het gezondste dieet is dat mensen kunnen hebben en dat de risico's op obesitas, hart- en vaatziekten en kanker het kleinste zijn. Dat is de bonus van veganisme. Dat is mooi meegenomen. Hopster beklaagt zich dat veganisten zoveel moeten inleveren (vlees, vis,

leer, zuivel, eieren, honing, bont, gelatine, etc.). Dat is inderdaad waar. Maar, hetzelfde argument kunnen slavenhouders aanvoeren: 'Wie moet er dan de katoen plukken? Wie moet er dan de diepe mijn in? We hebben heel veel baat bij het werk dat de slaven doen.' Nogmaals: er is een prioriteit van de ethiek. Welk dieet lekkerder is (veganisme of carnisme) is een kwestie van smaak, daar valt weliswaar (niet) over te twisten, maar het is moreel irrelevant. Mijn eigen, subjectieve ervaring is, dat ik voedsel zeer veel meer ben gaan waarderen en smakelijker eet sinds ik plantaardig eet. Hopster is totaal de weg kwijt wanneer hij begint over het lijden veroorzaakt aan dieren als er planten worden gegeten. Als hij zich daar serieus zorgen over zou maken dan zou hij bij een plantaardig dieet uitkomen, immers het kost veel meer planten om dieren te voeden en vervolgens die dieren te eten dan om rechtstreeks planten te eten.

Veganisme is het streven naar een levensstijl om anderen geen leed te berokken. Carnisme is een leefstijl waarbij het leed aan mens, dier en milieu buiten de morele consideratie valt. Het gaat niet om een paar dieren, maar om miljarden dieren die jaarlijks onnodig worden gedood en onnodig hebben moeten lijden en dat alles alleen voor onze smaaksensatie. 'Ethisch gezien is vegetarisme (ik spreek van veganisme) niet beter dan een carnivoor dieet.' Volgens Hopster is het leed dat aan al die dieren wordt aangedaan voor onze smaak niet moreel relevant. Dit is een expliciet statement van een blinde vlek. Hij ziet het gewoon niet, zelfs niet nadat hij met de neus op de feiten is gedrukt. Het is hoe SGP'ers reageren wanneer zij worden aangesproken op hun misogynie ideologie. Volgens Hopster is veganisme een individueel dieet, een persoonlijke keuze. Is slavernij dat dan ook? Is hooliganisme een persoonlijke keuze? Hopster begrijpt het liberale grondprincipe (van Mill) niet: alles mag zolang je anderen geen schade berokkent. En die anderen zijn alle wezens die kunnen lijden. En, nogmaals, dieren lijden op ongekend grote schaal in de intensieve veehouderij. Dat is in flagrante tegenspraak met de liberale grondgedachte dat je anderen niet mag schaden, behalve uit noodzaak, zoals zelf-verweer.

Pragmatisme

Gerhard Elferink neemt een pragmatische houding aan: hij pleit voor betere en strengere dieren-welzijnswetten omdat een compleet afschaffen van het instrumenteel gebruik van dieren niet haalbaar zou zijn. Elferink onderkent dat het onnodig leed dat dieren wordt aangedaan moreel problematisch is, zolang we maar niet aan zijn karbonaadje komen. Ten tijde van de oppositie van de slavernij waren er ook twee kampen: de pragmatisten die streefden naar een betere behandeling van slaven en de abolitionisten die geen compromissen accepteerden: slavernij diende uitgebannen te worden. Elferink trekt ook de 'de natuur is een groot tranendal'-troef. Ja, helaas wel: als god zou bestaan is hij/zij/het een immoreel monster dat gestraft dient te worden. Maar goed, er is geen god. Daar zijn de vrijdenkers het over eens. Dat het er in de natuur niet zachtzinnig aan toegaat is geen rechtvaardiging om er nog maar een schepje bovenop te doen. Stel, een inbreker wordt opgepakt en zegt in de rechtszaal: 'Ja, maar er zijn tal van oorlogen, er is zoveel door mensen veroorzaakt leed, het is heel normaal. Waarom moeten jullie nu juist mij hebben?' Dat is van het kaliber: 'Ja, maar hij deed het nog veel erger!' Is het een rechtvaardiging voor slavernij om te zeggen 'Ja, maar die mensen hebben hier tenminste een dak boven hun hoofd en voedsel, in Ethiopië waren ze allen gecrepeerd!' Dit maakt van veetelers en slavenhouders weldoeners. Als Elferink werkelijk bezorgd is over dierenleed, dan dient hij in deze samenleving veganist te zijn, omdat de dierlijke producten in onze samenleving gepaard gaan met onnoemlijk leed. Als hij dat niet is, leidt ook hij aan morele schizofrenie.

Paul Brussee heeft zijn lidmaatschap van DVG opgezegd wegens mijn stelling dat atheïsme en veganisme noodzakelijke uitkomsten van vrijdenken zijn en wegens mijn harde woorden dat mensen die na goed geïnformeerd te zijn volharden in deelname aan de dierenholocaust immorele monsters en (huur)moordenaars zijn. Wat hebben atheïsme en vrijdenken ook met elkaar te maken? Zoals ik zojuist schreef: vrijdenken is een methode van kritisch denken, dáár gaan waar de meest redelijke argumentaties uitkomen, zelfs als die uitkomst jou persoonlijk niet aanstaat. Vrijdenkers omhelzen innig hun atheïsme. Wie de argumenten voor het bestaan van bovennatuurlijke entiteiten heeft bestudeerd kan niet anders dan concluderen dat er geen goede argumenten zijn voor bovennatuurlijke entiteit(en). Voorgaande zin is in één woord samen te vatten: atheïsme. Atheïsme heeft niets te maken met veganisme! Echter, filosoferen, kritisch nadenken en vrijdenken komen noodzakelijk uit bij veganisme. Zo zijn er meer uitkomsten van vrijdenken: morele gelijkwaardigheid van alle mensen (vrouw of man,

ongeacht seksuele geaardheid, etniciteit of hobby). Het is een vorm van deelerationaliteit om wel het een, maar niet het ander te omhelzen.

Wat is dan die argumentatie voor veganisme, zo wordt mij keer op keer gevraagd. Hier gaan we dan. Ben je het eens met de volgende stelling? “Het onnodig toebrengen van leed is moreel verkeerd.” Dit is een moreel axioma. Een rechtvaardiging van dit axioma is: kun je van positie wisselen? Het wisselen van positie met slachtoffers staat centraal in mijn filosofische theorie van universeel subjectivisme zoals uiteengezet in bijvoorbeeld *Philosophy for a better world*. Het is een gemakkelijk te begrijpen axioma. En we begrijpen het ook wel, alleen we durven het niet te doordenken. Wat vinden vrijdenkers van hondengevechten of stierenvechten? Ik hoop dat daar unanieme morele verontwaardiging over is. Het is duidelijk dat beide vormen van diergevechten vormen van onnodig leed zijn. Maar, en nu komt het, het doden en schaden van dieren voor dierlijke producten is dat ook! Smaak is een sensatie, net zoals het kijken naar diergevechten een sensatie is. Misschien is de sensatie bij diergevechten wel veel groter dan bij een boterham met boter en ham. Dit is een voorbeeld van morele dissonantie: het ene keuren we af maar het andere negeren we omdat we nu eenmaal onze privileges, hoe immoreel ook, niet willen afstaan.

Het lijkt alsof carnivore vrijdenkers het leed dat dieren wordt aangedaan en de mondiale negatieve impact van de veeteelt op het milieu en daarmee voor toekomstige generaties, bagatelliseren. Bijvoorbeeld, in het onlangs IPCC rapport staat onomwonden dat de veeteelt een belangrijke bijdrage levert aan het broeikas effect. De organisaties 269 *Netherlands* en *Ongehoord* tonen geregeld beelden van hoe verschrikkelijk het eraan toe gaat in de Nederlandse veeteelt, inclusief de biologische veeteelt! Massaal kijken wij weg. Wij blinken uit in struisvogelpolitiek. De schokkende beelden van 269 en *Ongehoord* verschijnen niet op het NOS Journaal of voor op de kranten. Het wordt genegeerd. Maar de informatie is er wel. Wegkijken voor kennis die je wel had kunnen weten is immoreel. Iedereen in Nederland kan weten hoe afschuwelijk het er in de intensieve veeteelt toe gaat. Boeren reageren doorgaans met het argument dat dit uitzonderingen zijn en dat het normaal gesproken heel anders gaat. Maar zouden wij daar genoeg meenemen als werknemers soms worden gemarteld of omkomen, maar doorgaans niet? Het gaat hier echter niet om incidenten; leed en moord zijn endemisch in de georganiseerde dierenholocaust.

Melk is moord

Voor koeien om melk te produceren bijvoorbeeld dient een koe zwanger te zijn (door verkrachting – kunstmatige inseminatie noemt de industrie dat). Het kalf wordt vlak na geboorte gescheiden van de moeder, wat voor beiden een traumatische ervaring is. De melk voor het kalf bestemd wordt hardhandig gekolfd, mastitis (uierontsteking) komt veel voor bij koeien en is het gevolg van melken. Als een koe een paar jaar oud is en geheel is uitgemolken wordt ze naar het slachthuis gebracht om genadeloos te worden vermoord. Zodoende is melk moord. Wie melkproducten gebruikt is schuldig aan een genadeloos uitbuitingssysteem. De mythe van de diervriendelijke veeteelt is en blijft hardnekkig, ondanks al het bewijsmateriaal van het tegengestelde dat bovenkomt. Er zijn tal van shockdocs over de uitbuiting van dieren door mensen. *Earthlings* is de meest verschrikkelijke daarvan. Maar er zijn er meer: *From farm to fridge*, *Meet your meat*, *Meat the Truth*, *The End of the Line* (over visserij). Ik begrijp het dat niet iedereen veganist is, maar iedereen die na het tot zich nemen van de informatie en de argumentatie (zoals hierboven) carnivoor blijft is immoreel. Ik kan het ook niet helpen. Ik volhard niet in mijn pleidooien voor veganisme omdat ik per se gelijk wil hebben (ook al heb ik dat), maar omdat ik opkom voor de stemloze slachtoffers. Iedereen heeft elke dag weer een fundamentele keuze: ben ik deel van het probleem of ben ik deel van de oplossing. Voor wie ethisch wil leven, is veganisme de morele nullijn. Met de vruchteloze rationalisaties en uitvluchten schieten de slachtoffers niks op. Het sust misschien je geweten, maar de slachtoffers lijden en sterven. Carnisme gaat over lijken. Carnisme verdient geen respect en dient niet getolereerd te worden. Net als homofobie, misogynie, slavernij en besnijdenis niet gerespecteerd noch getolereerd dienen te worden. Durf te denken. Durf te doen. Wees deel van de oplossing. Go vegan!

* De redactie distantieert zich van de tekst “vrijdenker en dus veganist”. Dit moet volgens de redactie zijn “vrijdenker en bovendien veganist”.

Veganisme is een geloof

JAN VAN DER WERFF (1939, Groningen) gepensioneerd omroepmedewerker, hoofdredacteur De Vrijdenker. **Hij schrijft dit artikel nadrukkelijk op persoonlijke titel.**

“Omringd te zijn door vele huisdieren, met hun gekraai, getok, geloei, gebrul, gehinnik, gemekker, geblaat, geknor, geblaf, gemaauw, heeft iets dat op den duur vast en zeker krankzinnig moet maken. Want de tekens die deze wezens geven en die je niet begrijpen kunt, hun zinneloos gehol en gedraaf in een afgesloten weide, hun redeloze aanvalsneigingen, zouden iemand die dieren als een soort mensen beschouwt, in de grootste verwarring brengen. Daarom beschouwen de boeren de dieren als dingen die je dood kunt slaan met een hamer of een stok.

Willem Frederik Hermans, Het sadistische universum, Een eenzaam plaatsje in de Condroz

Ik sla nooit dieren dood met een hamer of een stok, maar ik ben dan ook geen boer en er zijn ook maar weinig boeren die dat doen. Ik dood wel dieren, maar meestal is dat met een krant, een vlakke hand of met mijn rechterschoen. Het gaat dan meestal om geleedpotigen: vliegen, muggen, mieren, pissebedden, motten en oorwurmen. Als de geleedpotigen wat groter zijn heb ik soms meer consideratie. Een bromvlieg die probeert door de ruit van de keuken de buitenlucht te bereiken, wil ik nog wel eens vangen in een limonadeglas – dat ziet-ie niet aankomen – tegen het venster. Vervolgens schuif ik een papiertje of dun kartonnetje tussen het limonade- en het vensterglas en breng dit geheel naar buiten, waar ik het brommende monstertje zijn vrijheid teruggeef. Datzelfde doe ik met wespen of zelfs hoornaars. Geen van deze zespotigen heeft ooit zijn dankbaarheid jegens mij uitgedrukt door mij te steken, blij als ze waren de frisse buitenlucht weer te kunnen doorklieven op zoek naar voedsel of een soortgenoot van het andere geslacht.

Met achtpotigen, de spinachtigen, ligt de zaak gecompliceerder. Ik maak onderscheid tussen harige zwarte spinnen enerzijds en hooiwagens met hun lange, dunne poten anderzijds. De haarpotigen vang ik net als de wespen in een stuk serviesgoed van aardewerk of glas en gooi ik buiten de tuin in of de straat op. De hooiwagens verdwijnen meestal in de stofzuiger.

Waarom maak ik dat onderscheid? Ik weet het niet. Ik vermoed dat ik een echte spin mooier vind, in ieder geval indrukwekkender, dan een hooiwagen. Als ik in de late zomer of het vroege najaar een spinneweb zie, maak ik dat niet zonder meer stuk. Als ik er zonder veel moeite omheen kan, laat ik het web intact, maar als het echt in de weg zit, bezorg ik de spin een hoop extra werk. De spin is een wrede dier, toch laat ik hem, of meestal haar, zijn of haar moorddadige werk doen. Spinnen en wespen behoren kennelijk een beetje meer tot mijn morele kring (de term ‘morele cirkel’ lijkt mij een anglicisme) dan pissebedden, kakkerlakken en hooiwagens.

Diffuus

Volgens mij heeft Hermans groot gelijk als hij beweert dat mensen die dieren beschouwen als een soort mensen in de grootste verwarring worden gebracht. Ze rekenen de hele dierenwereld tot hun morele kring en worden daarom veganist. Zelf beschouw ik de dieren niet als een soort mensen maar de mensen als een soort dieren, een diersoort waar ik toe behoor. Andere dieren horen gedeeltelijk tot mijn morele kring. De overgang is diffuus. Ik hoef geen huisdieren in mijn huis, maar als je je huis wilt delen met een of meer mededieren, ben je wel verplicht goed voor ze te zorgen. Ik eet wel vlees, maar ik vind wel dat dieren, ook slachtdieren, goed behandeld moeten worden. Mijn morele kring is niet scherp afgebakend en ik vermoed dat dit bij veel mensen het geval zal zijn.

Veganisten vinden deze houding immoreel: alle dieren dienen tot ieders morele kring te behoren. Ook als een dier minder lijdt als het op een humane wijze wordt geslacht dan als het in de natuur levend uiteengereten wordt, is het doden van dat dier voor consumptie voor de veganist moreel toch onaanvaardbaar. Want wij mensen hebben moreel besef. Dit is een redenering die ik niet kan volgen. Het dier minder laten lijden dan in de natuur is volgens veganisten immoreel. Ik kan maar één argument vinden voor deze redenering: het doden van een dier is een zonde. Een zonde tegen een veganistisch dogma.

Al eerder is in dit blad verscheidene malen betoogd dat je het lijden van een dier niet op één lijn kunt stellen met dat van een mens. Ook in deze aflevering wordt dat weer naar voren gebracht, dit maal

door Gerhard Elferink. Ik heb Floris van den Berg wel eens gevraagd waarom hij niet op dit verschil tussen mens en dier reageerde. "Ik heb geen argumenten gehoord," vertelde hij me.

De absolute afwijzing van elk gebruik van dieren of dierproducten, van paardrijden tot boterkoekjes eten, van geitenwollen sokken dragen tot melk in je koffie doen, heeft niets met vrijdenken te maken, maar is een uiting van religieus fanatisme. De dieren als een soort mensen beschouwen leidt, zoals Hermans al impliceerde, bij veganisten tot de grootste verwarring. Verblindings zelf.

Waarom eet ik geen baby's maar wel dierenvlees? Omdat er een essentieel verschil bestaat tussen een mensenbaby en een dier. Baby's behoren wel tot mijn morele kring en koeien en varkens veel minder. In mijn menselijke chauvinisme stel ik het leven van een mens boven dat van een dier. Een baby groeit, als alles goed gaat, uit tot een volledig mens met een gevoelsleven dat ik vele malen hoger aansla dan dat van welk dier dan ook. Maar zelfs daar is sprake van een vage grens tussen wat in en wat buiten mijn morele kring valt. Volgens mij is dat bij Floris van den Berg ook het geval. Ik kan me nauwelijks voorstellen dat hij tegen abortus is of tegen het gebruik van menselijke embryo's voor medisch-wetenschappelijk onderzoek.

Waarom ben ik tegen slavernij en niet tegen het houden van dieren? Hiervoor geldt dezelfde redenering: omdat mensen tot mijn morele kring behoren en dieren veel minder. Mensen zijn weliswaar dieren, maar ik ben arrogant en chauvinistisch genoeg om het menselijk leven hoger aan te slaan dan van andere dieren en menselijk leed van een andere orde te vinden dan dierenleed. Een dier weet niet dat het in "slavernij" leeft, een mens wel.

Axioma

Het uitgangspunt van Floris van den Berg is: "Het onnodig toebrengen van leed is moreel verkeerd." Hij noemt dit een axioma. Dat klinkt wetenschappelijk. Wat is een axioma? Axioma is een wiskundig begrip dat oorspronkelijk gedefinieerd werd als "een uitgangsstelling die zo vanzelfsprekend is dat zij niet bewezen hoeft te worden". Tegenwoordig wordt een andere definitie gehanteerd: "een uitgangsstelling die zo elementair is dat zij niet bewezen kan worden." Als je een axioma niet aanvaardt, krijg je een andere wiskunde. Een axioma dat geldig is in een plat vlak is niet noodzakelijkerwijs geldig op een gekromd oppervlak als bijvoorbeeld dat van een bol. Maar in een bepaald wiskundig systeem is een in dat systeem geldig axioma altijd geldig. Een axioma moet ook exact geformuleerd zijn, zoals "alle rechte hoeken zijn gelijk" en mag geen verschillende interpretaties toelaten. In het uitgangspunt van Van den Berg "Het onnodig toebrengen van leed is moreel verkeerd" is het woord "onnodig" voor velerlei uitleg vatbaar. Wat Floris van den Berg onnodig vindt, hoeven anderen helemaal niet onnodig te vinden. Een dier doden voor voedsel is niet per definitie onnodig. Trouwens wat is leed precies? Het uitgangspunt "het onnodig toebrengen van leed is moreel verkeerd" kan in tegenstelling tot een axioma aan een exegese worden onderworpen en is dan ook geen axioma maar een dogma.

Als mensen van een dogma uitgaan, gebeuren er de vreselijkste dingen. Waar dit toe kan leiden valt te lezen in het artikel Bijles veganisme van Floris van den Berg, elders in dit nummer. In dit artikel schrijft hij o.a.: *"Paul Brussee heeft inmiddels zijn lidmaatschap van DVG opgezegd, wegens mijn stelling dat atheïsme en veganisme noodzakelijke uitkomsten van vrijdenken zijn en wegens mijn harde woorden dat mensen die na goed geïnformeerd te zijn volharden in deelname aan de dierenholocaust immorele monsters en (huur)moordenaars zijn."* Ik weet niet of Van den Berg de opzegging van het lidmaatschap door Paul Brussee met verbazing of met voldoening bekijkt. Ik heb Paul slechts één keer ontmoet, op een gezamenlijke bijeenkomst van het bestuur en de redactie. Een rustige, vriendelijke man, een motorliefhebber, net als ik toen ik jonger was. Waarom heeft hij zijn lidmaatschap beëindigd? Om dezelfde reden als dat ik dat wellicht binnenkort doe als Van den Berg zo doorgaat. Ook ik krijg er genoeg van om door een fanaat voortdurend voor immoreel monster en (huur)moordenaar te worden uitgemaakt.

De argumentatie van Floris van den Berg over baby's eten en slavernij is volkomen van de pot gerukt. Het toppunt bereikt Van den Berg wanneer hij het slachten van dieren een holocaust noemt. Een trap na voor alle Joden, Sinti en Roma die door de nazi's zijn vermoord. Kunstmatige inseminatie noemt hij verkrachting. Een klap in het gezicht van alle vrouwen die ooit verkracht zijn.

Dat soort vergelijkingen vind ik immoreel.

Drie reacties – De Vrijdenker februari 2014

JAN WIGGERS

Anne Frankschool

Ik moet toegeven: Floris van den Berg is uiterst consequent. Hij houdt niet van snijden in vlees. Niet in dat van dieren ten behoeve van de consumptie maar ook niet voor het bevredigen van religieuze gevoelens. Chapeau. Maar dat hij meent dat ik pas een vrijdenker ben zodra ik ook vegetariër word kan ik niet vatten. Ik vind mij ondanks dat ik vlees nuttig nog steeds een vrijdenker.

Kruisridders

Iets geheel anders. In veel verhalen kom je het tegen, ook in de bijdrage van Klaus-J. Wouters. Hij schrijft op gezag van de historicus H.G. Wells (1866-1946) dat de kruisvaarders op een verschrikkelijke manier huis hielden in Palestina en dat het bloed zo rijkelijk vloeiende dat hun paarden er doorheen klotsten. Kon dat wel? Nee, zal ik u voorrekenen. Stel dat een hoofdstraat in de door de ridders veroverde steden 5 m breed was en dat de lengte van de straat 400 m was. Verder, dat die straat aan beide einden door een verhoging was afgesloten. Alle drie geen onmogelijke aannamen (eigen waarneming). Stel dat er 0,1 m bloed in de straten stond. Dat klotst lekker zou ik zeggen. Het totale volume aan bloed is dan $200 \text{ m}^3 = 200.000 \text{ liter}$. Een man heeft ca. 4 liter bloed. Vrouwen wat minder en kinderen uiteraard nog minder. Stel verder dat de gemiddelde bijdrage aan het bloedbad 2 liter per persoon was. Dit betekent dat het bloed afkomstig was van 100.000 personen. Geen enkele stad in Voor-Azië had toen zoveel inwoners. Deze aannamen geven dus geen aanleiding tot klotsen. Maar stel nu dat de ‘diepte’ van het bloed niet 10 cm maar 2 cm was. Dat zou misschien nog een beetje kunnen klotsen. Het zou dan gaan om $100.000/5 = 20.000$ inwoners. Nog steeds een veel te groot inwonertal. Hoe u de parameters ook aanpast, de ridders hadden eenvoudigweg niet voldoende mensen vermoord of verwond om heerlijk door het bloed te kunnen klotsen.

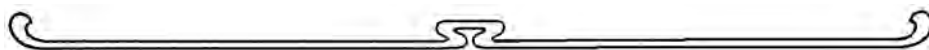
Het is natuurlijk denkbaar – de straten waren toen niet erg vlak – dat er in kuilen voldoende bloed was verzameld om lekker doorheen te kunnen banjeren. Maar... bloed stolt erg snel. Gelukkig maar. Hoe kan dat bloed in die gaten stromen voor het stolt? Misschien zit ik hier fout. Blijft bloed buiten het lichaam langer vloeibaar? Bloedtransfusie! Zou kunnen. Ik weet wel dat bij de slacht van een varken – o arme Floris! – het opgevangen bloed zo gauw mogelijk tot bloedkoek (ik ben een Tukker) werd verwerkt om het stollen te voorkomen.

Maar Wells schrijft volgens Wouters dat het bloed door de straten stroomde, niet op straat stilstond. Is dat stromen misschien verantwoordelijk voor het fenomeen van de klotsende paarden? We hebben vastgesteld dat de gemiddelde bijdrage aan een bloedbad $0,002 \text{ m}^3/\text{persoon}$ zou hebben kunnen zijn. Het is denkbaar dat een onthoofd persoon zijn bloed in ca. twee minuten aan de overwinnaars afstaat. Laten we aannemen dat de stroomsnelheid van het bloed in de straat ca. 0,1 m/sec. zou kunnen zijn. Niet onrealistisch. De afvoer aan bloed was daarmee $0,1 \times 0,1 \times 5 = 0,05 \text{ m}^3/\text{sec}$. Even doorzetten nu voor de rasechte alphaers. Dit betekent dat elke minuut 6.000 mensen onthoofd hadden moeten worden om die stroom aan bloed in stand te houden. Iets onmogelijks. Ook als we er van uitgaan dat de diepte van het bloed niet 0,1 m was maar slechts 0,02 m, resulteert dit in onrealistische aantallen beschikbare slachtoffers. Kortom, ik geloof onmiddellijk dat de kruisvaarders niet aardig met de overwonnen omgingen maar dat het hun paarden vergund werd door bloed te klotsen kan ik eenvoudigweg niet voor waar houden. Jammer voor meneer Wells (en ook voor de heer Wouters).

Atheïsme op reis

De bijdrage tot De Vrijdenker van Jan de Bruin heeft mij geraakt. Net als hij heb ik over bijna de hele wereld gezworven. Voor wat langere tijd heb ik in Afrika en in Indonesië gewoond. Indonesië is als het om de beleving van godsdienst gaat een zeer bijzonder, in mijn ogen absurd, land. We woonden in Sempor, midden Java. Sempor betekent ‘piek’ in het Javaans. Vlakbij waar we woonden was inderdaad een rotspiek. Op die piek stond een gebouwtje. In de vroege morgen liep ik af en toe hard.

Allengs voelde ik mij wat beter en besloot de Sempor te belopen. Ik kwam boven en keek stomverbaasd om mij heen in de tempel. Want dát was het bouwwerkje dat ik vanuit het dal had gezien. Overal bloemen. En rijst op schaaltes. Ik liep weer naar beneden en vroeg onze kokkie wat die tempel betekende. Zij zei: heel veel. Die ochtend had zij bij het gloren van de dag ook een offerande gebracht, zei ze. Ik vroeg haar waarom. Het was immers duidelijk een hindoeïstische tempel. De inscripties, de geschilderde plaatjes. Haar antwoord was simpel: al haar voorouders hadden er offers gebracht. Maar voor wie waren al die offers bedoeld? Ze zei: voor Sri Dewi want die bracht geluk en vooral uitbundige rijstogsten. Sri Dewi is een Hindoeïstische godheid! En dat in een islamitisch land! Ik heb nog veel meer voorbeelden hoe de Javanen boeddhisme, hindoeïsme, islam en christendom vermengen. Ik vond het allemaal prachtig. Kies uit de verschillende religieuze stromingen dat wat je het best past en pas het toe!

BOEKEN

Christopher Clark, Slaapwandelaars – Hoe Europa in 1914 ten oorlog trok

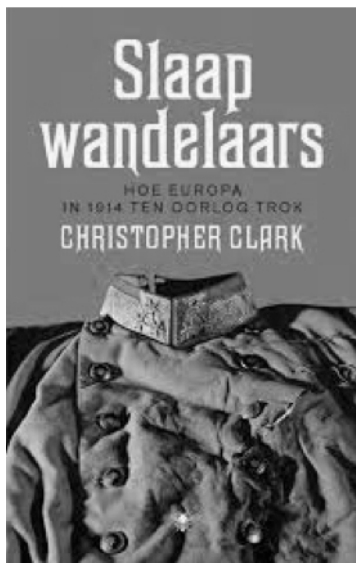
De Bezige Bij, 647 pagina's

ENNO NUY (1950, Aerdt) is ondernemer en oud-hoofdredacteur De Vrije Gedachte

Clark begint zijn lijvige studie in Servië met een koningsmoord op Alexandar. Sinds 1903 is Servië een parlementaire staat met een koning als staatshoofd. In 1906 wordt de Nacertanije gepubliceerd, de magna carta voor het moderne Servië: overal waar een Serviër woont is Servië, ofwel Servië en Albanië, Macedonië en forse delen van Griekenland. Bosnië werd toen nog niet onder Servië begrepen. Dit idee van een groot-Servië borduurde voort op het rijk van tsaar Dusan dat ophield te bestaan na de roemruchte Slag op het Merelveld in 1389 tegen de Turken. De Serven had-den twee echte vijanden: het Oostenrijkse en het Ottomaanse rijk.

Toen Oostenrijk in 1908 Bosnië-Herzegovina annexeerde werd dat door Servië als een oorlogsverklaring beschouwd. In deze jaren werd het beruchte geheime genootschap *de Zwarte Hand* opgericht. Gavrilo Princip was bij dit genootschap aangesloten. Voor hij echter zijn dodelijke kogels afvuurde pleegde Bogdan Zerajic een mislukte zelfmoordaanslag op de Oostenrijkse gouverneur van Bosnië. Na de beide door de Turken verloren Balkanoorlogen slaagde Servië erin beslag te leggen op Kosovo inclusief het mythische Merelveld. Ook toen al werden de moslims door de Serviërs systematisch vervolgd en genadeloos afgeslacht.

Er was veel nationalistisch verzet tegen de dubbelmonarchie ondanks dat de regering zich enorm inspande om alle betrokken nationaliteiten aan bod te doen komen. Het keizerrijk telde elf nationaliteiten en iedereen kon in zijn eigen taal het woord voeren in het parlement, waar overigens geen tolken aanwezig waren. Zo heel erg veel stelde het parlement trouwens niet voor; toen Oostenrijk-Hongarije Servië de oorlog verklaarde was het parlement al maandenlang ontbonden. Desondanks kende het rijk tussen 1887 en 1913 een zeer aanzienlijke economische groei. En ook al groeide hiermee tevens de Habsburgse bureaucratie met meer dan driehonderd procent, de meeste inwoners waren vooral ingenomen met de voordelen van orde en gezag, openbaar onderwijs en sociale bijstand, gezondheidszorg en een goede infrastructuur. En dat gold zelfs voor de meeste activisten van de

nationale minderheden! Wat er ook fout ging, de *communis opinio* was dat de situatie wanhopig maar niet ernstig was, *beschissen aber nicht hoffnungslos* is nog steeds heden ten dage een gevleugelde uitdrukking in Oostenrijk.

Clark beschrijft voorts hoe het Oostenrijks bestuur Bosnië-Herzegovina behandelde. Zij zorgden er voor economische groei en bouwden scholen en de levensstandaard in Bosnië-Herzegovina was in 1914 even hoog als in de rest van het Habsburgse Rijk. En in alles gaf het Oostenrijks bestuur er blijk van oog te hebben voor de verschillende nationaliteiten en identiteiten. Het beleid was daarop afgestemd en daarvan doordrongen. Maar hoe het ook zij, het supranationaal bestuur is niet bij machte gebleken de behoefte aan zelfbestuur op basis van nationale identiteiten ongedaan te maken. Politici, ondergrondse bewegingen en geheime genootschappen zoals *de Zwarte Hand* hebben uiteindelijk de val van het Habsburgse Rijk mede veroorzaakt. Maar in 1939 schrijft de Hongaarse schrijver Mihály Babits: “We treuren nu om ons verlies en wenen voor de terugkeer van wat we ooit haatten. We zijn onafhankelijk, maar in plaats van dat we blij zijn, kunnen we alleen maar huiveren”. De geest was uit de fles.

Na de koningsmoord in Servië in 1903 werd het snel onrustig in de Balkanregio, zeker nadat Servië enkele overeenkomsten, waaronder een douane-unie met Bulgarije had gesloten. De Oostenrijkers vreesden niet ten onrechte dat er een samenwerkende Balkan zou ontstaan die vijandig stond tegenover Oostenrijk en steun in de rug zou zoeken bij de Russen. Oostenrijk besloot in 1908 tot de annexatie van Bosnië-Herzegovina, teneinde te voorkomen dat de Turken hun machtspositie zouden kunnen consolideren of uitbreiden. De Russen accepteerden deze annexatie onder de voorwaarde dat de Oostenrijkers hen zouden helpen bij het verkrijgen van een betere toegang tot de Bosporus en de Dardanellen.

Met de annexatiecrisis werd ook duidelijk dat Berlijn een steeds dominantere rol was gaan spelen op de Balkan. Maar ook de Russen, gekrenkt door de manipulaties die uiteindelijk tot de annexatie van Bosnië-Herzegovina leidden, mengden zich steeds nadrukkelijker in de politieke schermutselingen op de Balkan en stookten Servië op zich meer en meer te verzetten tegen de Oostenrijkers.

In deze jaren was ook de Triple Alliantie van kracht, een verbond tussen Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië. De Italianen sloten daarnaast heimelijk een verbond met de Fransen en er ontstond steeds meer verzet tegen de Oostenrijkse Balkanpolitiek. In 1909 stapte Italië uit de Triple Alliantie en onderhield goede relaties met Servië en Bulgarije en sloot zelfs een overeenkomst met de Russen. Met Oostenrijk maakten de Italianen ruzie om Triëst en Albanië.

En onderwijl werden de Serviërs door de Oostenrijkers beschuldigd van kwade trouw, achterbaksheid, onbetrouwbaarheid, ontwijkende manoeuvres, geweld en lichtgeraaktheid. Maar Servië werd na de Balkanoorlogen wel tachtig procent groter en militair sterker.

Belgrado besloot tot annexatie van steeds meer grondgebied, onder meer in Macedonië en de berichten over de massamoorden daar doen wel heel sterk denken aan de tragedies tijdens de Balkanoorlog in de jaren negentig van de vorige eeuw, met als triest dieptepunt Srebrenica.

Groot-Brittannië en Frankrijk hadden hun oog laten vallen op Afrika en Zuid-Azië, Groot-Brittannië en Rusland ruzieden om Perzië en Centraal-Azië, Italië en Oostenrijk legden beide een claim op de Adriatische Zee, Oostenrijk-Hongarije en Rusland streden om de Balkan, en Italië en Frankrijk maakten stennis over Noord-Afrika. Er werden tal van allianties, kongsi's en verbonden gesloten. Geen wonder dat dat ooit eens fout moest gaan. En in die verbonden werden nauwe afspraken geformuleerd over de inzet van strijdkrachten ten tijde van een conflict.

De Fransen, in 1870 door de Duitsers verslagen, zochten toenadering tot de Russen om Duitsland in bedwang te houden. De Duitsers sloten wel een Driekeizersbond met de Russen en de Oostenrijk-Hongaren maar dat was juist vanwege de Balkan een veel wankeler entente. Dit waren de hoogtijdagen van Bismarck.

En ondertussen stonden de Fransen en Britten op voet van oorlog met elkaar in 1900 over de verdeling van de macht in Noord-Afrika. En de Russen maakten zich meester van de wateren van de Zwarte Zee, hielden hun oog gericht op Constantinopel en zochten vaste voet aan Chinese grond. Duitsland speelde in al deze complexe verwickelingen een zeer bescheiden rol en was bepaald geen koloniale veelvraat. Dit in nadrukkelijke tegenstelling tot de Fransen, Britten en Russen. Feitelijk waren alle mogendheden van heel het Europese continent driftig op zoek naar verbreding van de eigen machtsbasis. Ergens en

op enig moment zouden al die belangen met elkaar in botsing komen. In feite was er rond het jaar 1900 sprake van een globalisering *avant la lettre*, zeker gezien vanuit het Europese perspectief. Het heette toen anders: imperialisme.

En ondanks de bescheiden en wat onmachtige positie van de Duitsers kon aan het einde van de negentiende eeuw de notie ontstaan dat de Duitsers een heerszuchtig volk vormden dat uit was op een dictatuur op het Europese vasteland. Vooral de Britten waren debet aan deze stereotypering. Het heeft er alle schijn van dat met name de enorme economische groei van Duitsland tussen 1860 en 1913 als een bedreiging werd gezien. In dat opzicht lieten zij de Britten ver achter zich, hetgeen de laatsten niet bepaald vrolijk stemde.

Behalve Frankrijk was Europa een bonte verzameling monarchieën maar de staatshoofden waren meestal niet de meest stabiele beleidsmakers en het machtscentrum was overal, ook in de republiek, diffuus. Meestal waren het de ministers van buitenlandse zaken die de dienst uitmaakten maar evenzo vaak speelden het corps diplomatique of anders de hoogste ambtenaren de hoofdrol en vormden zij een macht binnen de macht. En om het geheel nog ingewikkelder te maken, ook de ministers van oorlog en de legerleiding speelden hun partij.

En juist in deze tijd werd ook de pers een steeds belangrijker kracht om rekening mee te houden. De politieke openbare ruimte nam enorm in omvang toe en het publiek werd steeds nadrukkelijker bespeeld door tal van krachten in de media. Kortom, de pers was serieus te nemen. Al heel snel gingen de overheden ertoe over een eigen persdienst in het leven te roepen. Maar ook kwam het voor, zoals bij de Italianen, de Fransen en de Duitsers, dat de journalisten gewoon betaald werden om te bewerkstelligen dat ze de overheid welgevallige teksten zouden publiceren. Anders gezegd, de pers was nogal eens het instrument van buitenlands beleid.

Clark constateert dat “we wellicht in alle delen van Europa een toenemende bereidheid tot oorlog (kunnen) onderscheiden, in het bijzonder binnen de opgeleide elites”.

Eigenlijk “begon” de Eerste Wereldoorlog al in 1911 toen Italië het Ottomaanse Rijk in het latere Libië aanviel, hetgeen voor de Balkanstaten het signaal was om de Turken uit de Balkan terug te dringen. Wat hier opvalt is de achteloosheid en volkomen vanzelfsprekendheid waarmee de Europese grootmachten meenden te kunnen beschikken over grondgebied elders in de wereld. De inheemse bevolking kende geen rechten, nergens. Hoe het ook zij, de Balkankaart was drastisch herzien na de beide Balkanoorlogen.

Oostenrijk werd erg ongerust door deze ontwikkelingen en stelde alles in het werk om de ambities van Servië in te dammen. Albanië moest een zelfstandige staat worden om te voorkomen dat de Serven zich havenplaatsen aan de Adriatische Zee verwierven.

Opvallend is hoe alle betrokken partijen zich voortdurend realiseerden dat alle conflicten – en dat waren er nogal wat – op alle voorkomende plaatsen in Europa tot oorlog konden leiden. En geen van de partijen – en dat waren er nogal wat – wees oorlog categorisch af. Bloedvergieten omwille van *Lebensraum* en machtspositie werd volstrekt normaal geacht. Niemand die zich druk scheen te maken over in het verschiet liggend oorlogsleed en verlies aan mensen.

De situatie werd nog ingewikkelder toen de Russen zich enorm kwaad maakten over een overeenkomst tussen de sultan van het Ottomaanse Rijk en Duitsland over de hervorming van het Ottomaanse leger. De Russen voelden zich in dit conflict in de steek gelaten door de Britten en de Fransen, waardoor de Entente duidelijk aan kracht inboette.

En temidden van al deze verwickelingen maakten de Serviërs zich op voor de strijd om gebied dat in handen was van Oostenrijk-Hongarije. Dan voltrekt zich de dubbele moord in Sarajevo en ofschoon directe betrokkenheid van Servië niet bewezen kon worden, ging iedereen ervan uit dat Belgrado de kwade genius achter de moordaanslag op de troonpretendent en zijn vrouw was. Een onmiddellijke vergeldingsactie van Oostenrijk-Hongarije tegen Servië bleef echter uit door verzet daartegen van de zijde van de Hongaarse premier en door diplomatiek gesteggel over het oordeel van Duitsland over zulke directe represailles. Ook de Russen vonden de moord geen *casus belli* en de Fransen maakten zich drukker om een *crime passionnel* dan om de moord op een beoogd troonopvolger. Binnen de kortste tijd beschuldigde iedereen iedereen.

Een beperkte reactie van Wenen richting Belgrado was ondenkbaar. Zoveel was duidelijk dat een Servische oorlog een Europese oorlog zou betekenen. De Duitsers steunden Wenen en leek de Oostenrijkers zelfs aan te moedigen tot actie omdat Duitsland inschatte de Russen op dat moment nog te kunnen weerstaan terwijl langer wachten niet raadzaam werd geacht gezien de snel groeiende Russische militaire slagkracht.

Op 23 juli 1914 verstuurde Wenen het lang voorbereide ultimatum naar Belgrado. Maar tegelijkertijd had Wenen geen idee hoe er moest worden gereageerd als het kruiwat Balkan tot ontploffing kwam en niet alleen Servië maar ook Roemenië en Bulgarije zich in de strijd zouden mengen. Ook was er geen plan beschikbaar dat voorzag in passende actie wanneer ook Rusland zich zou gaan roeren. Oostenrijk rekende in dat geval op steun van Duitsland maar daarmee was er nog niet voorzien in een adequate militaire strategie.

De Britse minister van buitenlandse zaken noemde het ultimatum het meest intimiderende document dat hij ooit onder ogen had gekregen en Churchill sprak van het meest aanstootgevend document dat hij kende. Maar dat is betrekkelijk, het ultimatum verbleekte bij de tekst van het NATO ultimatum aan Servië in 1999. Servië leek aanvankelijk bereid het ultimatum te aanvaarden maar de Russen verzetten zich daartegen. Het uiteindelijke Servische antwoord was een uiterst diplomatieke tekst maar die werd meteen door Wenen verworpen. Op 28 juli van dat jaar ondertekende Franz Joseph de oorlogsverklaring. Sigmund Freud liet bij die gelegenheid optekenen: "Voor het eerst in dertig jaar voel ik mezelf een Oostenrijker en voel ik ervoor dit niet erg hoopvolle keizerrijk een nieuwe kans te geven. Al mijn libido is gewijd aan Oostenrijk-Hongarije".

In de ogen van de triple alliantie was Duitsland de echte oorzaak van alle ellende en de Russen besloten uiteindelijk tot een algehele mobilisatie. De Fransen steunden de Russische oorlogsdrijf onverkort maar de Britten hadden op dat moment de handen vol aan de Ierse kwestie en hoopten dat ze bij het zich ontrollende drama de rol van toeschouwer konden blijven spelen. Quod non.

Op 1 augustus 1914 verklaarde Duitsland Rusland de oorlog maar besloot eerst de Fransen aan te vallen via de beide flanken van de Ardennen om zich daarna druk te maken over het oostelijke front. Nu kon ook Engeland niet meer afzijdig blijven. Duitsland hoopte te kunnen rekenen op de medewerking van België en verklaarde plechtig België weer te zullen verlaten zodra de militaire situatie dat toeliet en zegde tevens herstelbetalingen toe. De Belgen konden de Duitse voorstellen niet accepteren en werden zo een meedogenloze oorlog binnen gesleurd. Winston Churchill schrijft aan zijn vrouw: "Alles neigt naar catastrofe & ineenstorting. Ik ben benieuwd, opgewonden en blij." En in Rusland verklaarde minister Krivosjein tegenover een delegatie van de Doema: "Geloof ons maar heren, het wordt geweldig."

In zijn slotwoord stelt Clark: "De complexiteit van de crisis van 1914 vloeide niet voort uit de versnippering van macht en verantwoordelijkheden binnen één politiek-financieel kader, maar uit het spervuur van de interactie tussen zwaar bewapende en autonome machtscentra, die het hoofd moesten bieden aan uiteenlopende en snel wisselende bedreigingen en die opereerden onder voorwaarden van hoge risico's in combinatie met een laag peil van vertrouwen en transparantie." Terecht wijst hij erop dat supranationale instellingen van arbitrage node gemist werden aan het begin van de twintigste eeuw. Clark wil vermijden over schuld te spreken. Wel stelt hij vast dat Frankrijk en Rusland de voorspoed van hun beider rijk op een asymmetrische wijze verbonden aan het lot van een turbulente en van tijd tot tijd gewelddadige staat, Servië.

Volgens de Fischerthese (een groep Duitse historici) moet vooral Duitsland als hoofdschuldige worden aangewezen. De Duitsers hebben de oorlog gekozen. Dat Clark zich tegen die these verzet is niet vreemd. Nergens uit zijn zeer uitgebreide en gedegen studie blijkt dat het vooral de Duitsers zouden zijn geweest die de Eerste Wereldoorlog hebben veroorzaakt.

Een fascinerend boek, deze studie van Christopher Clark, met de terechte titel *Slaapwandelaars*. De Eerste Wereldoorlog was eerder een tragedie dan een misdaad maar evenzo goed was Europa doordrenkt van oorlogszucht en imperialistische paranoia. Wie de contemporaine geschiedenis van Europa wil doorgronden, kan niet om dit formidabele boek heen.

Floris van den Berg, Utopische Meditaties – Gedichten en Gedachten

PAUL MERCKEN (1934, Bunnik) doctor in de wijsbegeerte, historicus van de filosofie en mediëvist

Bevlogen filosoof en schrijver Floris van den Berg, docent wetenschaps- en milieu filosofie aan de Universiteit Utrecht, heeft het aangedurfd zijn intiemste gedachten en gevoelens prijs te geven in een kloeke dichtbundel met als titel Utopische Meditaties – Gedichten en gedachten, 294 blz., Uitg. Boekscout, Soest, € 19,75, gedrukt op verzoek.

De omslag werd verzorgd door zijn medestrijder veganist Remco Stunnenberg. Beiden voeren een onverdroten strijd op Facebook, die door velen niet in dank wordt afgenomen. De immoraliteit prediken van het gebruiken van dierproducten omdat het onnodig veroorzaken van pijn nooit kan zijn verantwoord, is inderdaad vervelend, vooral omdat het niet te weerleggen is.

Zijn gedichten zijn uit het hart gegrepen maar tevens uit zijn verstand geboren: geen vage beschouwingen maar keiharde standpunten. Hij noemt zijn meditaties utopisch omdat hij dagelijks moet horen dat zijn denkbeelden dat zijn. Vele gedichten hebben dan ook titels als *De zinloosheid van het gelijk*, *De doemprediker*, *Mijn morele gelijk*.

Gevoelens in overvloed van een zoeker naar zin in het leven die voortdurend ontgoocheld wordt door zichzelf, de medemens, de menselijke conditie. Hij ervaart de wereld als tegenstrijdig. Seksuele verbeelding – wat hij *poëtica pornografica* noemt – neemt een groot deel van de bundel in beslag – maakt hem dragelijk maar schept nieuwe antinomieën.

Feminist?

Het liefst ziet hij
Mooie vrouwen naakt.
Of ze nu aardig zijn of niet.
Maar hij is ook een groot voorstander
En pleitbezorger van
Rechten en emancipatie van de vrouw.

Cynisme is hem niet vreemd:

Over dichters en denkers

Dichters kunnen niet denken,
Denkt de dichter
En verder niets.

Hij slaat bikkellhard in op religie, noemt het Katholicisme een *Kannibalenbende*:

...
/ Maar wie gelooft in het Rooms-Katholieke geloof
Is een kannibaal.

...
/ Wat een collectieve
Walgelijke waanzin.

Je vindt er ook echo's in van zijn zoektochten omtrent Zen. En humor. Zo draagt een blanco pagina de titel *Meditatie in wit*.

Redenen om dit boek aan te schaffen: veelzijdige en openhartige getuigenissen van een strakke denker, die zijn obsessies niet uit de weg gaat en af en toe echt poëtisch is:

Avondrust

Een kaars op de vierkante tafel,
De invallende duisternis
Boven het bos.
Een enkele lamp om
Boek en schrift te verlichten.
De diepe gemoedelijke stilte
En rust.
De whisky – Glenmorangie –
Versterkt dit gevoel.

Redenen om het weg te leggen: het doet je nadenken, confronteert je met je eigen obsessies, bevat storende drukfouten en is tweemaal te dik.

Hans Fallada, In mijn vreemde land

Uitg. Cossee, 264 pagina's

ENNO NUY (1950, Aerd) is ondernemer en oud-hoofdredacteur De Vrije Gedachte

Arme, onverbeterlijke Duitsers! Zo beëindigt Hans Fallada – schrijver van Alleen in Berlijn en Wat nu, kleine man – zijn herinneringen aan de naziperiode. Veel schrijvers verlieten Duitsland toen de bende van Hitler de macht greep om een van de meest navrante episodes uit de moderne geschiedenis in te luiden. Onder hen de gebroeders Mann, Bertold Brecht, Joseph Roth, Sandor Márai, Lion Feuchtwanger, Anna Seghers, Walter Benjamin, Stefan Zweig en vele, vele anderen.

Hans Fallada verkoos thuis te blijven. “Wat voor Duitser zou ik zijn als ik er ten tijde van nood en vernedering tussenuit was geknepen en een makkelijk leven had verkozen? (...) Dit volk is zo trouw, zo geduldig, zo standvastig – en zo gemakkelijk te verleiden! Omdat het zo gelovig is – het gelooft elke charlatan.” Daarmee heeft hij in een enkele zin alle anderen hoogmoedig hun plaats gewezen en dat is niet fraai. Ernst Toller, Walter Hasenclever, Walter Benjamin, Kurt Tucholsky, Stefan Zweig en Klaus Mann benamen zich het leven nadat ze waren geëmigreerd. “Makkelijk leven,” schreef Fallada. En in diezelfde passage schrijft hij dat het niet de Duitsers zijn geweest die het pad voor de nazi's effenden maar de Engelsen en de Fransen en hun herstelbetalingen en andere vernederingen van het Duitse volk. Je moet maar durven.

Later, nadat de oorlog ten einde was gekomen, probeerde Fallada dat beeld wel te nuanceren en wat meer kritische zin ten aanzien van zijn eigen volk aan de dag te leggen maar dat komt dan nauwelijks nog geloofwaardig over.

Zijn afkeer van de nazi's is authentiek. Daarvan getuigen deze herinneringen in overtuigende mate. Hij stelde ze op schrift in de gevangenis onder het toezicht van de autoriteiten en liep daarmee grote risico's. Hij zal ook daadwerkelijk niets tegen Joden gehad hebben, ofschoon ook hij hier en daar merkwaaardige opmerkingen over Joden plaatst. Later zal hij daarvan zeggen dat ze een logisch gevolg zijn van jarenlange propaganda die, als de gestage druppel, ook de meest kritische geest beïnvloedt. Dat mag op zich zo zijn, het blijft uiterst merkwaaardig dat Fallada met geen woord rept over het lot van de Joden vanaf begin jaren dertig. Hij meldt nog wel de *Kristallnacht* maar daar houdt het toch echt mee op. Het woord concentratiekamp of *Endlösung* komt in zijn herinneringen niet voor, terwijl de deportaties van Joden toch voor iedere Duitser zichtbaar moeten zijn geweest. In dit opzicht doet Fallada sterk denken aan Rudolf Lorenzen die in zijn memorabele roman *Allesbehalve een held* ook met geen woord over de misdaden jegens de Joden rept.

Ook zijn de herinneringen van Fallada hier en daar aantoonbaar selectief en onjuist. Hij suggereert dat hij nooit officieel lid is geweest van de *Reichsschrifttumskammer* maar hij was wel degelijk een geaccepteerd lid. Waarom hij daar niet voor uitkomt is merkwaaardig. Hij schrijft wel dat hij het lidmaatschap heeft aangevraagd omdat je daar nu eenmaal niet onderuit kon als schrijver. Voor elke publicatie moest, zeker in de latere jaren, papier worden aangevraagd bij het Ministerie. Wie geen of een geroyeerd lid van de RSK was, kon het verder wel vergeten. Of er bleek geen uitgever bereid te zijn om te nemen, of je kreeg simpelweg geen papier voor het drukken van je tekst.

Hoe het ook zij, wie als schrijver verkoos te blijven, moest vroeger of later concessies doen aan de autoriteiten, anders wachtte hem of haar een publicatieverbod. Fallada deed zulke concessies en schrijft daar openhartig over. Zo accepteerde hij zelfs een opdracht van de nazi's om een antisemitisch boek te schrijven. Het manuscript zou zelfs zijn gedrukt maar is in de laatste oorlogsmaanden verloren gegaan – gelukkig maar voor Fallada, ook al ben je er als Fallada-lezer wel heel erg nieuwsgierig naar geworden.

Maar er gebeurde meer. Fallada honoreerde de aanwijzingen van Goebbels om het einde van zijn roman *Der eiserne Gustaf* te wijzigen en deze niet te laten eindigen bij de reis van deze koetsier naar Parijs maar in plaats daarvan Gustaf te doen veranderen in een overtuigde nazi die de machtsovername meemaakt. En daar eindigt dus de door Goebbels bestelde versie twee van deze roman.

Hoe moet je dat alles nu beoordelen? Wat het leven van Fallada laat zien, is dat je jezelf op een hellend vlak brengt vanaf het moment dat je besluit actief te blijven in een samenleving die volledig en totaal door de machthebbers wordt beheerst. Want dat laat dit boek nog eens nadrukkelijk en overtuigend zien. De grip van de bruinhemden op de samenleving was inderdaad volledig en absoluut. En dat gold zeker ook voor de wereld van schrijvers en uitgevers.

Op het moment dat je erin toestemt de eerste concessie te doen, volgen er dus meer, steeds weer en steeds weer word je voor de vraag gesteld waar je persoonlijke grens ligt. Je kunt om deze feiten niet heen en ze moeten dan ook aan de openbaarheid worden prijsgegeven. Maar in uiterste instantie is het natuurlijk niet aan mij om over Fallada te oordelen. Verkeer eerst maar eens zelf in zo'n situatie. Dat Fallada verkoos te blijven schrijven – de schrijvers die bleven, spraken zelf na de oorlog vergoelijkend van '*Innere Immigration*' – en dus veel pulp publiceerde om in zijn levensonderhoud te voorzien kan niemand hem euvel duiden. Het schrijven van een antisemitisch boek is natuurlijk van een geheel andere orde.

Dit alles gezegd zijnde laat onverlet dat Fallada een goed schrijver is en dat is ook zichtbaar in deze herinneringen. Vaak met veel gevoel voor understatement en humor beschrijft hij het leven op het Duitse platteland in de jaren dat de bruinhemden het steeds meer voor het zeggen krijgen. Maar hoe vermakelijk al die scènes ook zijn, het blijven vooral kleinburgerlijke verhaaltjes en anekdotes, overgoten met een nazi-sausje. Echt interessant zijn de herinneringen aan Peter Suhrkamp en vooral Ernst Rowohlt. Prachtige verhalen over gedenkwaardige mannen die in tijden van waanzin persoonlijke moed paarden aan eigenzinnigheid en oorspronkelijkheid. Ofschoon Fallada zich ook hier lijkt te laten leiden door persoonlijke frustraties als hij de carrière van Suhrkamp veel bruiner schetst dan door de feiten kan worden gestaafd. Hoe het ook zij, van deze beide uitgevers heb ik vooral genoten in dit ondanks alle bedenkingen toch uiterst leesbaar en fascinerend boek. Hopelijk wordt de biografie van Hans Fallada van de hand van Jenny Williams ook spoedig in een Nederlandse vertaling uitgebracht.

Boekenlijst De Vrije Gedachte

De egoïst Max Stirner

Biografie

Hans Jansen

114 pagina's. Prijs € 17,00

De dageraad van het positief atheïsme

Jan Hoving over godsdienst en seksualiteit in het Interbellum

Vincent Stolk

175 pagina's. Prijs € 12,50

Denkers zonder dogma's

Voordrachten en foto's van het DVG-jubileumcongres

Bert Gasenbeek (redactie)

198 pagina's. Prijs € 5,00

Geleefde brieven Deel I: Prometheus

Roman

Floris van den Berg; (nawoord: Frans Bijlsma)

237 pagina's. Prijs € 25,00

God noch autoriteit

Geschiedenis van de vrijdenkersbeweging in Nederland

Redactie: B. Gasenbeek, J.C.H. Blom en

J.W.M. Nabuurs

366 pagina's. Prijs € 10,00

Hoe komen we bij God? Vroeg het biggetje

Een boek voor iedereen die zich niets laat wijsmaken

Michaël Schmidt-Salomon en Helge Nyncke

Vertaald uit het Duits door Frans Bijlsma

18 pagina's. Prijs € 15,00

Liever een dode leeuw, dan een levende hond

Over de betekenis van de vrijdenker en humanist Leo Polak

Bert Gasenbeek (redactie)

172 pagina's. Prijs € 15,00

Misschien is niets geheel waar ... en zelfs dat niet

Multatuli: inspiratiebron voor vrijdenkers en humanisten

Bert Gasenbeek (redactie)

178 pagina's. Prijs € 14,50

Schendingen van de scheiding tussen Kerk en Staat

DVG werkgroep Kerk en Staat

176 pagina's. Prijs € 5,00

Sprokkelhout

Een polemisch-filosofische ideeënbundel

Gerhard Elferink

99 pagina's. Prijs € 5,00

Uit vrije dwang

Gedichten van Aboe l-Alaa al-Ma'arri

Gedichten: Jaap van den Born

Vertaling: Pieter Smoor

146 pagina's. € 10,00

De boeken kunnen worden besteld door per exemplaar het aankoopbedrag, vermeerderd met € 2,50 verzendkosten, over te maken naar bankrekening: NL15 INGB 0000 2745 51 van De Vrije Gedachte te Soest, onder vermelding van de titel van het gewenste boek.

Daarnaast dienen de adresgegevens via een e-mail worden doorgegeven naar:

penningmeester@devrijegedachte.nl, met vermelding van de titel van het gewenste boek en de datum van betaling. (Op de afschriften van een bankrekening worden de adresgegevens van de betaler onvolledig weergegeven.)

Zodra de betaling en de adresgegevens binnen zijn, wordt de bestelling verzonden.

Leven, het moet!

HANS LOUIS KOEKOEK (1935, Rotterdam) filmer en schrijver, publiceerde onder meer Ongelovige verhalen; zie ook www.hanskoekoek.nl

Mensen worden geboren zonder inspraak of ze wel willen leven. Aanvankelijk lukt dat wel. Weet een klein kind, net nog geen peuter, veel. Met verwondering kijkt het om zich heen en beseft nog niet wat er gaande is. De ogen schitteren nog olijk in het smoeltje. Zodra het verstand rijpt, dringt de realiteit zich op. Je kunt de pech hebben om in één van die door oorlogen en hongersnoden geteisterde gebieden geboren te worden. Geen goede start.

Door de hedendaagse technologie kunnen de afschuwelijkste beelden vrijwel meteen aan iedereen getoond worden. Oorlogsjournalisten, fotografen en beelden van mobiele telefoons tonen via internet wat er *real time* plaatsvindt. Tienduizenden mensen op de vlucht voor geweld. Mensen in gammele bootjes op zee, hopen op een betere toekomst. Massale, geconstrueerde moordpartijen, die ongewild aan de vernietigingskampen tijdens de Jodenvervolging doen denken. Er gaat geen week voorbij waarin het journaal niet de lichamen en ravage toont van zelfmoordaanslagen. Overbevolkte vluchtelingenkampen met wanhopige en hongerige mensen, die leven als vee. Word je in zo'n oord geboren dan is je jeugd snel voorbij en je leven soms ook.

Er zijn mensen die overwegen minder naar het nieuws te kijken. Ze knappen er niet van op. Journalisten beweren vaak dat hun doel is de wereld te tonen wat er elders plaatsvindt. Persoonlijk geloof ik eerder dat het gros van de mensen er juist door afgestompt raakt. Je kunt er toch niets aan veranderen, meent men. Direct na het nieuws gaat men over tot de orde van de dag. Wat daar gebeurt is vreselijk, maar het leven gaat door en er komt een spannende televisiequiz. Toch, zodra er een kansje op enige verbetering in de ramp- en oorlogsgebieden gloort, grijpt het publiek gretig in. TV-acties voor het goede doel vallen zelden tegen. Men blijft van goede wil en beseft terdege dat wij het hier in West-Europa verdomde goed hebben.

Blijven we bij Nederland en volg je de minder stringente berichten dan valt op dat veel jongeren met suïcidale neigingen rondlopen. Om die reden heb ik een aantal sites bezocht om te vernemen wat de mogelijke oorzaken kunnen zijn. Echt fantasierijk waren de sites niet. Als mogelijke oorzaken werden onder meer genoemd: slechte contacten met de ouders, school, pesterijen, incest, slecht zelfbeeld en nog meer voor de hand liggende oorzaken.

Wel las ik dat in Nederland in 2012 zeker 135 jongeren door zelfdoding zijn omgekomen. Veelal waren het jongens; meisjes waren beduidend minder in getal. Suïcidale gedachten beginnen al omstreeks het basisonderwijs, de top van zelfdoding zakt in na het 25ste jaar. Jonge mensen hebben nog weinig eelt op hun ziel en zijn daarom kwetsbaarder dan ouderen. Ze vinden de wereld waarin ze geworpen zijn afschuwelijk. Alleen als superegoïst kun je er doorheen komen. Een aantal jongeren lukt dat niet of wil dat niet.

Het is onbegrijpelijk dat op al die sites van instellingen die zich met jeugdzorg bezighouden niet gerept wordt over het – mogelijke – verband tussen de chaos in de wereld en de, de laatste jaren oplopende, zelfmoordcijfers onder jongeren. Jongeren surfen meer op internet dan gemiddeld. Dat verschaft een benard beeld van deze wereld. Jongeren denken dieper en scherper dan in vroegere tijden en zijn besluitvaardiger. Er werd hun niet gevraagd of ze in deze wereld willen leven, het moet! Er zijn jongeren die er anders overdenken.